

STUDIA I PRACE

Kolegium
Zarządzania
i Finansów

ZESZYT NAUKOWY 152

STUDIA I PRACE

Kolegium
Zarządzania
i Finansów

ZESZYT NAUKOWY 152

SGH

SZKOŁA GŁÓWNA HANDLOWA W WARSZAWIE

SKŁAD RADY NAUKOWEJ ZESZYTÓW NAUKOWYCH „STUDIA I PRACE KOLEGIUM ZARZĄDZANIA I FINANSÓW”

dr hab. Ryszard Bartkowiak, prof. SGH – przewodniczący
dr hab. Piotr Wachowiak, prof. SGH – vice przewodniczący
prof. dr hab. inż. Jan Adamczyk
dr hab. Stefan Doroszewicz, prof. SGH
prof. dr hab. Jan Głuchowski
prof. dr hab. Małgorzata Iwanicz-Drozdowska
dr hab. Jan Komorowski, prof. SGH
prof. dr hab. Tomasz Michalski
prof. dr hab. Zygmunt Niewiadomski
prof. dr hab. Janusz Ostaszewski
prof. dr hab. Wojciech Pacho
dr hab. Piotr Płoszajski, prof. SGH
prof. dr hab. Maria Romanowska
prof. dr hab. Anna Skowronek-Mielczarek
prof. dr hab. Teresa Słaby
prof. dr hab. Marian Żukowski

Redakcja językowa

Magdalena Rokicka

Redakcja statystyczna

Tomasz Michalski

Redakcja tematyczna

Małgorzata Iwanicz-Drozdowska (Finanse)
Wojciech Pacho (Ekonomia)
Piotr Płoszajski (Zarządzanie)

Sekretarz redakcji

Anna Karpińska

Tłumaczenie streszczeń artykułów do czasopisma „Studia i PraceKZiF” finansowane w ramach umowy 782/P-DUN/2016 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

Czasopismo ukazuje się w wersji papierowej (jest to wersja pierwotna) i elektronicznej

© Copyright by Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2016

ISSN 1234-8872

Nakład 250 egz.

Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
02-554 Warszawa, al. Niepodległości 162
www.wydawnictwo.sgh.waw.pl, e-mail: wydawnictwo@sgh.waw.pl

Projekt okładki

Małgorzata Przestrzelska

Aktualizacja okładki

Monika Trypuz

Skład i łamanie

DM Quadro

Druk i oprawa

QUICK-DRUK s.c.
e-mail: quick@druk.pdi.pl

Zamówienie 228/XII/16

Spis treści

Od Rady Naukowej	7
<i>Anna Nowak</i> Czynniki wpływające na prawdopodobieństwo wystąpienia manipulacji w sprawozdaniach finansowych – przegląd literatury	9
<i>Katarzyna Trzpiola</i> Czy podatki zmuszają księgowych do manipulacji? – wybrane aspekty dotyczące prac badawczo rozwojowych	21
<i>Marek Masztalerz</i> Kreatywna sprawozdawczość 2.0 – czyli o zarządzaniu wrażeniem w raportach	41
<i>Anna Bartoszewicz, Sebastian Bartoszewicz</i> Implementacja systemu zwalczania nadużyć finansowych przez Instytucję Zarządzającą na potrzeby audytu desygnacyjnego	53
<i>Elżbieta Izabela Szczepankiewicz</i> Rewizja finansowa, audyt wewnętrzny a audyt śledczy w wykrywaniu oszustw gospodarczych	73
<i>Joanna Sawicka, Anna Stroncsek, Elżbieta Marcinkowska</i> Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów jako obszar zainteresowania audytu wewnętrznego	95
<i>Monika Łada</i> Śledcza rachunkowość zarządcza – studia przypadków opinii biegłych dotyczących zaniżania cen sprzedaży	109
<i>Małgorzata Kutera</i> Whistleblowing jako narzędzie wykrywania oszustw gospodarczych	125
<i>Michał Comporek</i> Efektywność gospodarowania aktywami obrotowymi publicznych przemysłowych spółek akcyjnych w obrazie memoriałowych korekt zysku netto	145
<i>Małgorzata Kamieniecka</i> Ocena prezentacji nieruchomości inwestycyjnych w sprawozdaniach finansowych wybranych spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie ..	167

Od Rady Naukowej

Przekazujemy w Państwa ręce kolejny zeszyt „Studiów i Prac Kolegium Zarządzania i Finansów”. Ze względu na aktualność tematyki jest on poświęcony zagadnieniom związanym z rachunkowością, a w szczególności problematyce wpływu cyfryzacji i transformacji technologicznej na funkcjonowanie systemu informacyjnego rachunkowości. Skoncentrowano się w nim także na obszarach i czynnikach ryzyka oraz metodach zarządzania ryzykiem w kontekście bezpieczeństwa gromadzenia, przetwarzania i przesyłania danych ważnych dla systemu informacyjnego

Artykuły zostały napisane przez przedstawicieli wiodących ośrodków akademickich z całej Polski, takich jak: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Jagielloński, Akademia Górniczo-Hutnicza, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu czy Uniwersytet Szczeciński.

Artykuł **Anny Nowak** ma na celu prezentację dotychczasowego dorobku w zakresie wyróżniania czynników informujących o prawdopodobieństwie wystąpienia manipulacji w sprawozdaniach finansowych wraz z przykładami badań włączenia tych czynników jako zmienne niezależne do modeli statystycznych.

Katarzyna Trzpięła analizuje regulacje prawne w zakresie prac badawczo-rozwojowych i pokazuje, w jaki sposób zagadnienie to może być wykorzystane do zniekształcenia obrazu jednostki. Szczególny nacisk został położony na implikacje wynikające z regulacji podatku dochodowego jako potencjalnego źródła nadmiernych uproszczeń.

W artykule **Marka Masztalerza** naświetlono genezę i rozwój wykorzystania form narracyjnych w sprawozdawczości, omówiono znaczenie i metody zarządzania wrażeniem w sprawozdawczości oraz przedstawiono sposoby wykrywania zarządzania wrażeniem.

Artykuł **Anny Bartoszewicz** i **Sebastiana Bartoszewicza** ma na celu przedstawienie budowy i wdrożenia systemu zwalczania nadużyć finansowych przez Instytucję Zarządzającą w nowej perspektywie unijnej 2014–2020. Podmiotem badań był Warmińsko-Mazurski Urząd Marszałkowski, który jako Instytucja Zarządzająca został zaangażowany w przygotowanie i wdrożenie systemu zwalczania nadużyć finansowych w instytucjach zaangażowanych w działania programowe w województwie warmińsko-mazurskim.

W opracowaniu **Elżbiety Szczepankiewicz** podjęto próbę oceny możliwości ujawnienia nieprawidłowości, oszustw i przestępstw gospodarczych w jednostce przez biegłego rewidenta i audytora wewnętrznego podczas prowadzonych przez nich czynności audytowych. Wskazano ograniczenia formalne, metodologiczne i kwalifikacyjne audytorów wewnętrznych i biegłych rewidentów w tym zakresie. Zaprezentowano również istotę, cechy i przedmiot audytu śledczego jako formy ochrony jednostek przed przestępczością gospodarczą.

Zaprezentowanie problemów związanych z możliwością wystąpienia przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów w firmie i roli audytora wewnętrznego w ich wykrywaniu i zapobieganiu jest celem artykułu **Joanny Sawickiej, Anny Stronczonek i Elżbiety Marcinkowskiej**.

Monika Łada natomiast stara się wykazać, że metody rachunkowości zarządczej mogą być wykorzystywane dla celów prawnych. Rozważania teoretyczne dotyczące śledczej rachunkowości zarządczej zostały uzupełnione wynikami dwóch studiów przypadków.

W kolejnym artykule, autorstwa **Małgorzaty Kutery** przedstawiono kluczowe zagadnienia związane z *whistleblowingiem* postrzeganym jako narzędzie wspomagające wykrywanie oszustw gospodarczych. Poruszono w nim problemy związane z definiowaniem pojęcia *whistleblowing*, przedstawiono amerykański mechanizm *whistleblowingu* na tle innych krajów, dokonano analizy zakresu ochrony prawnej sygnalistów oraz zaprezentowano podstawowe zasady tworzenia efektywnych mechanizmów zgłaszania nadużyć wewnątrz organizacji.

Opracowanie **Michała Comporka** ma na celu weryfikację hipotezy badawczej orzekającej o istnieniu silnych, pozytywnych związków między miarami: przychodowości i rentowności aktywów obrotowych a wskaźnikami: całkowitych i operacyjnych korekt zysku netto w przemysłowych publicznych spółkach akcyjnych.

Małgorzata Kamieniecka w swoim artykule dokonuje oceny prezentacji nieruchomości inwestycyjnych przez wybrane spółki notowane na GPW w Warszawie. Bada zapisy ustawy o rachunkowości i MSR w zakresie wymaganych ujawnień, a następnie poddaje analizie sprawozdania finansowe wybranych firm za lata bilansowe 2013/14.

Pozostajemy w przekonaniu, że prezentowane artykuły spotkają się z Państwa życzliwym zainteresowaniem oraz, co byłoby szczególnie cenne, staną się przyczynkiem do polemiki i dalszych owocnych badań.

Życzymy Państwu przyjemnej lektury.

W imieniu Rady Naukowej
Ryszard Bartkowiak
Michał Matusewicz

Anna Nowak

Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania,
Uniwersytet Szczeciński

Czynniki wpływające na prawdopodobieństwo wystąpienia manipulacji w sprawozdaniach finansowych – przegląd literatury

Streszczenie

Artykuł zawiera przegląd badań w zakresie wykrywania manipulacji księgowych. Opisano w nim zidentyfikowane w literaturze symptomy wystąpienia manipulacji księgowych. Na potrzeby artykułu definiuje się manipulacje księgowe jako celowe naruszenie przepisów i złamanie zasad rachunkowości, z zamiarem osiągnięcia partykularnych korzyści. Identyfikacja wystąpienia czynników manipulacji pozwala jedynie na uwrażliwienie badacza na nietypowe sytuacje. Artykuł ma na celu prezentację dotychczasowego dorobku w zakresie wyróżniania czynników informujących o prawdopodobieństwie wystąpienia manipulacji w sprawozdaniach finansowych wraz z przykładami badań włączenia tych czynników jako zmienne niezależne do modeli statystycznych. Powstał poprzez zastosowanie krytycznej analizy literatury z badanego zakresu. W pracy wykazano, że zależności opisane modelem mogą być prawidłowe tylko dla danej próby badawczej i tylko w badanym okresie, co oznacza trudności z bezpośrednią aplikacją tych modeli w innych krajach i w innym przedziale czasowym.

Słowa kluczowe: manipulacje księgowe, wykrywanie oszustw księgowych, symptomy manipulacji

1. Wprowadzenie

Powszechnie prezentowaną i uzasadnioną w literaturze tezą jest twierdzenie, że ewolucja rachunkowości jest ściśle związana z rozwojem gospodarczym, społecznym i kulturowym oraz że procesy te wzajemnie się przenikają. Śledząc długą historię rachunkowości, można zauważyć, że rozwój tej dyscypliny nauki i dziedziny praktyki jest szczególnie intensywny w okresach ożywienia gospodarczego, a obecnie jest silnie stymulowany przez rynek kapitałowy.

Rachunkowość była uznawana za współwinną kryzysów finansowych z pierwszej dekady XXI wieku. Istnieją badania¹, z których wynika, że dostawcy kapitału przejściowo stracili zaufanie do sprawozdań finansowych, co spowodowało ich mniejszą aktywność na rynkach finansowych. Aby odzyskać to zaufanie, dostawcy kapitału oczekują od rachunkowości coraz szerszych zbiorów informacji. Ta presja jest bodźcem zmian rachunkowości, ukierunkowanych na zaspokojenie potrzeb informacyjnych potencjalnych i przyszłych dostawców kapitału². Należy podkreślić, że użytkownicy sprawozdań finansowych oczekują obecnie nie tylko informacji retrospektywnych. Perspektywna orientacja sprawozdań finansowych wiąże się z coraz szerszym stosowaniem osądu, którego skutkiem jest występowanie wartości szacunkowych w wielu pozycjach sprawozdania finansowego. To otwiera drogę do subiektywnego odzwierciedlania sytuacji finansowo-majątkowej jednostki, a w skrajnym przypadku prowadzi do manipulacji i oszustw. Ubocznym skutkiem wzrostu znaczenia wartości szacunkowych jest nadmiar informacji opisowych³, co utrudnia interpretację informacji i wykrycie ewentualnych manipulacji.

Można zatem wnioskować, że skutki manipulacji księgowych w pojedynczych podmiotach mogą mieć skutki makroekonomiczne. Dlatego tak ważne jest właściwe rozpoznawanie symptomów świadczących o możliwości wystąpienia manipulacji księgowych.

Manipulacje, zgodnie ze słownikiem języka polskiego, oznaczają „wykorzystywanie jakichś okoliczności, naginanie lub przeinaczanie faktów w celu udowodnienia swoich racji lub wpływania na cudze poglądy i zachowania”⁴ oraz „posługiwanie

¹ *Global Financial Stability Report*, April 2012, International Monetary Fund.

² A. Kamela-Sowińska, *Finansyzacja gospodarki wyzwaniem dla rachunkowości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 329, Wrocław 2014.

³ Disclosure Initiative prowadzona przez Radę Międzynarodowych Standardów Rachunkowości, por. <http://www.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Disclosure-Initiative/Principles-of-Disclosure/Pages/Home.aspx> (dostęp: 14.11.2016).

⁴ Słownik języka polskiego PWN, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/manipulacja.html> (dostęp: 14.11.2016).

się w taki sposób faktami lub jakimiś danymi, aby stworzyć pożądany obraz rzeczywistości, niezgodny z prawdą⁵. W konsekwencji przez manipulacje księgowe w niniejszej pracy rozumie się celowe naruszenie przepisów i złamanie zasad rachunkowości, ukierunkowane na osiągnięcie partykularnych korzyści. Dlatego w dalszych rozważaniach manipulacje księgowe będą traktowane jako synonim pojęcia „oszustwo księgowe”, występującego w literaturze anglojęzycznej jako *accounting fraud*.

2. Charakterystyka i klasyfikacja badań symptomów nadużyć

Istnieje kilka technik służących do wykrywania oszustw gospodarczych, a mianowicie:

- technika analizy „czerwonych flag”,
- techniki bazujące na modelach statystycznych,
- techniki wykorzystujące do analizy systemy eksperckie,
- systemy IT – programy komputerowe przeprowadzające analizę pozycji sprawozdań finansowych lub transakcji⁶.

Zastosowanie każdej z technik, co podkreśla wielu badaczy, musi być poprzedzone analizą przyczyn wystąpienia manipulacji. Można doszukać się analogii do poszukiwania motywu zbrodni, którego ustalenie jest głównym wyzwaniem w każdym śledztwie. Powiązanie oszustw księgowych z kryminologią jest również uzasadnione z powodu najbardziej znanej teorii trójkąta oszustw. Jej autorem był specjalista w zakresie więziennictwa, socjologii i kryminologii D.R. Cressey⁷, który opracował jedną z najczęściej cytowanych teorii z zakresu analizy przestępczości gospodarczej, pozwalającą wyjaśnić istotę nadużyć finansowych. Według niej, aby zaistniała możliwość popełnienia przestępstwa, potrzeba spełnienia trzech warunków: **odczuwanie silnej potrzeby, głównie finansowej (motyw), dostrzeżenie okazji i racjonalizacja**. Warunki te będą wykorzystane w niniejszym artykule w celu uporządkowania badań w zakresie manipulacji księgowych.

⁵ http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=23201&id_znaczenia=4513676&l=15&ind=0 (dostęp: 14.11.2016).

⁶ M. Kutera, A. Hołda, S. Surdykowska, *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006, s. 159.

⁷ D.R. Cressey, *Other People's Money; A Study of the Social Psychology of Embezzlement*, US: Free Press., New York 1953, s. 191.

Kolejnym krokiem w analizie manipulacji księgowych jest wyróżnienie czynników, które, nawiązując do ich przyczyn, dadzą sygnał ostrzegający o ich wystąpieniu. Zarówno **motyw**, jak i **okazja** z trójkąta oszustw są elementami, które były przedmiotem zainteresowań wielu naukowców. Do najbardziej znanych należą prace Apostolou, Hassella i Webbera⁸, którzy przeprowadzili obszerne badania pozwalające sklasyfikować czynniki ryzyka dotyczące motywu lub okazji. Przebadano 140 audytorów, wynikiem czego była identyfikacja 25 czynników ryzyka. Niewiele opracowań odnosi się do trzeciego punktu trójkąta Cresseya, czyli do skłonności do racjonalizacji, która jest cechą osobowości oszusta.

W literaturze anglojęzycznej najbardziej popularne badania z zakresu manipulacji księgowych wykorzystują modele statystyczne, gdzie zmienną zależną jest wystąpienie manipulacji lub nie, natomiast zmienne niezależne determinują wartość zmiennej zależnej, czyli są symptomami manipulacji. Dalsze części artykułu zostaną poświęcone czynnikom, które mogą być zweryfikowane metodami statystycznymi. Modele umożliwiają wyznaczenie prawdopodobieństwa wystąpienia oszustw, jednak aby były skuteczne, ważny jest dobór zmiennych niezależnych do modeli. Aby zrozumieć i wykryć manipulacje księgowe, trzeba zrozumieć ich przyczyny, dlatego zmienne niezależne często w badaniach były dobierane z wykorzystaniem koncepcji trójkąta oszustw. Wyniki badań sugerują pomiary czynników ryzyka oszustwa związane z presją (np. zadłużenie, płynność, wydajność), z okazją (np. niezależność zarządu, jakość audytu zewnętrznego) i racjonalizacji (np. rotacja audytorów), co pokazano w tabeli 1.

Czynnik **zadłużenia** był przez badaczy rozpatrywany dwojako: obserwowano pozytywny związek między poziomem zadłużenia a wystąpieniem manipulacji. Zbadano również siłę zjawiska, tzn. im wyższy poziom zadłużenia, tym większe prawdopodobieństwo wystąpienia manipulacji. Kolejne czynniki to **płynność i rentowność**. Z badań wynika, że zarówno niska płynność, jak i niska wydajność mają pozytywny związek z możliwością popełnienia oszustwa. Gdy przedsiębiorstwa nie są w stanie spłacić zobowiązań, może to być bodźcem do oszustwa w celu uzyskania środków finansowych, zarówno na rynkach kapitałowych lub w formie pożyczek.

Przyczyną oszustwa może być również występująca **okazja** (sposobność). Gdy rada dyrektorów składa się z wielu członków bezpośrednio związanych z zarządzaniem przedsiębiorstwem, może łatwiej podejmować decyzje, które wykraczają poza dopuszczalne regulacje prawne. Dlatego niezależność rady dyrektorów, mierzona

⁸ B.A. Apostolou, J.M. Hassell, S.A. Webber, G.E. Sumners, *The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors*, „Behavioral Research in Accounting”, February 2001, vol. 13, no. 1; B.A. Apostolou, J.M. Hassell, S.A. Webber, *Management Fraud Risk Factors: Ratings by Forensic Experts*, „The CPA Journal” 2001, 71.10: 48.

udziałem członków niepowiązanych z zarządem, może ułatwić manipulacje danymi księgowymi. Inną przesłanką manipulacji może być szansa ukrycia popełnionego oszustwa, do której okazję stwarza niskiej jakości audyt sprawozdań finansowej. Jak wynika z badań Lennox i Pittmana⁹, prawdopodobieństwo wykrycia nadużyć jest wyższe, jeżeli jednostka podlega badaniu przez „Wielką Czwórkę”. Dla równowagi należy dodać, że najbardziej spektakularnym skandalom księgowych towarzyszyły badania największych firm audytorskich.

Tabela 1. Zestawienie badań dotyczących symptomów manipulacji księgowych z wykorzystaniem modeli statystycznych

Przyczyna oszustwa	Czynnik	Badania
Presja	Zadłużenie	Wuerges oraz Borba (2010); Kirkos (2007); Beneish (1999) Dechow (2011) oraz Smaili i in. (2009)
	Płynność	Perols i Lougee (2011) oraz Kirkos (2007)
	Rentowność	Dechow (2011); Okoye (2009); Brazel i in. (2006); Summers i Sweeney (1998)
Okazja	Niezależność rady dyrektorów	Matoussi i Gharbi (2011); Peasnell i in. (2005) oraz Beasley i Carcello (2000)
	Jakość audytu	Lennox i Pittman (2010); Smaili i in. (2009)
Racjonalizacja	Rotacja audytorów	Wuerges oraz Borba (2010)

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnia przyczyna oszustwa zaproponowana przez Cresseya to **racjonalizacja**. To cecha najtrudniejsza do zbadania, ponieważ dotyczy człowieka i jego sfery psychologicznej. Stwierdzono, że w momencie popełnienia oszustwa sprawca będzie chciał nie dopuścić do jego odkrycia przez biegłego i w tym celu najprawdopodobniej zmieni firmę audytującą. Dlatego ostatni zaproponowany czynnik to rotacja audytorów, mówiący o tym, że jeżeli w ostatnim roku zmieniono firmę audytującą, istnieje możliwość wystąpienia manipulacji księgowych. Z pewnością przyjęcie takiej tezy stanowi pewne uproszczenie, ponieważ rotacja firm audytorskich może wynikać z wielu uwarunkowań, na przykład z przepisów. Przyjęcie pewnych uproszczeń jest jednak konieczne w badaniach z wykorzystaniem modeli statystycznych.

W dalszej części artykułu zostaną zaprezentowane dwa przykłady zastosowania wyżej wymienionych czynników jako zmiennych do budowy modeli służących do wykrycia manipulacji księgowych. Pierwsze to badanie A.F.E. Wuerges i J.A. Borba

⁹ C. Lennox, J. Pittman, *Big Five Audits and Accounting Fraud*, „Contemporary Accounting Research” 2010, vol. 27, no. 1.

przeprowadzone na rynku amerykańskim, natomiast drugie zostało przeprowadzone na rynku francuskim przez I. Amara, A.B. Amara i A. Jarboui. Dobór tych opracowań do bardziej szczegółowego przedstawienia jest uzasadniony zamiarem wykazania różnic między otrzymanymi wynikami, po części spowodowanych specyfiką obu rynków.

3. Zastosowanie modeli statystycznych w badaniach spółek amerykańskich¹⁰

Próba badawcza

Model oszacowano na podstawie danych dotyczących oszustw publikowanych przez Securities and Exchange Commission (SEC), czyli Amerykańską Komisję Papierów Wartościowych i Giełd w latach 1998–2002. Próba zawierała 114 firm.

Zaprojektowana postać modelu

Zmienna zależna została zbudowana tylko przy użyciu przedsiębiorstw, w których wystąpiło oszustwo. Zmienne niezależne, które zostały włączone do modelu, podzielono według przyczyn oszustw i przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Zestawienie zmiennych włączonych do modelu

Przyczyny	Zmienna	Opis
Motyw	Z-score	wskaźniki wchodzące w skład modelu Z-score ¹¹ (płynność, rentowność, wspomaganie finansowe, wypłacalność, obrotowość)
	CRT	wskaźnik aktywa trwale do aktywów obrotowych
	CATAt	wskaźnik liczony jako zmiana środków pieniężnych do aktywów ogółem
	FATAAt	wskaźnik kapitał obrotowy do aktywów ogółem

¹⁰ A.F.E. Wuerges, J.A. Borba, *Accounting Fraud Detection: Is It Possible to Quantify Undiscovered Cases?*, <http://ssrn.com/abstract=1718652>, December 1, 2010.

¹¹ Model Altmana służący do predykcji upadłości stworzony na podstawie analizy dyskryminacyjnej danych pochodzących z 66 przedsiębiorstw (33 o stabilnej sytuacji finansowej oraz 33 zagrożonych upadłością). *Encyklopedia zarządzania*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Wska%C5%BAAnik_Altmana (dostęp: 31.03.2016).

Przyczyny	Zmienna	Opis
Okazja	AUDCH	zmienna binarna, nastąpiła zmiana audytora 1, jeżeli nie – 0
Racjonalizacja	UQUAL	zmienna binarna, jeżeli opinia biegłego bez zastrzeżeń 1, jeżeli nie – 0

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie wyżej wymienionych zmiennych oszacowano model probitowy do wykrywania manipulacji księgowych.

Wyniki przeprowadzonego badania

Z analizy modelu wynika, że oprócz zmiennej Z-score pozostałe zmienne okazały się być statystycznie istotne i występuje dodatnia relacja między tymi zmiennymi a prawdopodobieństwem wystąpienia oszustwa. Jednak autorzy podkreślają, że przy budowaniu modeli określających prawdopodobieństwo wystąpienia manipulacji należy zachować ostrożność. Zauważają potrzebę rozwijania teorii dotyczących przyczyn oszustw, co pozwoli na lepsze dopasowanie zmiennych do modelu.

4. Zastosowanie modeli statystycznych w badaniach spółek francuskich¹²

Próba badawcza

Do badania wykorzystano dane przedsiębiorstw pochodzących z francuskiego indeksu giełdowego SBF 250 reprezentujących sektory francuskiej gospodarki. Z badania wyłączono banki, firmy ubezpieczeniowe i instytucje finansowe, ponieważ są one przedmiotem szczególnych przepisów w zakresie rachunkowości. Kluczem doboru przedsiębiorstw do próby było badanie M.S. Beasley (1996), w którym wyodrębniono przedsiębiorstwa z wykrytymi manipulacjami. Przy doborze jednostek do badania zastosowano dodatkowe kryteria, a mianowicie badane podmioty były:

¹² I. Amara, A. Ben Amar, A. Jarboui, *Detection of Fraud in Financial Statements: French Companies as a Case Study*, „International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences” 2013, vol. 3, issue 3.

- notowane na tej samej giełdzie w tym samym okresie,
- porównywalnej wielkości (w badaniu zastosowano kryteria obrotów i aktywów ogółem).

Po uwzględnieniu wspomnianych kryteriów próba liczyła 80 podmiotów z indeksu SBF 250 z danymi za okres 2001–2009.

Zmienna zależna miała charakter jakościowy. Zmienna ta jest dychotomiczna i przyjmuje wartość 1, jeżeli w przedsiębiorstwie wykryto oszustwo w sprawozdaniach finansowych, jeżeli nie – jest to wartość 0.

Zaprojektowana postać modelu

$$FRAUDI = \beta_0 + \beta_1 ENDi + \beta_2 LIQi + \beta_3 ROAi + \beta_4 INDEPi + \beta_5 AUDi + \epsilon_i$$

gdzie:

FRAUD – zmienna binarna zakodowana 1, jeśli nie ma oszustwa w sprawozdaniach finansowych, a 0 w przeciwnym wypadku

END – wskaźnik całkowite zadłużenie do aktywów ogółem

LIQ – wskaźnik aktywów obrotowych do zobowiązań krótkoterminowych

ROA – wskaźnik zysku netto do aktywów ogółem

INDEP – wskaźnik liczby niezależnych dyrektorów w stosunku do całkowitej liczby dyrektorów¹³

AUD – zmienna binarna zakodowana 1, jeśli firma jest kontrolowana przez biegłego rewidenta przynajmniej należącego do „Wielkiej Czwórki”, 0 w przeciwnym przypadku

ϵ_i – wartość rezydualna

Wyniki przeprowadzonego badania

W wyniku przeprowadzonego badania zmienne *LIQ* i *END* okazały się być nieistotne statystycznie, co nie jest zgodne z wcześniejszymi wynikami (Dechow i in.

¹³ Rada dyrektorów – organ wewnętrzny osoby prawnej (obok zarządu i walnego zgromadzenia akcjonariuszy) powołany do wykonywania czynności nadzoru, sprawujący kontrolę i nadzór w korporacjach w anglosaskim modelu nadzoru korporacyjnego. W skład rady dyrektorów wchodzi nie tylko niezależni członkowie (osoby zewnętrzne), lecz także osoby bezpośrednio zaangażowane w zarządzanie przedsiębiorstwem. *Encyklopedia zarządzania*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Rada_dyrektor%C3%B3w (dostęp: 30.03.2016).

2011; Wuerges i Borba 2010; Gaganis 2009; Kirkos i in. 2007; Beneish 1999), gdzie ujawniono dodatni związek pomiędzy zadłużeniem i płynnością a prawdopodobieństwem popełnienia oszustwa w sprawozdaniach finansowych. Kolejna zmienna – ROA – odzwierciedla, że rentowność przedsiębiorstw była ujemna (-9,514) i istotna statystycznie na poziomie 5%. Stwierdzono, że przedsiębiorstwa z niskim poziomem rentowności mają tendencję do popełniania oszustw.

Współczynnik związany ze zmienną NDEP miał wartość ujemną (-0375), lecz nie był statystycznie znaczący. Wynik ten potwierdzają badania Smaili i in. (2009) Abbott i in. (2004). Jednak jest to sprzeczne z badaniami Fichta i Shivdasani (2007), Agrawal i Chadha (2004), Dechow i in. (2011), Peasnell i in. (2005) oraz Matoussi i Gharbi (2011), z których wynika, że wysoki odsetek dyrektorów niezależnych może zmniejszyć prawdopodobieństwo wystąpienia manipulacji w sprawozdaniach finansowych. Wynik ten był sprzeczny również z wcześniejszymi pracami autorów, co zinterpretowali jako lukę informacyjną dotyczącą zmiennej INDEP (zaniedbanie, brak wszystkich informacji o zmiennej INDEP).

Współczynnik związany ze zmienną AUD był dodatni (1,348) i istotny statystycznie na poziomie 5%. Wynik ten pozwolił na stwierdzenie, że zmienna AUD pozytywnie wpływa na oszustwa w sprawozdaniach finansowych. Zjawisko to wyjaśniono poprzez rodzaj badanej próby, która składała się ze spółek notowanych na giełdzie, gdzie większość z nich jest badanych przez audytorów z „Wielkiej Czwórki”. Potwierdzają to wnioski z wcześniejszych badań (Smaili i in. 2009), z których wynika, że rola firm audytorskich nie jest statystycznie znacząca w wykryciu manipulacji księgowych.

5. Podsumowanie

Przekonanie o istnieniu zagrożenia, a także stale rosnąca liczba przypadków świadomego, celowego i niezgodnego z prawem zniekształcania informacji prezentowanych w sprawozdaniach finansowych w celu osiągnięcia korzyści materialnych powodują, że wielu naukowców poszukuje narzędzi do wcześniejszego ostrzegania o prawdopodobieństwie wystąpienia manipulacji księgowych. Podstawą do budowania modeli wczesnego ostrzegania przed oszustwami księgowymi jest teoria trójkąta oszustw Cresseya. Sami badacze ostrzegają przed źle dobranymi zmiennymi niezależnymi w tych modelach i podkreślają rolę opracowań teoretycznych dotyczących przyczyn oszustw. Być może warto podjąć próbę dostosowania zestawu zmiennych do innych teorii przyczyn oszustw (m.in. pięciokąt nadużyć C. Horwatha).

Badania amerykańskie wyróżniają między innymi takie symptomy manipulacji jak: zadłużenie, niska płynność, niezależność rady dyrektorów czy rotacja audytorów. W artykule zaprezentowano badania przeprowadzone w spółkach amerykańskich i francuskich i dostrzeżono wyraźne różnice w statystycznej istotności zmiennych niezależnych. Różnice mogą wynikać ze specyfiki obu rynków, odmiennego ładu korporacyjnego czy innych źródeł finansowania działalności.

Zauważa się istotną potrzebę przeprowadzenia podobnych badań dla polskiego rynku kapitałowego. W pierwszej kolejności należałoby zmodyfikować model – określić polskie warunki trójkąta oszustw, a potem do niego dopasować wskaźniki odpowiadające wybranym zmiennym. Z zaprezentowanego wachlarza zmiennych można wstępnie odrzucić niezależność rady dyrektorów z tego powodu, że według przepisów prawa polskiego z założenia cała Rada Nadzorcza ma członków niezależnych od przedsiębiorstwa. Kolejne czynniki należałoby poddać weryfikacji, wykorzystując wybrane metody statystyczne.

Bibliografia

1. Abbott L.J., Parker S., Peters G.F., *Audit Committee Characteristics and Restatements*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2004, no. 23.1.
2. Agrawal A., Chadha S., *Corporate Governance and Accounting Scandals**, „Journal of Law and Economics” 2005, no. 48.2.
3. Amara I., Ben Amar A., Jarboui A., *Detection of Fraud in Financial Statements: French Companies as a Case Study*, „International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences” 2013, vol. 3, issue 3.
4. Apostolou B.A., Hassell J.M., Webber S.A., *Management Fraud Risk Factors: Ratings by Forensic Experts*, „The CPA Journal” 2001, 71.10: 48.
5. Apostolou B.A., Hassell J.M., Webber S.A., Sumners G.E., *The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors*, „Behavioral Research in Accounting”, February 2001, vol. 13, no. 1.
6. Beasley M. et al., *Fraudulent Financial Reporting: Consideration of Industry Traits and Corporate Governance Mechanisms*, „Accounting Horizons” 2000, no. 14.4.
7. Beasley M., *An Empirical Analysis of the Relation Between the Board of Directors Composition and Financial Statement Fraud*, „Accounting Review” 1996, vol. 71, no. 4.
8. Bell T.B., Carcello J.V., *A Decision Aid for Assessing the Likelihood of Fraudulent Financial Reporting*, „AUDITING: A Journal of Practice & Theory” 2000, vol. 19, no. 1.

9. Beneish M.D., *The Detection of Earnings Manipulation*, „Financial Analysts Journal” 1999, vol. 55, issue 5.
10. Brazel J., Jones K., Zimbelman F., *What Can Non Financial Measures Tell Us about the Likelihood of Fraud?*, Accounting Research Symposium.
11. Cressey D.R., *Other People's Money; A Study of the Social Psychology of Embezzlement*, US: Free Press, New York 1953.
12. Dechow P.M., Skinner D.J., *Earnings Management: Reconciling the Views of Accounting Academics, Practitioners, and Regulators*, „Accounting Horizons” 2000, no. 14.2.
13. Fich E.M., Shivdasani A., *Financial Fraud, Director Reputation, and Shareholder Wealth*, „Journal of Financial Economics” 2007, no. 86.2.
14. Gaganis C., *Classification Techniques for the Identification of Falsified Financial Statements: A Comparative Analysis*, „Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management” 2009, no. 16.3.
15. Kamela-Sowińska A., *Finansyzacja gospodarki wyzwaniem dla rachunkowości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 329.
16. Kirkos E., Spathis C., Manolopoulos Y., *Data Mining Techniques for the Detection of Fraudulent Financial Statements*, „Expert Systems with Applications” 2007, no. 32.4.
17. Kutera M., Hołda A., Surdykowska S., *Oszustwa księgowo. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006.
18. Matoussi H., Gharbi I., *Board Independence and Corporate Fraud: The Case of Tunisian Firms*, „Politics and Economic Development” 2011.
19. Okoye E., Okafor T., Ijeoma N., *Impact of the Fraud Triangle on Audit Process: The Nigerian Accountants' View*, „University Advanced Research Journal” 2009, no. 1.
20. Peasnell K., Pope P., Young S., *Board Monitoring and Earning Management: Do Outside Director's Influence Abnormal Accruals?*, „Journal of Business Finance & Accounting”, September 2005, vol. 32, issue 7–8.
21. Perols J., Lougee B., *The Relation between Earnings Management and Financial Statement Fraud*, „Advances in Accounting” 2011, no. 27.
22. Smaili N., Labelle R., Stolowy H., *La publication d'une information financière non conforme à la loi et aux normes: Déterminants et conséquences*, „Comptabilité – Contrôle – Audit” 2009, no. 15(1).
23. Summers S., Sweeney J., *Fraudulently Misstated Financial Statements and Insider Trading: An Empirical Analysis*, „The Accounting Review”, no. 73(1).
24. Sutherland E.H., *White-Collar Criminality*, „American Sociological Review”, February 1940, vol. 5, no. 1.
25. Wuerges A.F.E., Borba J.A., *Accounting Fraud Detection: Is it Possible to Quantify Undiscovered Cases?*, <http://ssrn.com/abstract=1718652>, December 1, 2010.

Źródła internetowe

1. <http://sec.gov/comments/4-560/4560-7.pdf> (dostęp: 29.03.2016)..
2. <http://sjp.pwn.pl/szukaj/manipulacja.html> (dostęp: 29.03.2016).
3. http://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=23201&id_znaczenia=4513676&l=15&ind=0 (dostęp: 29.03.2016).
4. <http://www.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Disclosure-Initiative/Principles-of-Disclosure/Pages/Home.aspx> (dostęp: 30.03.2016).
5. https://mfiles.pl/pl/index.php/Wska%C5%BAnik_Altmana (dostęp: 31.03.2016).
6. https://mfiles.pl/pl/index.php/Rada_dyrektor%C3%B3w (dostęp: 30.03.2016).

Factors Affecting the Probability of Manipulation in Financial Reports. Literature Review

Summary

The article includes a review of research on accounting fraud manipulation. It describes symptoms of accounting manipulations identified in the literature. The article defines accounting manipulations as deliberate infringement of regulations and breach of accounting principles in order to obtain particular benefits. The identification of the occurrence of manipulation factors allows only for making the researcher sensitive to untypical situations. The aim of the article is to present the achievement so far in the area of distinguishing the factors which inform about the probability of manipulation in financial reports including the examples of research on including these factors as independent variables in statistical models. The article is based on critical analysis of the literature of the examined period.

The study indicates that the relations described by a model may be true only with regard to the examined sample and only in the examined time; this means difficulty in direct application of these models in other countries and in a different period of time.

Keywords: accounting manipulations, accounting fraud detection, symptoms of manipulation

Katarzyna Trzpióła
Wydział Zarządzania
Uniwersytet Warszawski

Czy podatki zmuszają księgowych do manipulacji? – wybrane aspekty dotyczące prac badawczo rozwojowych

Streszczenie

Nieprawidłowości w sprawozdaniach finansowych mogą być efektem celowych manipulacji, ale także zastosowania nadmiernych uproszczeń. Niektóre z nich wynikać mogą ze spojrzenia wyłącznie przez pryzmat optymalizacji podatkowej. Artykuł ma na celu przeanalizowanie regulacji prawnych w zakresie prac badawczo-rozwojowych i pokazanie, w jaki sposób zagadnienie to może być wykorzystane do zniekształcenia obrazu jednostki. Szczególny nacisk został położony na implikacje wynikające z regulacji podatku dochodowego jako potencjalnego źródła nadmiernych uproszczeń. W opracowaniu wykorzystano liczne interpretacje prawa podatkowego i wykazano, iż w związku z różnymi możliwościami rozliczania prac rozwojowo-badawczych w podatku dochodowym rośnie ryzyko nieujawniania nakładów na wartości niematerialne i prawne w rachunkowości.

Słowa kluczowe: prace rozwojowe, prace badawcze, uproszczenia, CIT, amortyzacja, wartości niematerialne i prawne

1. Wprowadzenie

Księgi rachunkowe są źródłem danych nie tylko dla rzetelnej i wiernie odzwierciedlającej sytuację finansową i majątkową oraz wynik finansowy sprawozdawczości jednostki, lecz także służą do ustalenia podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym. Niestety, jak pokazuje praktyka, często ta funkcja podatkowa zaczyna być traktowana jako nadrzędna w stosunku do podstawowej funkcji ksiąg i w rezultacie uproszczenia wprowadzane w ramach ewidencjonowania zdarzeń mogą prowadzić do zniekształcenia obrazu jednostki. Opracowanie ma na celu omówienie możliwości manipulacji, nadużyć, ale także zwykłych błędów w obszarze prac rozwojowo-badawczych. Są one szczególną kategorią wartości niematerialnych, przy czym tylko ten drugi człon (prace rozwojowe) może stać się wartością niematerialną w świetle prawa bilansowego – polskiego i międzynarodowego – a także podatkowego. Jest to szczególny rodzaj wartości wytworzonych we własnym zakresie. Autorka stawia tezę, iż narzędzia optymalizacji podatkowej w zakresie nakładów na prace badawczo-rozwojowe mogą prowadzić do nieujawniania wartości niematerialnych w sprawozdaniach finansowych.

Podstawową metodą badawczą będzie analiza, której przedmiotem będą regulacje prawne¹ oraz interpretacje prawa podatkowego z punktu widzenia zbieżności (lub rozbieżności) traktowania tych nakładów w prawie bilansowym i podatkowym oraz konsekwencji dla sprawozdań finansowych. Przedmiot badań został wybrany ze względu na fakt, iż, jak wskazuje wiele badań, jednym z obszarów oszustw czy stosowania agresywnej rachunkowości jest aktywowanie kosztów prac badawczych lub odnoszenie w koszty okresu nakładów na prace rozwojowe².

¹ Autorka ograniczy się do przytaczania regulacji ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych (Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. 2014 poz. 851 ze zm.), ale unormowania wynikające z ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych (Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, Dz.U. 2012 poz. 361 ze zm.) dla podatników prowadzących księgi rachunkowe są tożsame.

² R. Burchart, H. Lelusz, *Problemy w identyfikowaniu rachunkowości kreatywnej i rachunkowości agresywnej w teorii i praktyce*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 77(133), SKwP, Warszawa 2014, s. 58–59; K. Sawicki, *Kontrola jakości auditingu a rachunkowość kreatywna, oszustwa i błędy*, materiały pokonferencyjne *Rewizja finansowa a zmiany w prawie gospodarczym*, III Doroczna Konferencja Auditingu Krajowej Izby Biegłych Rewidentów, 27–29 listopada, Warszawa 2002, s. 106; M. Kutera, A. Hołda, S.T. Surdykowska, *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006, s. 57.

2. Księgi rachunkowe a podatki

Prawo bilansowe i podatkowe funkcjonują jak odrębne regulacje i są zbieżne tylko w niektórych obszarach³. Generalnie zasady ustanowione przez prawo bilansowe są honorowane przez prawo podatkowe, jednak ich zastosowanie ma inny charakter. Co więcej, przepisy podatkowe podlegają częstym zmianom i są zależne od aktualnej polityki podatkowej państwa, stąd reguły stosowane przez prawo podatkowe muszą być bardziej elastyczne. Natomiast zasady rachunkowości wynikają z ustawy i są często określane mianem nadrzędnych.

Nadrzędną koncepcją rachunkowości w świetle prawa bilansowego jest zasada *true and fair view*, czyli zasada prawdziwego i rzetelnego obrazu. Ma to zapewnić realizację podstawowego celu stawianego ewidencji zdarzeń gospodarczych zgodnie z prawem bilansowym, a konkretnie – stworzyć użyteczną informację ekonomiczną o sytuacji jednostki gospodarczej przede wszystkim dla odbiorców zewnętrznych⁴.

Koncepcja prawdziwego i rzetelnego obrazu wynika z ustawy o rachunkowości⁵ i stanowi podstawę dla pozostałych zasad stosowanych przez prawo bilansowe. Zgodnie z jej ideą jednostka musi stosować przyjętą politykę rachunkowości w sposób jasny i prawdziwy⁶. Zasada wymaga więc spełnienia norm jakościowych, a mianowicie: wiernego odzwierciedlenia transakcji, neutralności i kompletności informacji oraz ostrożności, co wiąże się z ujęciem w sprawozdaniu finansowym wszystkich zdarzeń gospodarczych istotnych dla danej jednostki⁷. Prawo podatkowe posiada odmienne spojrzenie na rzetelność obrazu⁸. Rzetelność ta dotyczy własnego standardu przedstawiania sprawozdań finansowych poprzez zaliczanie do przychodów i kosztów pozycji ustalonych zgodnie z przepisami prawa podatkowego. Stąd treść i znaczenie zdarzeń ekonomicznych mają podrzędne znaczenie w stosunku do zasad fiskalnych. A to oznacza, że podstawa ustalenia zobowiązania podatkowego

³ I. Olchowicz, *Vademecum rachunkowości. Rachunkowość podatkowa*, Difin, Warszawa 2011, s. 40–41; *Rachunkowość w rozliczeniach podatkowych*, red. T. Martyniuk, PWE, Warszawa 2014, s. 11; *Prawo bilansowe a prawo podatkowe*, red. B. Micherda, Difin, Warszawa 2011, s. 13.

⁴ *Prawo bilansowe a prawo podatkowe*, op.cit., s. 13.

⁵ Art. 4 ust. 1 Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 2016 poz. 1047 ze zm.

⁶ Art. 4 ust. 1 Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 2014 poz. 1100 ze zm.

⁷ G. Michalczyk, T. Mikulska, G. Klamecka-Roszkowska, K. Jamróz, *Podstawy rachunkowości finansowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012, s. 18.

⁸ K. Trzpięła, *Wykorzystanie danych systemu rachunkowości dla celów ustalenia podatku dochodowego – analiza interpretacji prawa podatkowego*, w: *Nauka o rachunkowości na progu gospodarki opartej na wiedzy*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013, s. 713–720.

nie oddaje rzetelnego obrazu wyniku finansowego⁹. Zatem można wskazać, iż głównym zadaniem ustaw o podatku dochodowym jest umożliwienie podatnikom ustalenia podstawy opodatkowania, która – w związku z różnicami pomiędzy prawem bilansowym i podatkowym – zazwyczaj różni się od wyniku finansowego brutto ukazanego w księgach rachunkowych¹⁰. Przepisy prawa podatkowego¹¹ wyraźnie wskazują, że podatnicy są zobowiązani do prowadzenia ewidencji rachunkowej, zgodnie z odrębnymi przepisami, w sposób zapewniający określenie wysokości dochodu (straty), podstawy opodatkowania i wysokości należnego podatku za rok podatkowy, a także do uwzględnienia w ewidencji środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych informacji niezbędnych do obliczenia wysokości odpisów amortyzacyjnych. Nie powoduje to jednak uznania informacji przygotowanych zgodnie z tymi regulacjami za wystarczające do ustalenia danych do opodatkowania. Księgi rachunkowe mają być źródłem informacji dla ustalenia m.in. podstawy opodatkowania, natomiast informacje z nich wynikające muszą być zgodne z przepisami prawa podatkowego. Oznacza to w praktyce, że podatnicy muszą na potrzeby rozliczeń z tytułu podatku dochodowego prowadzić księgi rachunkowe w sposób określony w art. 25 ustawy o rachunkowości, ale sama wysokość kosztów, podobnie jak moment ich rozpoznania czy inne niezbędne dla ustalenia dochodu/straty dane, muszą być rozpoznane zgodnie z regulacjami podatkowymi. Zresztą wielokrotnie w orzecznictwie sądowym, choćby związanym z interpretowaniem zapisów art. 15 ust. 4e ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, podkreślany jest brak podatkotwórczego charakteru prawa bilansowego¹².

⁹ *Rachunkowość w rozliczeniach podatkowych*, op.cit., s. 44.

¹⁰ E. Walińska, *Podatek dochodowy w systemie rachunkowości – zasady ustalania i rewizji*, SKwP, Warszawa 2014, s. 13.

¹¹ Art. 9 ust. 1 Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. 2014 poz. 851 ze zm.

¹² Na przykład w wyroku z 15 grudnia 2010 r. (sygn. akt II FSK 1294/09) Naczelny Sąd Administracyjny decydując o dacie (momencie) rozliczenia opłat inicjalnych w umowach leasingu jako kosztu podatkowego wskazał, że „treść art. 15 ust. 4e updop nie jest argumentem przesądzającym o konieczności proporcjonalnego rozliczenia opłaty inicjalnej w czasie trwania umowy leasingu (...) nawiązanie w tej regulacji do zasad rachunkowości nie uzasadnia ujmowania w księgach rachunkowych kosztów raty inicjalnej jako czynnych rozliczeń międzyokresowych. O rozliczeniu danego kosztu podatkowego w czasie decyduje bowiem w tym przypadku regulacja z art. 15 ust. 4d updop, a nie zasady rachunkowości”. Pogląd taki wyraził też Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku z dnia 23 marca 2010 r. sygn. akt II FSK 1733/08 czy Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie wyrokiem z 21 kwietnia 2015 r. sygn. akt II FSK 427/13.

3. Prace rozwojowe a prace badawcze

W pierwszej kolejności zaznaczyć należy, że ustawy podatkowe¹³ podobnie jak ustawa o rachunkowości nie definiują pojęcia prac rozwojowych. Odnosząc się do jego znaczenia funkcjonującego w języku powszechnym, należy jednak wskazać, że prace te to ogół czynności wykonywanych przez grupę ludzi realizujących jakieś zadanie, celowa działalność człowieka zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr, a rozwojowe to związane z rozwojem, planowaniem rozwoju, „rozwój” natomiast oznacza proces zmian, przechodzenia do form bądź stanów bardziej złożonych lub pod pewnymi względami doskonalszych¹⁴.

Zgodnie z definicją stosowaną dla celów statystyki publicznej prace rozwojowe to prace konstrukcyjne, technologiczno-projektowe i doświadczalne, polegające na zastosowaniu istniejącej już wiedzy, uzyskanej dzięki pracom badawczym lub jako wynik doświadczenia praktycznego, do opracowania nowych lub istotnego ulepszenia istniejących materiałów, urządzeń, wyrobów, procesów, systemów czy usług, łącznie z przygotowaniem prototypów doświadczalnych i instalacji pilotowych. Pracy tych nie należy mylić z pracami wdrożeniowymi, wykraczającymi poza zakres działalności badawczo-rozwojowej, związanymi w szczególności z wykonaniem dokumentacji technicznej, oprzyrządowania, próbnych instalacji, próbnej serii nowego wyrobu, przeprowadzeniem poprawek po próbach itp.¹⁵.

Pojęcie prac rozwojowych pojawia się ponadto na gruncie ustawy o zasadach finansowania nauki¹⁶. Zgodnie z tą ustawą działalność badawczo-rozwojowa to działalność twórcza obejmująca badania naukowe lub prace rozwojowe, podejmowana w sposób systematyczny w celu zwiększenia zasobów wiedzy i wykorzystania zasobów wiedzy do tworzenia nowych zastosowań. Art. 2 pkt 4 tej ustawy definiuje „prace rozwojowe” dla potrzeb regulacji dotyczących zasad finansowania nauki ze środków finansowych ustalanych na ten cel w budżecie państwa, którymi dysponuje minister właściwy do spraw nauki. Zgodnie z tą definicją prace rozwojowe to nabywanie, łączenie, kształtowanie i wykorzystywanie dostępnej aktualnie wiedzy i umiejętności z dziedziny nauki, technologii i działalności gospodarczej oraz innej wiedzy i umiejętności do planowania produkcji oraz tworzenia i projektowania nowych, zmienionych lub ulepszonych produktów, procesów i usług. Jest to w szczególności:

¹³ Ustawa z 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, op.cit.

¹⁴ *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, <http://sjp.pwn.pl>.

¹⁵ <http://www.stat.gov.pl>.

¹⁶ Art. 2 Ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki, Dz.U. 2014 poz. 1620 ze zm.

- a) tworzenie projektów, rysunków, planów oraz innej dokumentacji do tworzenia nowych produktów, procesów i usług, pod warunkiem, że nie są one przeznaczone do celów komercyjnych,
- b) opracowywanie prototypów o potencjalnym wykorzystaniu komercyjnym oraz projektów pilotażowych, w przypadkach gdy prototyp stanowi końcowy produkt komercyjny, a jego produkcja wyłącznie do celów demonstracyjnych i walidacyjnych jest zbyt kosztowna; w przypadku gdy projekty pilotażowe lub demonstracyjne mają być następnie wykorzystywane do celów komercyjnych, wszelkie przychody uzyskane z tego tytułu należy odjąć od kwoty kosztów kwalifikowanych pomocy publicznej,
- c) działalność związana z produkcją eksperymentalną oraz testowaniem produktów, procesów i usług, pod warunkiem że nie są one wykorzystywane komercyjnie, prace rozwojowe nie obejmują rutynowych i okresowych zmian wprowadzanych do produktów, linii produkcyjnych, procesów wytwórczych, istniejących usług oraz innych operacji w toku, nawet, jeżeli takie zmiany mają charakter ulepszeń. Warto dodać również, że zgodnie z art. 2 pkt 3 ww. ustawy badania naukowe to:
 - badania podstawowe – oryginalne prace badawcze, eksperymentalne lub teoretyczne, podejmowane przede wszystkim w celu zdobywania nowej wiedzy o podstawach zjawisk i obserwowalnych faktów bez nastawienia na bezpośrednie praktyczne zastosowanie lub użytkowanie,
 - badania stosowane – prace badawcze podejmowane w celu zdobycia nowej wiedzy, zorientowane przede wszystkim na zastosowanie w praktyce,
 - badania przemysłowe – badania mające na celu zdobycie nowej wiedzy i nowych umiejętności w celu opracowywania nowych produktów, procesów i usług lub wprowadzania znaczących ulepszeń do istniejących produktów, procesów i usług; badania te obejmują tworzenie elementów składowych systemów złożonych, szczególnie do oceny przydatności technologii rodzajowych, z wyjątkiem prototypów objętych zakresem prac rozwojowych.

Należy także zauważyć, iż w wyniku prowadzonych prac rozwojowych może (jako ich następstwo) powstać prawo autorskie – odrębna wartość niematerialna. Prawa autorskie występują w znaczeniu przedmiotowym i podmiotowym. W pierwszym znaczeniu prawa autorskie chronią utwory (dzieła) będące dobrem niematerialnym. Natomiast w znaczeniu podmiotowym prawo autorskie oznacza ogół uprawnień twórcy do stworzonego utworu (dzieła). W tym ostatnim znaczeniu prawa autorskie można podzielić na osobiste i majątkowe. Autorskie prawa osobiste, niezbywalne i niewygasające, wyrażają się w niczym nieograniczonym prawie do: autorstwa utworu (dzieła), oznaczenia ich swoim nazwiskiem lub pseudonimem albo do udostępniania go anonimowo, nienaruszalności formy i treści utworu (dzieła) oraz

jego rzetelnego wykorzystania, decydowaniu o pierwszym udostępnieniu utworu (dzieła) i nadzoru na sposobem korzystania. Majątkowe prawa autorskie natomiast wyrażają się w wyłącznym prawie do korzystania z utworu (dzieła) i rozporządzenia nim na wszystkich polach eksploatacji oraz do wynagrodzenia za korzystanie z utworu (dzieła). Przy czym przedmiotem zainteresowania dla celów podatkowych są wyłącznie prawa autorskie w ujęciu majątkowym.

4. Prace rozwojowe a prace badawcze w ujęciu prawa bilansowego

Należy zwrócić uwagę, iż często określenia: prace badawcze i prace rozwojowe są traktowane jako synonimy i używane zamiennie. W świetle regulacji prawa bilansowego nie jest to poprawne podejście, gdyż szczególnie MSR 38 zawiera oprócz definicji wyraźne rozróżnienie między tymi kategoriami

Ustawa o rachunkowości nie definiuje ani prac badawczych, ani prac rozwojowych, zatem na potrzeby praktyki wskazane jest skorzystanie z definicji podanych w Międzynarodowych Standardach Rachunkowości.

MSR 38 „Wartości niematerialne” określa prace badawcze jako nowatorskie i zaplanowane poszukiwanie rozwiązań, podjęte z zamiarem zdobycia i przyswojenia nowej wiedzy naukowej i technicznej.

MSR 38 dodatkowo uzupełnia podaną definicję poprzez podanie przykładów prac badawczych, zaliczając do nich:

- działania zmierzające do zdobycia nowej wiedzy,
- poszukiwanie, ocenę i końcową selekcję sposobu wykorzystania rezultatów prac badawczych lub wiedzy innego rodzaju,
- poszukiwanie alternatywnych materiałów, urządzeń, produktów, procesów, systemów lub usług,
- formułowanie, projektowanie, ocenę i końcową selekcję nowych lub udoskonalonych materiałów, urządzeń, produktów, procesów, systemów lub usług.

Natomiast prace rozwojowe określane są przez wspomniany standard (MSR 38 pkt 59) jako praktyczne zastosowanie odkryć badawczych lub też osiągnięć innej wiedzy w planowaniu lub projektowaniu produkcji nowych lub znacznie udoskonalonych materiałów, urządzeń, produktów, procesów technologicznych, systemów lub usług, które ma miejsce przed rozpoczęciem produkcji seryjnej lub zastosowaniem. Powstają w wyniku zastosowania prac badawczych. Można ujmować nakłady i traktować je jako prace o charakterze rozwojowym tylko wtedy, gdy jednostka jest w stanie udowodnić:

- techniczną możliwość ukończenia i zamiar ukończenia składnika aktywów, tak aby można było go przeznaczyć do sprzedaży,
- zdolność do użytkowania lub sprzedaży składnika wartości niematerialnych i prawnych,
- dostępność środków niezbędnych do ukończenia i możliwość wiarygodnego określenia nakładów,
- sposób wdrożenia i możliwości zastosowania z uwzględnieniem istnienia rynku na dany produkt.

W świetle powyższego do prac rozwojowych zalicza się:

- projektowanie, wykonanie i testowanie prototypów i modeli doświadczalnych (przed ich wdrożeniem do produkcji seryjnej lub użytkowania), a także wybranych rozwiązań w zakresie nowych lub udoskonalonych materiałów, urządzeń, produktów, procesów, systemów lub usług,
- projektowanie narzędzi, przyrządów do obróbki, form i matryc z wykorzystaniem nowej technologii,
- projektowanie, wykonanie i funkcjonowanie linii próbnej, której wielkość nie umożliwia prowadzenia ekonomicznie uzasadnionej produkcji przeznaczonej na sprzedaż.

Dobrymi przykładami prac o charakterze wyłącznie rozwojowym są: działania zmierzające do pozyskania nowej wiedzy czy poszukiwanie alternatywnych materiałów, usług lub produktów.

Zatem podstawowa różnica między pracą badawczą a pracą rozwojową polega na tym, iż kluczowym celem realizacji pracy badawczej jest przede wszystkim odkrycie czegoś nowego, podczas gdy dla pracy rozwojowej nacisk jest położony na zastosowanie wyników prac badawczych w działalności gospodarczej, czyli na wdrożenie efektów tych prac. W związku z zachowaniem zasady współmierności przychodu i kosztu nakłady dotyczące prac rozwojowych dotyczą długich okresów czasu i należy je rozliczać przez kilka lat, a koszty prac badawczych powinny być od razu ujmowane w rachunku zysków i strat.

Zgodnie z przepisami art. 3 ust. 1 pkt 14 ustawy o rachunkowości¹⁷ koszty zakończonych prac rozwojowych stanowią składnik wartości niematerialnych i prawnych. Warunki uznania prac rozwojowych za aktywa zostały z kolei określone w art. 33 ust. 2 tej ustawy, który wskazuje, że koszty zakończonych prac rozwojowych prowadzonych przez jednostkę na własne potrzeby, poniesione przed podjęciem produkcji lub zastosowaniem technologii, zalicza się do wartości niematerialnych i prawnych, jeżeli:

¹⁷ Art. 3 ust. 1 pkt 14 Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 2016 poz. 1047.

- produkt lub technologia wytwarzania są ściśle ustalone, a dotyczące ich koszty prac rozwojowych wiarygodnie określone,
- techniczna przydatność produktu lub technologii została stwierdzona i odpowiednio udokumentowana i na tej podstawie jednostka podjęła decyzję o wytwarzaniu tych produktów lub stosowaniu technologii,
- koszty prac rozwojowych zostaną pokryte, według przewidywań, przychodami ze sprzedaży tych produktów lub zastosowania technologii.

Koszty zakończonych prac rozwojowych wycenia się biorąc pod uwagę rzeczywiste, poniesione koszty związane z konstrukcją nowych albo ulepszonych produktów lub technologii wytwarzania¹⁸. Obejmują one zwykle:

- wynagrodzenia pracowników zaangażowanych w prace rozwojowe,
- koszty materiałów i usług wykorzystanych w toku prac rozwojowych,
- amortyzację rzeczowego majątku trwałego w części, w jakiej został wykorzystany dla potrzeb prac rozwojowych,

Nie zalicza się do kosztów zakończonych prac rozwojowych kosztów sprzedaży. Wyceniając koszty zakończonych prac rozwojowych, trzeba je wykazać w wartości skorygowanej o odpisy amortyzacyjne i odpisy z tytułu trwałej utraty wartości.

Według „starego” (tj. do 31 grudnia 2015 r.) brzmienia ustawy nie można amortyzować tego składnika aktywów dłużej niż 5 lat¹⁹. Natomiast nowelizacja ustawy o rachunkowości²⁰ przewiduje, iż koszty zakończonych prac rozwojowych amortyzowane powinny być przez przewidywany okres przynoszenia przez nie korzyści ekonomicznych, nawet jeśli będzie on dłuższy niż 5 lat. Jedynie w sytuacji, gdy tego okresu nie będzie można w sposób wiarygodny oszacować, amortyzowane będą przez okres nie dłuższy niż 5 lat.

Warto też zaznaczyć, iż zmiana w ustawie o rachunkowości wpłynęła na zmianę w przepisach Ustawy z dnia 15 września 2000 roku – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. 2013 poz. 1030 ze zm.). W przypadku spółek kapitałowych w art. 191 i w art. 347 dodaje się § 4 o następującej treści: „W przypadku, gdy koszty prac rozwojowych zakwalifikowanych jako aktywa spółki nie zostały całkowicie odpisane, nie można dokonać podziału zysku odpowiadającego równowartości kwoty nieodpisanych kosztów prac rozwojowych, chyba że kwota kapitałów rezerwowych i zapasowych dostępnych do podziału i zysków z lat ubiegłych jest co najmniej równa kwocie

¹⁸ K. Trzpiola, *Wartości niematerialne i prawne o nieokreślonym okresie użytkowania – nowa kategoria prawa bilansowego?*, „Studia i Materiały” 2006, nr 2, s. 78–79.

¹⁹ Art. 33 ust. 3 Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 2016 poz. 1047.

²⁰ Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości i innych ustaw, Dz.U. 2015 poz. 1333.

kosztów nieodpisanych”. Oznacza to zwiększenie wartości kapitałów własnych w jednostkach, które prowadzą prace rozwojowe. Nie będą mogły one rozdystrybuować części wypracowanego zysku, jeśli nie zakończyły jeszcze amortyzowania prac rozwojowych, a wartość dotychczasowa kapitałów o charakterze rezerwowym (zapasowych i rezerwowych) jest niższa niż wartość tych niezamortyzowanych prac.

5. Prace rozwojowe i badawcze w prawie podatkowym

Kwalifikacja podatkowa wydatków poniesionych z tytułu prac rozwojowych wymaga każdorazowej oceny, czy prace rozwojowe nie stanowią wartości niematerialnych i prawnych.

W świetle prawa podatkowego mamy również wprowadzone pojęcie zakończonych prac rozwojowych. Jest ono jednak ujęte poprzez pryzmat amortyzacji. Są to prace rozwojowe, które spełniają określone kryteria, w wyniku których powstaje wartość niematerialna²¹. A są nimi:

- produkt lub technologia wytwarzania są ściśle ustalone, a dotyczące ich koszty prac rozwojowych wiarygodnie określone oraz
- techniczna przydatność produktu lub technologii została przez podatnika odpowiednio udokumentowana i na tej podstawie podatnik podjął decyzję o wytwarzaniu tych produktów lub stosowaniu technologii oraz
- z dokumentacji dotyczącej prac rozwojowych wynika, że koszty prac rozwojowych zostaną pokryte spodziewanymi przychodami ze sprzedaży tych produktów lub zastosowania technologii.

Przy czym, jak podkreślone zostało w interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z dnia 10 marca 2015 r. nr IPPB5/4510-3/15-2/AM, „odróżnienie badań naukowych od prac rozwojowych w ustawie o zasadach finansowania nauki czy w Międzynarodowych Standardach Rachunkowości (w szczególności Międzynarodowy Standard Rachunkowości MSR 38 i jego paragraf 8 Definicje) nie ma odzwierciedlenia w ustawie o podatku dochodowym od osób prawnych. Nie istnieją także racjonalne przesłanki wynikające z przepisów tej ustawy, że na cele updog²² należy stosować rozróżnienie dotyczące wskazanych pojęć wynikające z Międzynarodowych Standardów Rachunkowości”.

²¹ Art. 16b ust. 2 pkt 3 Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. 2014 poz. 851 ze zm.; R. Kubacki, *Koszty uzyskania przychodów w podatkach dochodowych*, Unimex, Wrocław 2014, s. 306.

²² Art. 16b Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. 2014 poz. 851 ze zm.

Za koszt wytworzenia²³ uważa się wartość, w cenie nabycia, zużytych do wytworzenia:

- rzeczowych składników majątku,
- wykorzystanych usług obcych,
- kosztów wynagrodzeń za prace wraz z pochodnymi,
- inne koszty dające się zaliczyć do wartości wytworzonych niematerialnych składników majątku trwałego,
- odsetki i prowizje naliczone do dnia przekazania kosztów zakończonych prac rozwojowych do używania.

Koszt wytworzenia koryguje się o różnice kursowe, naliczone do dnia przekazania do używania wartości niematerialnej i prawnej.

Podobnie jak w przepisach prawa bilansowego do kosztu wytworzenia nie zalicza się: kosztów ogólnych zarządu, kosztów sprzedaży oraz pozostałych kosztów operacyjnych i kosztów operacji finansowych, w szczególności odsetek od pożyczek (kredytów) i prowizji za wyjątkiem ww. wymienionych.

Przepisy prawa podatkowego dają obecnie kilka możliwości rozliczenia powyższych nakładów na prace rozwojowe. Koszty prac rozwojowych mogą być zaliczane do kosztów uzyskania przychodów²⁴:

- 1) w miesiącu, w którym zostały poniesione, albo począwszy od tego miesiąca w równych częściach w okresie nie dłuższym niż 12 miesięcy, albo
- 2) jednorazowo w roku podatkowym, w którym zostały zakończone, albo
- 3) poprzez odpisy amortyzacyjne dokonywane zgodnie z art. 16 m ust. 1 pkt 3 updog od wartości niematerialnych i prawnych.

Potwierdzeniem tego jest wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 18 września 2014 r. o sygn. akt II FSK 2070/12, w którym Sąd uznał, że „podatnik, który ponosi wydatki na prace rozwojowe ma kilka możliwości rozliczenia poniesionych wydatków w czasie. Koszty prac rozwojowych może zaliczyć do kosztów uzyskania przychodów w miesiącu, w którym zostały poniesione albo począwszy od tego miesiąca w równych częściach w okresie nie dłuższym niż 12 miesięcy”.

Podobnie uznał Wojewódzki Sąd Administracyjny w Bydgoszczy w wyroku z dnia 18 grudnia 2012 r. o sygn. akt I SA/Bd 933/12, wskazując, że „zapis art. 15 ust. 4a PDOPrU, w jego literalnym brzmieniu, nie stoi na przeszkodzie interpretacji, jakiej dokonała skarżąca, tj., że ma ona prawo wyboru któregośkolwiek z trzech sposobów zaliczania kosztów prac rozwojowych do kosztów uzyskania przychodów, o jakich mowa w tym przepisie”.

²³ Ibidem, art. 16 g ust 4.

²⁴ Ibidem, art. 15 ust. 4a.

Abstrahując od powyższych rozważań, w teorii bilansowe ujęcie kosztów prac rozwojowych nie powinno mieć wpływu na sposób ich podatkowego rozliczenia. W konsekwencji dokonanie bilansowej amortyzacji od wartości niematerialnych i prawnych nie koliduje z podatkowym rozliczeniem kosztu prac rozwojowych na podstawie którejkolwiek z metod opisanych w art. 15 ust. 4a updop. Prezentowane stanowisko znajduje potwierdzenie w licznych interpretacjach indywidualnych, m.in. w interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 20 lutego 2015 r. o znaku IBPBI/2/423-1410/14/MS, w której organ potwierdził stanowisko podatnika, zgodnie z którym „jeśli dla celów bilansowych koszty prac aplikacyjno-inżynierskich ujęte zostaną w wartości początkowej WNiP, to nie wyklucza to możliwości, że na podstawie przepisu art. 15 ust. 4a ustawy o CIT dla celów podatkowych koszty te zostaną przykładowo ujęte w miesiącu, w którym zostały poniesione, lub jednorazowo w roku podatkowym, w którym zostały zakończone”.

Pogląd ten został podzielony również w:

- interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 5 stycznia 2016 r. nr IBPB-1-2/4510-716/15/AK,
- interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Poznaniu z dnia 11 grudnia 2015 r. nr ILPB4/4510-1-515/15-2/MC,
- interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej z 24 lipca 2015 r. nr IBPB-1-2/4510-82/15/MM,
- interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 20 lutego 2015 r. nr IBPBI/2/423-1409/14/MS,
- interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 23 grudnia 2014 r. nr IBPBII2/423-1195/14/AK,
- interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 23 grudnia 2014 r. nr IBPBI/2/423-1194/14/AK,
- interpretacji indywidualnej Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z dnia 25 czerwca 2013 r. nr IPPB5/423-223/13-2/IŚ.

Jeśli jednostka podjęła decyzję o rozliczeniu nakładów na prace rozwojowe to od poniesionych kosztów zakończonych prac rozwojowych okres dokonywania odpisów amortyzacyjnych nie może być krótszy niż 12 miesięcy²⁵. Zauważyć należy, iż dokonując odpisów amortyzacyjnych od kosztów zakończonych prac rozwojowych, bilansowo wyznaczając metodę i czas amortyzacji, kierujemy się przewidywanym czasem czerpania korzyści ekonomicznych z tych prac. Natomiast przepisy prawa podatkowego nie są tak liberalne: narzucają jako jedyną metodę liniową dokonywania odpisów amortyzacyjnych. Można tylko wydłużyć czas dokonywania odpisów.

²⁵ Ibidem, art. 16 m ust. 1 pkt 3.

Analizując aspekty podatkowe związane z pracami rozwojowymi, należy zauważyć także przepisy dotyczące:

- możliwości wyboru między zaliczeniem w koszty a uznaniem za wartość niematerialną i prawną w sytuacji, gdy nakłady nie przekraczają kwoty 3500 zł²⁶,
- możliwości dokonywania jednorazowych odpisów amortyzacyjnych od kosztów zakończonych prac rozwojowych, jeśli nakłady na te prace nie przekroczyły 3500 zł²⁷,
- obowiązków wynikających z ujawnienia wartości niematerialnej²⁸.

Ustawy podatkowe nie odnoszą się wprost do nakładów na prace badawcze. Oznacza to, iż należy zastosować tu ogólne reguły²⁹. Czyli, aby móc zakwalifikować nakład na prace badawcze będący kosztem pośrednio związanym z zabezpieczeniem źródła przychodów, należy przeanalizować, czy zostały spełnione następujące warunki:

- koszt został poniesiony przez podatnika, tj. w ostatecznym rozrachunku musi on zostać pokryty z zasobów majątkowych podatnika (nie stanowią kosztu uzyskania przychodu podatnika wydatki, które zostały poniesione na działalność podatnika przez osoby inne niż podatnik),
- koszt jest definitywny (rzeczywisty), tj. wartość poniesionego wydatku nie została podatnikowi w jakikolwiek sposób zwrócona,
- koszt pozostaje w związku z prowadzoną przez podatnika działalnością gospodarczą,
- koszt poniesiony został w celu uzyskania, zachowania lub zabezpieczenia przychodów lub może mieć wpływ na wielkość osiągniętych przychodów,
- koszt został właściwie udokumentowany,
- koszt nie może znajdować się w grupie wydatków, których zgodnie z art. 16 ust. 1 ww. ustawy nie uważa się za koszty uzyskania przychodów.

Warto w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednym ważnym aspekcie podatkowym. Przepis³⁰ zakazuje zaliczać do kosztów podatkowych odpisów z tytułu zużycia wartości niematerialnych i prawnych dokonywanych od tej części ich wartości, która odpowiada poniesionym wydatkom na nabycie lub wytworzenie we własnym zakresie tych wartości niematerialnych i prawnych, odliczonym od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym albo zwróconym podatnikowi w jakiegokolwiek formie. Podobnie nie można zaliczać do kosztów podatkowych kosztów

²⁶ Ibidem, art. 16f ust. 3.

²⁷ Ibidem, art. 16d.

²⁸ Ibidem, art. 16e.

²⁹ Ibidem, art. 15 ust. 1 i art. 15 ust 4d.

³⁰ Ibidem, art. 16 ust. 1 pkt 48.

sfinansowanych ze źródeł, z których przychody podlegają zwolnieniu z podatku dochodowego, np. środków unijnych³¹.

W latach 2006–2015 istniała możliwość korzystania z tzw. ulgi podatkowej na nowe technologie. Ówczesne regulacje³² pozwalały na odliczenie 50% wydatków na nowe technologie. Uważano za nie wiedzę technologiczną w postaci wartości niematerialnych i prawnych, w szczególności wyniki badań i prac rozwojowych, która umożliwia wytwarzanie nowych lub udoskonalonych wyrobów lub usług i która nie jest stosowana na świecie przez okres dłuższy niż ostatnich 5 lat, co potwierdza opinia niezależnej od podatnika jednostki naukowej. Podstawą ustalenia wielkości odliczenia jest kwota wydatków poniesionych przez jednostkę na nabycie nowej technologii, uwzględnionych w wartości początkowej, w części, w jakiej została zapłacona podmiotowi sprzedającemu tę technologię w roku podatkowym. Chodzi tu o rok podatkowy, w którym nową technologię wprowadzono do ewidencji środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych. Z odliczenia można było także korzystać w roku następującym po tym roku. Ulga była możliwa do wykorzystania, jeśli wartość nakładów na nową technologię nie została zwrócona spółce w jakiegokolwiek formie.

Z tej nowej technologii można było skorzystać dwukrotnie. Zgodnie bowiem z art. 18b ust. 11 nie było zakazu wynikającego ze wspomnianego wyżej art. 16 ust. 1 pkt 48 updop, czyli można było taki element kosztów zakończonych prac rozwojowych i odliczyć od dochodu, i potem amortyzować podatkowo jako koszt uzyskania przychodu.

6. Uproszczenia podatkowe a rachunkowość

Dotychczasowe rozwiązania wskazujące na możliwość zupełnie innego traktowania nakładów na prace rozwojowe i badawcze powodowały, iż możliwe były następujące scenariusze:

- 1) Jednostka ujmowała prace rozwojowe jako wartości niematerialne i prawne zarówno na potrzeby rachunkowości, jak i podatkowe, przy czym okres ich amortyzowania mógł być inny – jest to rozwiązanie idealne, ponieważ w sprawozdaniu finansowym te aktywa były ujawniane, wskazywane były zasady ich wyceny, w tym koszty amortyzacji, często też (jednostki poddające sprawozdanie badaniu przez biegłego rewidenta) ujawniany odroczony podatek dochodowy

³¹ Ibidem, art. 16 ust. 1 pkt 58.

³² Ibidem, art. 18b.

będący efektem rozbieżności w amortyzacji tych prac (różna wartość księgowa i podatkowa tych WNIP).

- 2) Jednostka ujmowała w rachunkowości prace rozwojowe i amortyzowała je, z kolei na potrzeby podatków w sposób uproszczony rozliczała bezpośrednio w koszty. W przypadku jednostek badanych przez biegłego tu następowało także ustalenie i ujawnienie informacji o odroczonym podatku dochodowym.
- 3) Jednostka ujmowała prace badawcze kosztowo zarówno w rachunkowości, jak i podatkach.
- 4) Jednostka ujmowała prace rozwojowe w sposób uproszczony w podatkach i to uproszczenie przenosiła na grunt rachunkowości, odnosząc w koszty okresu nakłady na rozwój (nie badania) w dacie ich ponoszenia. Rozwiązanie to nieprawidłowe z punktu widzenia zasady wiernego i rzetelnego obrazu.

Wskazane wyżej nieprawidłowości mogą wynikać z:

- traktowania tych nakładów jako nieistotne dla obrazu jednostki – takie postępowanie należy wskazać jako błędne, prawo bilansowe bowiem nie przewiduje uproszczeń w powyższym zakresie;
- chęci ograniczenia nakładów na prowadzenie rachunkowości i zrównania jej z potrzebami podatkowymi, co jest niedopuszczalne, ponieważ, jak zostało wskazane na wstępie, inne są cele i założenia prawa bilansowego i podatkowego;
- świadomego manipulowania danymi w celu osiągnięcia zamierzonego poziomu wyniku finansowego czy innych parametrów służących ocenie działalności jednostki. Tu mamy do czynienia z oszustwem, czyli łamaniem prawa w sposób bezpośredni lub pośredni przez praktyki wykorzystujące luki prawne dotyczące języka rachunkowości. Celem tych praktyk jest wprowadzenie w błąd odbiorców informacji w postaci sprawozdań finansowych.

Jednocześnie należy podkreślić, iż na podstawie analizy stanów faktycznych zaprezentowanych w interpretacjach indywidualnych często nasuwa się wniosek, iż opisywane prace są z punktu widzenia rachunkowości pracami badawczymi, natomiast podatkowo organ wskazywał je jako prace rozwojowe, a więc te, które podatkowo mogą być wartościami niematerialnymi i prawnymi. Tu też zatem pojawia się ryzyko związane z nadmiernym uproszczeniami przy kwalifikowaniu ponoszonych nakładów – odpowiedź na pytanie, czy konkretne nakłady są pracami badawczymi czy rozwojowymi, jest sama w sobie skomplikowana, a dodatkowo dualizm w traktowaniu tych nakładów z dwóch punktów widzenia w jednych księgach rachunkowych potęguje ten problem.

7. Nowa ulga na nowe technologie a ewidencja rachunkowa

Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem innowacyjności³³, wprowadziła nowelizację regulacji zawartych w różnych aktach prawnych. Zmiany nastąpiły m.in. w ustawach o PIT i CIT. Przede wszystkim dodano przepisy, które wyraźnie stwierdzają, że koszty działalności badawczo-rozwojowej (działalność B+R) będą mogły być odliczone od podstawy obliczenia podatku. Zgodnie z nowo dodanym art. 18e upodop podatnik uzyskujący przychody ze źródła, jakim jest działalność gospodarcza, odlicza od podstawy obliczenia podatku koszty uzyskania przychodów poniesione na działalność badawczo-rozwojową, zwane dalej kosztami kwalifikowanymi. Kwota odliczenia nie może w roku podatkowym przekroczyć kwoty dochodu uzyskanego przez podatnika z działalności gospodarczej. Tak sformułowany sposób rozliczenia tej ulgi oznacza, że wcześniej poniesiony wydatek jest zaliczany w pełnej wysokości do kosztów podatkowych. Ulga innowacyjna natomiast podlega odliczeniu w wysokości 30%, 20% lub 10% kosztów uzyskania przychodów. W przypadku podatników CIT podstawę opodatkowania stanowi dochód po odliczeniu:

- 1) darowizn przekazanych organizacjom na cele określone w art. 4 Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie,
- 2) w bankach – 20% kwoty kredytów (pożyczek) umorzonych w związku z realizacją programu restrukturyzacji, zakwalifikowanych do straconych kredytów (pożyczek) i zaliczonych do kosztów uzyskania przychodów,
- 3) darowizn na cele kultu religijnego – łącznie do wysokości nieprzekraczającej 10% dochodu.

Koszty kwalifikowane ponoszone w ramach badań podstawowych są odliczane wyłącznie pod warunkiem, że badania te są prowadzone na podstawie umowy lub porozumienia z jednostką naukową w rozumieniu Ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki.

Podatnicy prowadzący działalność badawczo-rozwojową, którzy zamierzają skorzystać z odliczenia na innowacje, są obowiązani w ewidencji rachunkowej wyodrębnić koszty działalności badawczo-rozwojowej. Oznacza to, iż w systemie rachunkowości podatnicy podatku dochodowego od osób prawnych wprowadzić powinni rozwiązania księgowe pozwalające jednoznacznie zidentyfikować poniesione nakłady. W praktyce przez te podmioty, które identyfikują księgowo prace rozwojowe jako

³³ Art. 1 i 2 Ustawy z dnia 25 września 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem innowacyjności, Dz.U. 2015 poz. 1767.

wartości niematerialne, jest to już dziś realizowane. Nakłady na prace rozwojowe ujmuje się na odrębnych kontach, tak aby w przyszłości ustalić wartość zakończonych prac rozwojowych. Podobnie w przypadku nakładów na prace badawcze z racji ich kontroli merytorycznej i podatkowej są one wyodrębniane na odrębnych kontach w ramach pozostałych kosztów rodzajowych.

Natomiast te jednostki, które stosowały nadmierne uproszczenia podatkowe, będą musiały rozbudować systemy informacyjne rachunkowości, aby móc jednoznacznie zidentyfikować ponoszone nakłady. Przyjęte rozwiązania muszą zostać opisane w dokumentacji polityki rachunkowości³⁴.

8. Podsumowanie

Na podstawie analizy regulacji prawnych: prawa bilansowego, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych i ustawy o zasadach finansowania nauki oraz orzecznictwa sądowego i interpretacji indywidualnych ministra finansów można wskazać, iż zasady ujmowania nakładów na prace rozwojowe i prace badawcze nie są spójne. Regulacje prawne muszą być w znacznym stopniu uogólnione, tak aby umożliwić ujęcie różnych, nowych sytuacji, ale w tym wypadku rozbieżności podatkowo-bilansowe sprzyjać mogą nieprawidłowościom w sprawozdawczości finansowej. Nastawienie wielu jednostek (szczególnie niepoddających sprawozdań finansowych badaniu) na optymalizację podatkową poprzez obniżanie wyniku finansowego i narzędziowe (podatkowe) traktowanie rachunkowości powoduje, iż rośnie ryzyko nieprawidłowego ujawniania wartości nakładów na prace rozwojowe lub wręcz ich nie ujawniania. Oszustwa i manipulacje w tym zakresie mają szansę być wykryte tylko tam, gdzie sprawozdanie finansowe będzie poddane badaniu przez biegłego rewidenta³⁵ i jednocześnie audytor będzie posiadał duże doświadczenie w identyfikowaniu nakładów o charakterze badawczym. W tych jednostkach, gdzie księgi rachunkowe (niestety) są prowadzone przede wszystkim dlatego, że pełnią rolę ksiąg podatkowych, prawdopodobieństwo zidentyfikowania takich nieprawidłowości jest bardzo niskie.

Jak zauważono, szansą na częstsze ujawnianie księgowo nakładów na prace rozwojowe, są wprowadzone od 2016 r. rozwiązania w zakresie odliczania nakładów

³⁴ Art. 10 ust, 1 Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U 2013 poz. 330 ze zm.

³⁵ Ryzyko i koszty badania skonsolidowanego sprawozdania finansowego w świetle zmian ustawy o rachunkowości w: *Standaryzacja usług biegłego rewidenta*, Krajowa Izba Biegłych Rewidentów, 2009, s. 201–211.

na te prace od podstawy opodatkowania. Ale jak będzie to w praktyce wyglądało, czy podatnicy uznają tę „ulgę” za efektywne narzędzie optymalizacji podatkowej i czy przełoży się to na częstsze ujawnianie prac rozwojowych w sprawozdaniach finansowych jako wartości niematerialnych i prawnych, to pokaże dopiero czas.

Bibliografia

1. Burchart R., Lelusz H., *Problemy w identyfikowaniu rachunkowości kreatywnej i rachunkowości agresywnej w teorii i praktyce*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 77(133), SKWP, Warszawa 2014.
2. Kubacki R., *Koszty uzyskania przychodów w podatkach dochodowych*, Unimex, Wrocław 2014.
3. Kutera M., Hołda A., Surdykowska T., *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006.
4. Michalczuk G., Mikulska T., Klamecka-Roszkowska G., Jamróż K., *Podstawy rachunkowości finansowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.
5. Olchowicz I., *Vademecum rachunkowości. Rachunkowość podatkowa*, Difin, Warszawa 2011.
6. *Prawo bilansowe a prawo podatkowe*, red. B. Micherda, Difin, Warszawa 2011. *Rachunkowość w rozliczeniach podatkowych*, red. T. Martyniuk, PWE, Warszawa 2014.
7. Sawicki K., *Kontrola jakości auditingu a rachunkowość kreatywna, oszustwa i błędy*, materiały pokonferencyjne „Rewizja finansowa a zmiany w prawie gospodarczym”, III Doroczna Konferencja Auditingu Krajowej Izby Biegłych Rewidentów, 27–29 listopada, Warszawa 2002.
8. Trzpiola K., *Środki trwałe i wartości niematerialne i prawne MSSF?MSR – zasady ujmowania, wyceny i prezentacji, porównanie do ustawy o rachunkowości*, Fundacja Rozwoju Rachunkowości, 2007
9. Trzpiola K., *Wartości niematerialne i prawne o nieokreślonym okresie użytkowania – nowa kategoria prawa bilansowego?*, „Studia i Materiały” 2006, nr 2.
10. Trzpiola K., *Wybrane operacje gospodarcze – ujęcie w księgach rachunkowych zgodnie z UoR, MSR i MSSF*, „Wiedza i Praktyka” 2011.
11. Trzpiola K., *Wykorzystanie danych systemu rachunkowości dla celów ustalenia podatku dochodowego – analiza interpretacji prawa podatkowego*, w: *Nauka o rachunkowości na progu gospodarki opartej na wiedzy*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013.

12. Walińska E., *Podatek dochodowy w systemie rachunkowości – zasady ustalania i rewizji*, SKwP, Warszawa 2014.
13. Winter M., *Ryzyko i koszty badania skonsolidowanego sprawozdania finansowego w świetle zmian ustawy o rachunkowości*, w: *Standaryzacja usług biegłego rewidenta*, Krajowa Izba Biegłych Rewidentów, 2009.

Akty prawne

1. Międzynarodowy Standard Rachunkowości nr 38 „Wartości niematerialne”.
2. Ustawa z 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, Dz.U. 2012 poz. 361 ze zm.
3. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. 2014 poz. 851 ze zm.
4. Ustawa z dnia 29 września 1994 r o rachunkowości, Dz.U 2016 poz. 1047.
5. Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki, Dz.U. 2014 poz. 1620 ze zm.
6. Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości i innych ustaw, Dz.U. 2015 poz. 1333.
7. Ustawa z dnia 25 września 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem innowacyjności, Dz.U. 2015 poz. 1767.

Do Taxes Force Accountants to Manipulate? Selected Aspects Concerning Research and Development

Summary

Irregularities in financial reports may result from deliberate manipulations, but also from the application of excessive simplifications. Some of them may result from looking exclusively from the perspective of tax optimisation. The study is aimed at the analysis of legal regulations on research and development work and indicating in which way this issue may be used to deform the entity image. A special emphasis is put on the implications resulting from the income tax regulations as a potential source of excessive simplifications. The study also uses numerous interpretations of tax law and indicates that in connection with different possibilities of research and

development works settlement in income tax, there is a growing risk of non-disclosure of outlays on intangible assets.

Keywords: development work, research work, simplifications, CIT, amortisation, intangible assets

Marek Masztalerz
Wydział Zarządzania
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Kreatywna sprawozdawczość 2.0 – czyli o zarządzaniu wrażeniem w raportach

Streszczenie

Artykuł ma na celu analizę sposobów wykorzystania języka i obrazu w zarządzaniu wrażeniem w sprawozdawczości oraz przedstawienie możliwości wykrywania zarządzania wrażeniem w raportach generowanych w systemie rachunkowości. Dla realizacji tak sformułowanego celu przyjęto głównie metodę studiów literaturowych. W artykule naświetlono genezę i rozwój wykorzystania form narracyjnych w sprawozdawczości, omówiono znaczenie i metody zarządzania wrażeniem w sprawozdawczości, oraz przedstawiono sposoby wykrywania zarządzania wrażeniem.

Słowa kluczowe: narracje w rachunkowości, zarządzanie wrażeniem

1. Wprowadzenie

Kreowanie pożądanego obrazu w sprawozdawczości, zwłaszcza w raportach przeznaczonych dla użytkowników zewnętrznych, kojarzy się najczęściej z tzw. agresywną rachunkowością, której istota polega na świadomym stosowaniu takich zasad i metod ujmowania, pomiaru, wyceny i prezentacji transakcji i zdarzeń, aby w sprawozdaniu finansowym przedstawić pożądaną sytuację ekonomiczną – lepszą lub gorszą od stanu faktycznego, w zależności od potrzeb i celów jednostki gospodarczej i zarządzających nią ludzi. Mniej uwagi (w badaniach naukowych) poświęca się kwestiom narracji i elementów wizualnych zawartych w raportach, mimo że

rachunkowość coraz chętniej posługuje się zarówno opisem słownym, jak i prezentacją graficzną. Ich zadaniem jest głównie rozszerzenie i objaśnienie syntetycznych informacji liczbowych, niemniej wykorzystanie tekstu i obrazu w sprawozdawczości może służyć także do kreowania wizerunku jednostki raportującej, w szczególności do tzw. zarządzania wrażeniem (*impression management*). Termin ten zaczerpnięto z psychologii społecznej i oznacza taki sposób prezentacji siebie przed innymi, żeby być postrzeganym pozytywnie¹. Innymi słowy, jest to celowe działanie zmierzające do przedstawienia siebie w korzystnym świetle oraz sprawiania dobrego wrażenia na obserwatorach poprzez różne zabiegi komunikacyjne.

Artykuł ma na celu analizę sposobów wykorzystania języka i obrazu w zarządzaniu wrażeniem w sprawozdawczości oraz przedstawienie możliwości wykrywania zarządzania wrażeniem w raportach generowanych w systemie rachunkowości. Dla realizacji tak sformułowanego celu przyjęto głównie metodę studiów literaturowych. Dalsza część artykułu zorganizowana jest następująco: w punkcie drugim naświetlono genezę i rozwój wykorzystania form narracyjnych w sprawozdawczości; punkt trzeci poświęcono kwestii zarządzania wrażeniem; punkt czwarty omawia metody zarządzania wrażeniem w sprawozdawczości, natomiast punkt piąty koncentruje się na sposobach wykrywania zarządzania wrażeniem. Wnioski z przeprowadzonych rozważań zawarto w podsumowaniu.

2. O rozwoju narracji w sprawozdawczości

W powszechnym odbiorze rachunkowość jest traktowana jako dziedzina raczej ścisła i techniczna ze względu na fakt, że jednym z jej głównych zadań jest gromadzenie, przetwarzanie i prezentowanie informacji o sytuacji finansowej jednostki gospodarczej. Przez lata dominował model raportowania za pomocą zestawień liczbowych. W sprawozdawczości finansowej narracje ograniczały się do informacji dodatkowych, takich jak noty objaśniające do pozycji sprawozdania finansowego czy opis przyjętej przez jednostkę polityki (zasad) rachunkowości. W ostatnich dekadach obserwuje się „zwrot narracyjny” w rachunkowości², która zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i praktycznym nie może być dłużej postrzegana tylko w kategoriach „twardej” dziedziny, opartej wyłącznie na liczbach. Rachunkowość coraz częściej

¹ R. Hooghiemstra, *Corporate Communication and Impression Management – New Perspectives Why Companies Engage in Corporate Social Reporting*, „Journal of Business Ethics” 2000, vol. 27.

² V. Beattie, *Accounting Narratives and the Narrative Turn in Accounting Research: Issues, Theory, Methodology, Methods and a Research Framework*, „The British Accounting Review” 2014, vol. 46.

i chętniej posługuje się opisem słownym, uzupełnianym elementami graficznymi, takimi jak rysunki, wykresy i schematy. Narracje mają charakter jakościowy, a nie ilościowy, stąd informacje przedstawione w takiej formie są czasami nazywane „miękkimi” lub nieskwantyfikowanymi³.

M. Masztalerz do kluczowych determinant rozwoju i wzrostu znaczenia narracji zalicza takie czynniki jak: wzrost złożoności zjawisk gospodarczych, rosnące potrzeby informacyjne użytkowników, postępujący rozwój standardów rachunkowości, odchodzenie w rachunkowości od sztywnych reguł na rzecz elastycznych zasad, rozwój regulacji i wytycznych organizacji zawodowych, wzrost znaczenia zrównoważonych raportów i sprawozdawczości zintegrowanej, odchodzenie od przekazywania informacji na rzecz komunikacji oraz kreowanie obrazu i zarządzanie wrażeniem⁴.

D.M. Merkl-Davies i N.M. Brennan rozpatrują genezę wykorzystania narracji w rachunkowości z innej perspektywy i wskazują następujące cztery przyczyny dobrowolnych i uznaniowych ujawnień narracyjnych: dostarczanie dodatkowych informacji (*incremental information*) dla użytkowników, menedżerska pycha (*hubris*), retrospektywne uzasadnianie (*retrospective sense-making*) i zarządzanie wrażeniem (*impression management*)⁵. Dostarczanie dodatkowych informacji wynika z chęci usprawnienia procesu podejmowania decyzji przez użytkowników (w szczególności inwestorów), którzy działają w warunkach asymetrii informacji. Dodatkowe ujawnienia i objaśnienia narracyjne mogą (choć oczywiście nie muszą) przyczynić się do poprawy racjonalności decyzji i obniżenia kosztu kapitału. Menedżerska pycha wynika z przekonania zarządzających, że mają kontrolę nad wszystkimi skutkami podejmowanych decyzji i poprzez narracje w raportach starają się zmniejszyć dysonans poznawczy. Retrospektywne uzasadnianie wynika ze świadomości menedżerów, że są rozliczani z osiągniętych rezultatów, i polega na narracyjnym nadawaniu sensu zdarzeniom z przeszłości celem utrzymania kontroli.

³ N.M. Brennan, D.M. Merkl-Davies, *Accounting Narratives and Impression Management*, w: *The Routledge Companion to Accounting Communication*, red. L. Jack, J. Davison, R. Craig, Routledge, 2013, s. 109.

⁴ M. Masztalerz, *Language and Narratives in the Accounting Communication*, referat prezentowany na konferencji „TARC 2015 Trends in Accounting Research Conference”, Łódź 2015.

⁵ D.M. Merkl-Davies, N.M. Brennan, *A Conceptual Framework of Impression Management: New Insights from Psychology, Sociology and Critical Perspectives*, „Accounting and Business Research” 2011, vol. 41, no. 5.

3. Czym jest i czemu służy zarządzanie wrażeniem?

Zarządzanie wrażeniem, najogólniej mówiąc, oznacza przedstawianie jednostki w możliwie najkorzystniejszym świetle poprzez różnego rodzaju zabiegi komunikacyjne. Zarządzanie wrażeniem stoi w sprzeczności z powszechnie głoszonym celem rachunkowości, tj. wiernym i rzetelnym prezentowaniem informacji o sytuacji finansowej i wynikach działalności jednostki w sposób neutralny i bezstronny. Do obszarów zarządzania wrażeniem w raportach zalicza się budowanie reputacji (czyli stabilnego w czasie osądu organizacji), kreowanie wizerunku (czyli dynamicznego postrzegania określonych aspektów organizacji jak np. wizerunek rynkowy) i legitymizację (czyli osąd, czy jednostka działa zgodnie z powszechnie przyjętymi w społeczeństwie normami)⁶. Zarządzanie wrażeniem w raportach może prowadzić do obniżenia jakości sprawozdawczości, a także do błędnych alokacji kapitałowych, jeśli użytkownicy informacji są podatni na zarządzanie wrażeniem⁷.

Zarządzanie wrażeniem można rozpatrywać w czterech perspektywach: ekonomicznej, psychologicznej, socjologicznej i krytycznej⁸. Syntetyczne porównanie tych perspektyw przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Podejścia do zarządzania wrażeniem

Wyszczególnienie	Perspektywa ekonomiczna	Perspektywa psychologiczna	Perspektywa socjologiczna	Perspektywa krytyczna
Teorie	Teoria agencji	Teoria atrybucji	Teoria legitymizacji, teoria interesariuszy, teoria instytucjonalna	Teorie krytyczne
Determinanty zarządzania wrażeniem	Asymetria informacji	Antycypacja reakcji odbiorców informacji	Niespójność między obrazem organizacji a rzeczywistością	Niespójność między decyzjami jednostki a społecznymi normami podejmowania decyzji
Motywacja do zarządzania wrażeniem	Oportunistyczna: maksymalizować wynagrodzenie	Osobista: uniknąć sankcji	Strategiczna: (od) budować legitymację organizacji	Ideologiczna: zapobiec ingerencji

Źródło: opracowanie własne na podstawie D.M. Merkl-Davies, N.M. Brennan, *A Conceptual Framework of Impression Management: New Insights from Psychology, Sociology and Critical Perspectives*, „Accounting and Business Research” 2011, vol. 41, no. 5.

⁶ S. Highhouse, M.E. Brooks, G. Gregarus, *An Organizational Impression Management Perspective on the Formation of Corporate Reputations*, „Journal of Management” 2009, vol. 35, no. 6.

⁷ N.M. Brennan, D.M. Merkl-Davies, *Accounting Narratives...*, op.cit.

⁸ Ibidem; D.M. Merkl-Davies, N.M. Brennan, *A Conceptual Framework...*, op.cit.

W perspektywie ekonomicznej zarządzanie wrażeniem polega na stroniczym (tendencyjnym) raportowaniu, które ma na celu maksymalizowanie użyteczności kadr zarządzających. Zarządzanie wrażeniem jest rezultatem oportunistycznego menedżerów, którzy w warunkach asymetrii informacji mogą osiągnąć osobiste korzyści materialne (wynagrodzenie zależne od osiągnięć organizacji). W perspektywie psychologicznej zarządzanie wrażeniem polega na przypisywaniu odpowiedzialności za wyniki jednostki w taki sposób, aby wyniki pozytywne były postrzegane jako zasługa zarządzających, a wyniki negatywne jako skutek okoliczności zewnętrznych i niezależnych od menedżerów. Z kolei w perspektywie socjologicznej zarządzanie wrażeniem zmierza do budowania wizerunku i reputacji organizacji, a także legitymizacji organizacji w otoczeniu społecznym. Wreszcie w perspektywie krytycznej zarządzanie wrażeniem rozpatruje się jako retrospektywne racjonalizowanie działalności organizacji, którego celem jest zlikwidowanie wszelkich niespójności pomiędzy decyzjami jednostki a akceptowanymi społecznie normami podejmowania decyzji.

4. Jak zarządzać wrażeniem w sprawozdawczości?

Raporty generowane w systemie rachunkowości stanowią istotne źródło informacji o działalności jednostki dla różnych grup użytkowników i mogą być wykorzystane do zarządzania wrażeniem. V. Beattie i M.J. Jones identyfikują dwa typy *impression management* w rachunkowości, tj. zarządzanie liczbami (*accounting numbers management*) i zarządzanie prezentacją (*presentation management*)⁹. Zarządzanie liczbami można, zdaniem autora, uznać za tożsame z kreatywną lub agresywną rachunkowością, natomiast zarządzanie prezentacją obejmuje zarówno zarządzanie narracjami, jak i zarządzanie formą graficznej prezentacji informacji.

N.M. Brennan i D.M. Merkl-Davies skupiają się na kwestii możliwości wykorzystania (jak również badania) narracji w zarządzaniu wrażeniem (*impression management*), tj. w budowaniu pożądanego obrazu jednostki raportującej. Identyfikują i ilustrują przykładami siedem zabiegów komunikacyjnych, ułatwiających zarządzanie wrażeniem w sprawozdawczości finansowej¹⁰ (zob. rysunek 1).

⁹ V. Beattie, M.J. Jones, *Impression Management: The Case of Inter-Country Financial Graphs*, „International Accounting, Auditing & Taxation” 2000, vol. 9, no. 2.

¹⁰ Przedstawione techniki były przedmiotem badania w komunikatach spółek o publikacji raportu rocznego, niemniej zidentyfikowane zabiegi komunikacyjne można, zdaniem autora, odnieść również do narracji obecnych w samych raportach.

Rysunek 1. Techniki zarządzania wrażeniem w sprawozdawczości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D.M. Merkl-Davies, N.M. Brennan, *A Conceptual Framework of Impression Management: New Insights from Psychology, Sociology and Critical Perspectives*, „Accounting and Business Research” 2011, vol. 41, no. 5; N.M. Brennan, D.M. Merkl-Davies, *Accounting Narratives and Impression Management*, w: *The Routledge companion to accounting communication*, red. L. Jack, J. Davison, R. Craig, Routledge, 2013.

Manipulacja syntaktyczna to inaczej manipulowanie czytelnością, które polega na tym, że w raportach używa się skomplikowanego języka w celu zaciemnienia obrazu, szczególnie w przypadku złych wyników działalności jednostki. Manipulacja retoryczna, która również wiąże się z zaciemnianiem obrazu, polega na wykorzystaniu arsenału środków retorycznych (jak np. metafora) i ma na celu zwiększenie wiarygodności jednostki i podniesienie zaufania ze strony użytkowników informacji. Manipulacja tematyczna wiąże się z eksponowaniem w raportach wiadomości dobrych i bagatelizowaniem wiadomości złych. Selektywność odnosi się do akcentowania w narracjach określonego i arbitralnie wybranego poziomu zysku (np. zysku operacyjnego lub zysku netto) po to, żeby przedstawić wynik finansowy jednostki w możliwie najkorzystniejszym świetle. Atrybucja (przypisywanie) dokonań polega na przedstawianiu pozytywnych rezultatów jako zasługi organizacji (i menedżerów) a negatywnych rezultatów jako skutku niezależnych od jednostki (i menedżerów) czynników zewnętrznych. Istotą porównywania dokonań (wyników) jest z kolei dobór takich okresów porównawczych (rok lub więcej), aby przedstawić jednostkę w jak najlepszym świetle. Wreszcie manipulacja wizualna polega na wykorzystaniu odpowiednich środków graficznych (jak np. krój, wielkość i kolor pisma, aranżacja tekstu) w celu skupienia lub odwrócenia uwagi odbiorcy raportu.

Przedstawiony katalog środków wspomagających zarządzanie wrażeniem nie wyczerpuje, zdaniem autora, wszystkich możliwości i powinien być w przyszłości rozwijany na podstawie wyników kolejnych badań empirycznych.

5. Jak wykryć zarządzanie wrażeniem?

Badanie obecności technik zarządzania wrażeniem w narracjach zawartych w raportach generowanych w systemie rachunkowości wymaga zastosowania metod właściwych dla takich dziedzin jak lingwistyka czy semiotyka. Podstawową metodą badawczą jest analiza treści (*content analysis*), której istotą, najogólniej mówiąc, jest analiza tego, co jest raportowane i w jaki sposób jest to przedstawiane. W zależności od badanej techniki zarządzania wrażeniem można wykorzystać różne metody analityczne, co syntetycznie ujęto w tabeli 2.

Tabela 2. Metody wykrywania zarządzania wrażeniem

Badana technika	Metody analizy zarządzania wrażeniem
Manipulacja syntaktyczna	Indeksy czytelności (np. indeks Flescha)
Manipulacja retoryczna	Konstrukcje w stronie biernej, eufemizmy, słowa otwierające
Manipulacja tematyczna	Kodowanie pozytywnych i negatywnych słów kluczowych
Manipulacja wizualna	Użycie czcionek, użycie kolorów, dobór wykresów, dobór skal
Selektywność	Analiza porządkowania informacji, dobór poziomu zysku
Atrybucja dokonań	Kodowanie wewnętrznych i zewnętrznych przyczyn
Porównania dokonań	Dobór okresów porównawczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie D.M. Merkl-Davies, N.M. Brennan, *A Conceptual Framework of Impression Management: New Insights from Psychology, Sociology and Critical Perspectives*, „Accounting and Business Research” 2011, vol. 41, no. 5.

Wykrycie manipulacji syntaktycznej jest możliwe dzięki zastosowaniu indeksów stosowanych w językoznawstwie i psychologii do analizy poziomu trudności tekstów. Wyznaczenie tych indeksów wymaga zazwyczaj obliczania różnych zmiennych językowych (np. liczba słów, liczba słów trudnych, liczba sylab, liczba zdań itp.). W badaniach nad narracjami w rachunkowości wykorzystywano najczęściej indeks FOG i indeks Flescha.

Identyfikacja manipulacji retorycznej wymaga zastosowania metod jakościowych, chociaż również są to metody właściwie dla lingwistyki. Skupiają się one na analizie siły przekonywania i wiarygodności tekstu. W badaniach zarządzania

wrażeniem w rachunkowości analizuje się m.in. wykorzystanie konstrukcji w stronie czynnej i biernej, stosowanie eufemizmów, dobór słów otwierających zdania i akapity czy związki między pierwszym i ostatnim akapitem wyodrębnionego fragmentu raportu.

Manipulacja tematyczna może być analizowana za pomocą metod jakościowych opartych na kodowaniu. W badaniach nad zarządzaniem wrażeniem w rachunkowości koncentrowano się głównie na użyciu w tekście raportu wyrazów o konotacjach pozytywnych i negatywnych. Stosowano również kody związane z typem zdań czy tonem wypowiedzi.

Wykrycie manipulacji wizualnej jest możliwe zarówno za pomocą metod jakościowych, jak np. analiza stosowanych kolorów, czcionek, rozmieszczenia lub wypuklenia tekstu i elementów graficznych, jak i za pomocą metod ilościowych, takich jak analiza stosowanych skal w wykresach czy badanie zaistniałych odchyżeń w prezentacji graficznej danych liczbowych¹¹.

Selektywność bada się metodami jakościowymi poprzez kodowanie takich elementów narracji jak porządkowanie (ustalenie kolejności) informacji, dobór poziomu zysku (zysk operacyjny, zysk przed opodatkowaniem, zysk netto), dobór charakteru zysku (zysk *pro forma* lub zysk faktyczny).

Metody jakościowe są stosowane również do wykrywania atrybucji dokonań i polegają na kodowaniu sposobów uzasadniania pozytywnych i negatywnych rezultatów działalności organizacji (przypisywanie odpowiedzialności czynnikom wewnętrznym lub zewnętrznym) oraz analizie słownej narracyjnych wyjaśnień osiągniętych przez jednostkę wyników. Porównania dokonań można także badać metodami jakościowymi w ramach analizy doboru okresów porównawczych (rok lub więcej lat) i stosowanych wielkości porównawczych (*benchmarks*).

Przedstawione podejścia do badania zarządzania wrażeniem skupiają się na określonych zabiegach komunikacyjnych, niemniej podejmowane są próby pomiaru zarządzania wrażeniem za pomocą syntetycznego wskaźnika. W 2009 r. N.M. Brennan, E. Guillamon-Saorin i A. Pierce¹² opracowały wskaźnik (*composite impression management score*), bazujący na wynikach analizy czterech obszarów zarządzania wrażeniem (analiza tematyczna, selektywność, prezentacja wizualna i porównanie

¹¹ Więcej na temat wykrywania zarządzania wrażeniem poprzez elementy wizualne w: V. Beattie, M.J. Jones, *A Six-Country Comparison of the Use of Graphs in Annual Reports*, „The International Journal of Accounting” 2001, vol. 36; V. Beattie, M.J. Jones, *Impression Management: the Case of Inter-Country Financial Graphs*, „International Accounting, Auditing & Taxation” 2000, vol. 9, no. 2.

¹² N.M. Brennan, E. Guillamon-Saorin, A. Pierce, *Impression Management. Developing and Illustrating a Scheme of Analysis for Narrative Disclosures – a Methodological Note*, „Accounting, Auditing & Accountability Journal” 2009, vol. 22, no. 5.

dokonań) w komunikatach prasowych spółek o publikacji raportów rocznych. W ramach analizy tematycznej kodowane były kluczowe słowa, zdania i wartości liczbowe jako pozytywne lub negatywne. W ramach analizy selektywności sprawdzano wskaźnik zysku na akcję i kodowano jako wysoki, średni lub niski. Analiza prezentacji wizualnej obejmowała kodowanie pozycjonowania elementów graficznych jako mniej lub bardziej wyróżnionych, badanie liczby powtórzeń i liczby wzmocnień. Porównania dokonań z kolei kodowano jako pozytywne, neutralne lub negatywne. Wynikom w poszczególnych obszarach zarządzania wrażeniem zostały nadane (arbitralne) wagi, co ostatecznie umożliwiło kalkulację syntetycznego wskaźnika zarządzania wrażeniem wskazującego, czy badany komunikat jest wolny od zarządzania wrażeniem, czy jest pozytywnie lub negatywnie naznaczony stosowanie technik kreujących pożądaną obraz jednostki raportującej.

5. Podsumowanie

Coraz szersze wykorzystanie narracji i elementów wizualnych w raportach wiąże się z korzyściami zarówno dla twórców, jak i użytkowników informacji, narracje bowiem dają możliwość kompleksowego objaśnienia sytuacji finansowej jednostki, jej dokonań i perspektyw na przyszłość. Z drugiej strony jednak narracje i grafiki mogą zostać wykorzystane w zupełnie innym celu, to jest jako narzędzie manipulacji i zarządzania wrażeniem. W artykule podjęto temat sposobów wykorzystania języka i obrazu w zarządzaniu wrażeniem w raportach generowanych w systemie rachunkowości. Na podstawie studiów literaturowych naświetlono genezę i rozwój wykorzystania form narracyjnych i wskazano na czynniki determinujące coraz szersze zastosowanie tekstu i obrazu w sprawozdawczości. Omówiono pojęcie, znaczenie i metody zarządzania wrażeniem w sprawozdawczości, a także przedstawiono sposoby jego wykrywania. Zwrócono uwagę na interdyscyplinarny charakter badań nad problemem zarządzania wrażeniem i na konieczność stosowania metod właściwych dla takich dziedzin jak językoznawstwo czy semiotyka.

Zarządzanie wrażeniem jest wysublimowaną i względnie bezpieczniejszą formą kreowania obrazu jednostki raportującej niż stosowanie technik kreatywnej lub agresywnej rachunkowości. Stronnicze przedstawianie sytuacji ekonomicznej jednostki w narracjach należy jednak rozpatrywać jako kłamstwo i oszustwo, nawet jeśli dane liczbowe zawarte w sprawozdaniu spełniają określone wymogi, np. są zgodne ze standardami i zasadami rachunkowości stosowanymi przez jednostkę raportującą.

Bibliografia

1. Beattie V., *Accounting Narratives and the Narrative Turn in Accounting Research: Issues, Theory, Methodology, Methods and a Research Framework*, „The British Accounting Review” 2014, vol. 46.
2. Beattie V., Jones M.J., *A Six-Country Comparison of the Use of Graphs in Annual Reports*, „The International Journal of Accounting” 2001, vol. 36.
3. Beattie V., Jones M.J., *Impression Management: The Case of Inter-Country Financial Graphs*, „International Accounting, Auditing & Taxation” 2000, vol. 9, no. 2.
4. Beattie V., McInnes B., Fearnley S., *A Methodology for Analysing and Evaluating Narratives in Annual Reports: A Comprehensive Descriptive Profile and Metrics for Disclosure Quality Attributes*, „Accounting Forum” 2004, vol. 28.
5. Brennan N.M., Guillamon-Saorin E., Pierce A., *Impression Management. Developing and Illustrating a Scheme of Analysis for Narrative Disclosures – a Methodological Note*, „Accounting, Auditing & Accountability Journal” 2008, vol. 22, no. 5.
6. Brennan N.M., Merkl-Davies D.M., *Accounting Narratives and Impression Management*, w: *The Routledge Companion to Accounting Communication*, red. L. Jack, J. Davison, R. Craig, Routledge, 2013.
7. Highhouse S., Brooks M.E., Gregarus G., *An Organizational Impression Management Perspective on the Formation of Corporate Reputations*, „Journal of Management” 2009, vol. 35, no. 6.
8. Merkl-Davies D.M., Brennan N.M., *A Conceptual Framework of Impression Management: New Insights from Psychology, Sociology and Critical Perspectives*, „Accounting and Business Research” 2011, vol. 41, no. 5.

Creative Reporting 2.0. Impression Management in Reports

Summary

The article is meant to analyse the ways the language and picture are used in impression management in reporting as well as to present the possibilities of detection of impression management in reports generated in the accounting system. In order to implement the goal formulated in this way, primarily the method of literature study was adopted. The article outlines the origin and development of the use of narrative forms in accounting, discusses the significance and methods of impression management in accounting and presents the ways to detect impression management.

Keywords: narrations in accounting, impression management

Anna Bartoszewicz

Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Sebastian Bartoszewicz

Urząd Kontroli Skarbowej w Olsztynie

Implementacja systemu zwalczania nadużyć finansowych przez Instytucję Zarządzającą na potrzeby audytu desygnacyjnego

Streszczenie

Artykuł ma na celu przedstawienie budowy i wdrożenia systemu zwalczania nadużyć finansowych przez Instytucję Zarządzającą w nowej perspektywie unijnej 2014–2020. Do realizacji wskazanego celu wykorzystano analizę literatury i aktów prawnych regulujących przedmiotowe zagadnienie, a także posłużono się studium przypadku. Podmiotem badań był Warmińsko-Mazurski Urząd Marszałkowski, który jako Instytucja Zarządzająca został zaangażowany w przygotowanie i wdrożenie systemu zwalczania nadużyć finansowych w instytucjach zaangażowanych w działania programowe w województwie warmińsko-mazurskim. Nadużycia i oszustwa finansowe mogą pojawić się w każdej organizacji, w większym jednak stopniu narażone na ich wystąpienie są jednostki należące do sektora finansów publicznych. Dodatkowo ze względu na fakt, iż są to instytucje zarządzające publicznymi środkami finansowymi, kierownictwo tych jednostek powinno w sposób szczególny zwracać uwagę na przedmiotową kwestię. Być może zasadne byłoby wprowadzenie przez polskiego ustawodawcę obligatoryjnego obowiązku opracowania i wdrożenia takiej procedury we wszystkich jednostkach sektora finansów publicznych, a nie tylko instytucjach realizujących programy unijne.

Słowa kluczowe: nadużycie, oszustwo, audyt desygnacyjny, Instytucja Zarządzająca

1. Wprowadzenie

Nadużycia finansowe popełniane przez pracowników są obszarem, który często wskazywany jest w audytach jako sfera obciążona wysokim poziomem ryzyka ich wystąpienia. Skutki mogą być znaczące dla funkcjonowania jednostki, konsekwencjami bowiem są między innymi: niewłaściwe wykorzystanie majątku jednostki, niezrealizowanie założonych celów, kary i grzywny dla podmiotu czy utrata wizerunku firmy.

O ile w sektorze prywatnym istnieją silne mechanizmy kontrolne, które są wykorzystywane przez właścicieli/zarząd firmy do cyklicznej weryfikacji obszarów zagrożonych wystąpieniem nadużyć i oszustw pracowniczych, o tyle w instytucjach należących do sektora finansów publicznych kierownictwo często nie przykłada do tej sfery zbyt dużej wagi. Wy tłumaczeniem może być fakt, iż w tych podmiotach majątek jednostki nie ma personalnie właściciela, dlatego istnieje powszechne przyzwolenie na wykorzystywanie zasobów do uzyskania osobistych korzyści przez pracowników. Dodatkowo: zawiłe procedury, biurokracja, brak klarownego podziału obowiązków między pracownikami czy niewłaściwy system zarządzania jednostką skutkuje brakiem przejrzystości w podejmowaniu decyzji. Wszystkie te czynniki implikują konieczność wdrożenia czytelnej polityki jednostki i jasnych procedur w zakresie przeciwdziałania nadużyciom i oszustwom finansowym.

Wagę zagadnienia nadużyć finansowych podkreśliła również Komisja Europejska w dokumentach programowych, zalecając jednocześnie opracowanie i wdrożenie systemu zwalczania nadużyć finansowych w podmiotach, które będą zaangażowane w rozdysponowywanie środków unijnych. Do realizacji tego przedsięwzięcia zobligowano Instytucje Zarządzające (IZ), które są odpowiedzialne za zarządzanie programami operacyjnymi¹. Na nich spoczął obowiązek opracowania odpowiednich procedur i systemu w przedmiotowym zakresie. Podkreślenia wymaga także fakt, iż system ten zostanie oceniony w audycie desygnacyjnym, przeprowadzonym przez niezależne Instytucje Audytowe. Jego celem będzie potwierdzenie prawidłowości przygotowania jednostek do obsługi programów unijnych w nowej perspektywie, co dodatkowo wskazuje na ważność przedmiotowego zagadnienia i konieczność

¹ Szczegółowe zadania i funkcje dla IZ określono w art. 9 ust. 1 ustawy z 11 lipca 2014r. oraz art. 125 rozporządzenia UE 1303/2013.

wypracowania rozwiązań w tym zakresie. Artykuł ma na celu przedstawienie budowy i wdrożenia systemu zwalczania nadużyć finansowych przez Instytucję Zarządzającą w nowej perspektywie unijnej 2014–2020. Do realizacji wskazanego celu wykorzystano analizę literatury i aktów prawnych regulujących przedmiotowe zagadnienie, a także posłużono się studium przypadku. Podmiotem badań był Warmińsko-Mazurski Urząd Marszałkowski, który jako Instytucja Zarządzająca został zaangażowany w przygotowanie i wdrożenie systemu zwalczania nadużyć finansowych w instytucjach zaangażowanych w działania programowe w województwie warmińsko-mazurskim. Na podstawie rozwiązań przyjętych przez ww. urząd przedstawiono budowę i etapy wdrożenia tego systemu. Wnioskowanie przeprowadzono metodą indukcji².

2. Specyfika nadużyć gospodarczych w świetle literatury przedmiotu badań

Eksplikacja i podział nadużyć³ gospodarczych to tematy poruszane przez różne organizacje, a także wielu autorów. Przykładowo w „Raporcie do Narodów” opracowanym przez Stowarzyszenie Biegłych ds. Przepięstw i Nadużyć Gospodarczych (*Association of Certified Fraud Examiners – ACFE*⁴) nadużycie gospodarcze definiuje się jako: „każde celowe działanie bądź zaniedbanie skutkujące osiągnięciem korzyści przez sprawcę lub poniesieniem straty przez ofiarę, dokonane za pomocą wprowadzenia w błąd”.

Z kolei W. Jasiński definiuje nadużycia gospodarcze jako „nieprawidłowości w obrocie gospodarczym, utożsamianym przede wszystkim z zarobkową działalnością wytwórczą, budowlaną, handlową, usługową (...), a także działalnością zawodową wykonywaną w sposób zorganizowany i ciągły”⁵.

² Stan prawny rozwiązań przyjętych przez podmiot badań na 31.03.2016 r.

³ Określenie „nadużycie gospodarcze” jest synonimem wielu pojęć: malwersacje finansowe, oszustwa w biznesie, nadużycia pracownicze, przestępstwa gospodarcze. Por. P. Masiukiewicz, *Nadużycia w działalności przedsiębiorstw. Aspekty Międzynarodowe*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2015, nr 4, Sosnowiec, s. 13.

⁴ Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) jest organizacją, która od 1996 r. zajmuje się analizą przypadków oszustw pracowniczych zgłoszonych przez biegłych z różnych krajów. Wyniki przeprowadzonych badań przedstawiane są w raportach opracowanych przez ACFE.

⁵ Por. W. Jasiński, *Nadużycia w przedsiębiorstwie: przeciwdziałanie i wykrywanie*, Poltext, Warszawa 2014, s. 15.

Z pojęciem nadużyć blisko skorelowany jest termin „oszustwo”, który Instytut Audytorów Wewnętrznych⁶ (*The Institute of Internal Auditors* – IIA) określa jako: „jakiegokolwiek nielegalne działanie, naruszenie oraz zatajenie prawdy, które nie jest wynikiem przemocy fizycznej oraz nie jest uzależnione od groźby”. Oszustwo jest popełniane przez osoby z organizacji i spoza niej w celu wyłudzenia pieniędzy bądź innych zasobów oraz w celu uniknięcia zapłaty bądź ochrony osobistych lub biznesowych korzyści⁷. Jak zauważa A. Kamela-Sowińska, „oszustwo jest przestępstwem odnoszącym się w praktyce do każdej sfery życia (...). Jest dzisiaj powszechnie rozumiane jako nieuczciwość przybierająca formę umyślnego zwodzenia bądź popełnionego z premedytacją fałszywego przedstawienia istotnego faktu⁸”.

W literaturze przedmiotu można odnaleźć podziały nadużyć pod kątem różnych kryteriów. Ze względu na kryterium szczebla zarządzania wyróżnia się nadużycia: członków zarządu, kierownictwa wyższego i średniego szczebla oraz personelu wykonawczego⁹. Z kolei J.T. Wells¹⁰ dzieli nadużycia według modelu drzewa nadużyć na następujące rodzaje:

- korupcje (przekupstwo, wymuszenia),
- sprzeniewierzenie majątku:
 - gotówka (kradzież, nieuczciwe wypłaty),
 - zapasy i pozostałe aktywa (kradzież);
- nieprawdziwe informacje:
 - finansowe (zawyżanie aktywów),
 - pozafinansowe (referencje pracownicze, dokumenty wewnętrzne).

Z kolei przestępstwa związane z oszustwem przykładowo dzielone są przez K.H. Spencera Picketta¹¹ na:

- kradzież – przywłaszczenie własności organizacji,
- przekupstwo i korupcja – prezenty, pieniądze otrzymane jako nagroda po podpisaniu kontraktu,
- fałszerstwo – występuje wówczas, gdy preparowane są dokumenty w celu ich użycia na szkodę organizacji tym samym oszukiwani są inne osoby,

⁶ The Institute of Internal Auditors (IIA) jest największą organizacją na świecie zrzeszającą audytorów wewnętrznych, www.iaa.org.pl (dostęp: 20.03.2016).

⁷ *IPPF Practice Guide Internal Auditing and Fraud*, December 2009, The Institute of Internal Auditors, s. 4.

⁸ A. Kamela-Sowińska, *Psychologiczne i ekonomiczne źródła oszustw księgowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, nr 32, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2006, s. 106–117.

⁹ P. Masiukiewicz, *Nadużycia w działalności przedsiębiorstw...*, op.cit., s. 13.

¹⁰ J.T. Wells, *Nadużycia w firmach – vademecum*, LexisNexis, Warszawa 2006.

¹¹ K.H. Spencer Pickett, *The Essential Handbook of Internal Audit*, John Wiley & Sons, England 2011, s. 165.

- konspiracje – jest to zмова co najmniej dwóch osób mająca na celu złamanie zasad, prawa w celu osiągnięcia korzyści, często występuje w celu ominięcia kontroli wewnętrznej.

Kluczowy podział dla realizacji celu artykułu odnosi się do nadużyć finansowych, które w Konwencji¹² sporządzonej na mocy art. K.3 Traktatu o Unii Europejskiej w sprawie ochrony interesów finansowych Wspólnot Europejskich podzielono na dwie grupy: nadużycia, które odnoszą się do wydatków, i nadużycia powiązane z przychodami. Informacje w tym zakresie zamieszczono w tabeli 1.

Tabela 1. Podział nadużyć finansowych

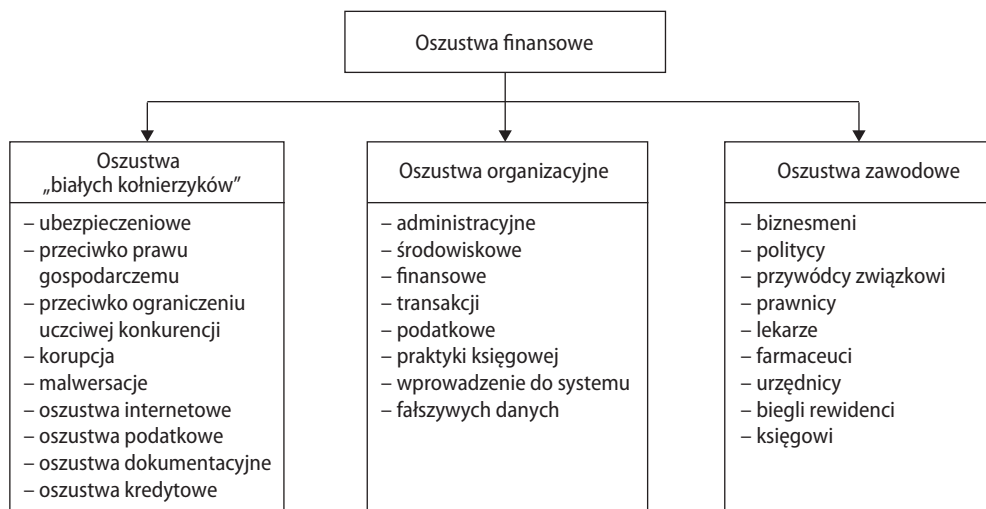
Nadużycia finansowe	
w odniesieniu do wydatków	w odniesieniu do przychodów
<p>Polegają na jakimkolwiek umyślnym działaniu lub zaniechaniu dotyczącym:</p> <ul style="list-style-type: none"> – wykorzystania lub przedstawienia fałszywych, nieścisłych lub niekompletnych oświadczeń lub dokumentów, które ma na celu sprzeniewierzenie lub bezprawne zatrzymanie środków z budżetu ogólnego Wspólnot Europejskich lub budżetów zarządzanych przez Wspólnoty Europejskie lub w ich imieniu, – nieujawnienia informacji z naruszeniem szczególnego obowiązku w tym samym celu, – niewłaściwego wykorzystania takich środków do celów innych niż te, na które zostały pierwotnie przyznane. 	<p>Polegają na jakimkolwiek umyślnym działaniu lub zaniechaniu dotyczącym:</p> <ul style="list-style-type: none"> – wykorzystania lub przedstawienia fałszywych, nieścisłych lub niekompletnych oświadczeń lub dokumentów, które ma na celu bezprawne zmniejszenie środków budżetu ogólnego Wspólnot Europejskich lub budżetów zarządzanych przez Wspólnoty Europejskie lub w ich imieniu, – nieujawnienia informacji z naruszeniem szczególnego obowiązku, w tym samym celu, – niewłaściwego wykorzystania korzyści uzyskanej zgodnie z prawem, w tym samym celu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Wytyczne instytucji zarządzającej w zakresie zarządzania ryzykiem oraz wprowadzenia skutecznych i proporcjonalnych środków zwalczania nadużyć finansowych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014–2020 z dnia 24 listopada 2015*, Departament Audytu Wewnętrznego i Certyfikacji, s. 6.

Oszustwa finansowe natomiast trafnie zostały skatalogowane w pracy A. Bela i E. Bolesławskiej (2005), którzy wyróżnili trzy grupy oszustw: „białych kołnierzyków”, oszustwa organizacyjne, oszustwa zawodowe. Szczegółowe informacje w tym zakresie zaprezentowano na rysunku 1.

¹² Mowa o Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich, sporządzona w Brukseli dnia 26 lipca 1995 r.

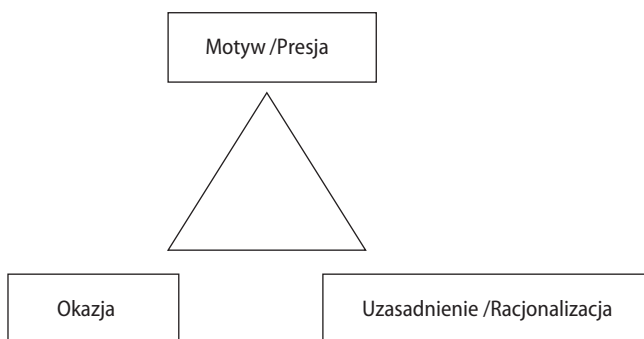
Rysunek 1. Systematyka oszustw finansowych

Źródło: A. Bela, E. Bolesławska, *Oszustwa finansowe. Podręcznik dla audytorów*, Warszawa 2005, za: E.I. Szczepankiewicz et al., *Kontrola zarządcza i audyt wewnętrzny w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 71.

Szukając odpowiedzi na pytanie: Dlaczego w jednostkach występują nadużycia popełniane przez pracowników?, należy przytoczyć teorię trójkąta nadużyć, opracowaną przez Donalda E. Cresseya. Wyróżnia on trzy główne czynniki, których łączne pojawienie się może przyczynić się do wystąpienia nadużyć. Są to: motyw, czyli presja, okazja, uzasadnienie, zwane racjonalizacją (rysunek 2).

Rysunek 2. Trójkąt nadużyć

Źródło: A. Arens, R. Elder, M. Beasley, *Auditing and Assurance Services. An Integrated Approach*, wydanie 13, Prentice Hall, New Jersey 2009, s. 338.

Pełnienie nadużyć determinowane jest pewnym motywem, zwanym również presją, ponieważ pracownik nie dokonuje ich bez powodu. Jego zachowanie jest zwykle wynikiem pewnego impulsu, który zachęci go do nieprawidłowego działania. Takim motywem mogą być choćby osobiste kłopoty finansowe czy też poczucie bycia niedocenianym. W.S. Albrecht opracował listę dziewięciu grup motywów działania sprawców oszustw, które zdefiniował następująco¹³:

- życie ponad stan,
- nieodparta żądza bogacenia się,
- wysokie zadłużenie osobiste,
- bliskie powiązania z klientami,
- poczucie, że wynagrodzenie jest niewspółmierne do odpowiedzialności,
- kombinatorstwo,
- pokonanie jako wyzwanie,
- uzależnienie od hazardu,
- nadmierna presja rodziny lub otoczenia.

Poza istnieniem motywu do popełnienia nadużycia muszą pojawić się także sprzyjające ku temu warunki (okazja), w których pracownik będzie miał możliwość dokonania zaplanowanych wykroczeń. Z reguły takie okoliczności pojawiają się, kiedy w danej jednostce brak jest mechanizmów kontrolnych lub mechanizmy, które zostały wdrożone, nie funkcjonują należycie. Po popełnieniu przez pracownika nadużycia lub oszustwa pojawia się ostatni element zwany racjonalizacją, pracownik bowiem racjonalizuje czy też uzasadnia przed samym sobą, dlaczego dokonywana nieuczciwość nie jest czymś złym, np. fałszuje sprawozdanie finansowe, aby ocalić miejsca pracy dla wielu innych ludzi.

Aby chronić jednostkę przed wystąpieniem nadużyć czy też oszustw finansowych, poza wdrożeniem mechanizmów kontrolnych czy kodeksów etycznego postępowania, kierownictwo jednostek powinno na co dzień zwracać uwagę na sygnały ostrzegawcze, które w praktyce audytorskiej zwane są czerwonymi flagami¹⁴. Oszuści bowiem charakteryzują się specyficznym zachowaniem, które może zdradzać znamiona oszustwa. Przykładem są między innymi¹⁵:

- ostra krytyka pod adresem innych osób w celu oddalenia od siebie podejrzeń,
- udzielanie niedorzecznych wyjaśnień,

¹³ W.S. Albrecht et al., *Detering Fraud: The Internal Auditor's Perspective*, The Institute of Internal Auditors Research Foundation, Altamonte Springs, 1983, s. 14.

¹⁴ Por. *IPPF Practice Guide Internal Auditing and Fraud*, December 2009, The Institute of Internal Auditors, s. 8.

¹⁵ L.B. Sawyer et al., *Sawyer's Internal Audit: The Practice of Modern Internal Auditing*, wydanie 5, The Institute of Internal Auditors, 2003, s. 1183.

- tłumaczenie wyższej stopy życiowej otrzymanym spadkiem,
- odmowa oddania do dyspozycji dokumentacji w trakcie dnia; regularna praca po godzinach,
- przechwalanie się wyczynami i/lub posiadanie przy sobie niezwykle dużych kwot pieniędzy,
- ponowne sporządzanie dokumentacji pod pozorem staranniejszej prezentacji.

Nadużycia gospodarcze mogą być popełniane zarówno przez pojedynczych pracowników, jak i grupę osób będących w zмовie. Celem popełniania nadużyć jest najczęściej uzyskanie osobistych korzyści (zasobów) lub uniknięcie zapłaty. Uznaje się, że najniebezpieczniejszymi nadużyciami są te, które popełnia kierownictwo, ponieważ ze względu na możliwość obchodzenia systemu kontroli wewnętrznej są ciężkie do zidentyfikowania. Nadużycia mogą odnosić się zarówno do działań operacyjnych, jak i finansowych jednostki, przy czym najbardziej narażone na ich wystąpienie są obszary działalności, w których pracownicy jednostki mają kontakt z otoczeniem zewnętrznym i gotówką. Z uwagi na niedoskonałości systemu kontroli wewnętrznej oraz brak specjalnych narzędzi zapobiegania i wykrywania nadużyć największe ryzyko wystąpienia nadużyć gospodarczych występuje w małych i średnich przedsiębiorstwach.

3. Przeciwdziałanie nadużyciom i oszustwom gospodarczym

Ryzyko wystąpienia nadużyć i oszustw gospodarczych może pojawić się w każdej organizacji bez względu na sektor czy profil działalności jednostki. W praktyce nie ma możliwości całkowitego wyeliminowania ryzyka, z wyjątkiem wycofania się z danego przedsięwzięcia, zatem organizacje powinny nauczyć się odpowiednio nim zarządzać.

Instytut Audytorów Wewnętrznych (IIA) w praktycznym poradniku *Internal Auditing and Fraud* wymienił pięć głównych zasad w zakresie tworzenia systemu zarządzania ryzykiem oszustw¹⁶:

- 1) Identyfikacja czynników ryzyka oszustwa.
- 2) Identyfikacji potencjalnych oszustw i ich klasyfikacja oparta na rodzajach ryzyka.
- 3) Identyfikacja istniejących mechanizmów kontrolnych i odniesienie ich do potencjalnego ryzyka wystąpienia oszustw oraz identyfikacja luk w tym zakresie.

¹⁶ Por. *IPPF Practice Guide Internal Auditing and Fraud*, December 2009, The Institute of Internal Auditors, s. 16–18.

- 4) Testowanie efektywności działania systemu przeciwdziałania oszustwom i kontroli ich wykrywania.
- 5) Dokumentowanie i raportowanie na temat oceny ryzyka oszustw.

Ponadto wskazano kluczowe czynniki wpływające na efektywność programu wykrywania, zapobiegania oszustwom w organizacji, zaliczając do nich¹⁷:

- kodeks etyczny organizacji,
- świadomość i zrozumienie oszustw,
- ryzyko wystąpienia oszustw,
- bieżący przegląd, czyli działania audytorów mające na celu analizę pod kątem wystąpienia ryzyka oszustwa i tworzenia odpowiednich mechanizmów,
- zapobieganie i wykrywanie oszustw, czyli działania mające na celu zniechęcić do popełnienia oszustw poprzez prawdopodobieństwo wykrycia i groźbę kary,
- śledztwo rozumiane jako procedury opisujące postępowanie w przypadku wykrycia oszustwa i środki, które zostaną wykorzystane przez organizację.

Odpowiedzialność za efektywną politykę w zakresie zapobiegania i wykrywania oszustw w jednostce ponosi naczelne kierownictwo. Jego rolą jest nadzór i monitorowanie działań związanych z zarządzaniem ryzykiem oszustw, wdrażanie mechanizmów zmniejszających zidentyfikowane ryzyka i kreowanie odpowiedniego środowiska organizacyjnego.

W praktyce przejawem takiego działania jest stworzenie odpowiednich mechanizmów kontrolnych i prowadzenie systematycznych audytów wewnętrznych. System kontroli powinien uwzględniać ryzyko wystąpienia oszustw, a stworzone mechanizmy kontrolne muszą być na tyle efektywne, żeby takie ryzyko niwelować. Audytorzy wewnętrzni natomiast zgodnie ze Standardem 1210.A „powinni mieć odpowiednią wiedzę pozwalającą na rozpoznanie znamiona oszustwa” i w myśl standardu 2120.A2 „muszą oceniać możliwość wystąpienia oszustwa i sposób zarządzania ryzykiem oszustwa w organizacji”¹⁸.

Z uwagi na powyższe K.H. Spencer Pickett¹⁹ wskazuje, iż w każdej organizacji powinna być określona rola audytu w odniesieniu do oszustw i nadużyć, co winno znajdować się w odpowiedniej polityce dotyczącej tego zagadnienia.

Przykładową odpowiedzialność audytu wewnętrznego za zwalczanie nadużyć można określić następująco:

¹⁷ Ibidem, s. 2.

¹⁸ Międzynarodowe Standardy Praktyki Zawodowej Audytu Wewnętrznego, <https://www.iaa.org.pl/o-nas/standardy> (dostęp: 20.03.2016).

¹⁹ K.H. Spencer Pickett, *The Essential Handbook...*, op.cit., s. 167.

- audytor powinien mieć odpowiednią wiedzę pozwalającą rozpoznać znamiona nadużycia, nie jest natomiast wymagana od niego wiedza specjalistyczna w tym zakresie,
- audytor powinien podjąć działania zmierzające do ograniczania liczby przypadków nadużyć, aby zapobiegać skutkom w wyniku ich wystąpienia,
- audytor powinien dokonywać przeglądu i oceny kontroli zarządczej w jednostce w różnych obszarach działalności organizacji,
- w razie stwierdzenia słabości systemu nadużyć audytor powinien przedstawić zalecenia dotyczące wprowadzenia lub rozszerzenia efektywnych kosztowo mechanizmów kontrolnych w celu zapobiegania nadużyciom,
- rolą audytora jest prowadzenie czynności sprawdzających w zakresie podjętych działań wskutek zgłoszenia nieprawidłowości.

W jednostkach sektora finansów publicznych w Polsce coraz powszechniej stosowane są praktyki audytu wewnętrznego, gdzie na skutek przeprowadzonych badań audytorzy wydają niezależną i obiektywną opinię na temat kontroli zarządczej, realizowanych działań w jednostce, a także świadczą czynności doradcze w różnych zakresach dla kierownika jednostki. W przypadku audytów wewnętrznych prowadzonych w obszarze nadużyć i oszustw zadaniem audytora jest zidentyfikowanie nieprawidłowości w tym zakresie i poinformowanie o tym kierownictwa jednostki. Audytor wewnętrzny nie ma natomiast kompetencji prowadzenia dochodzenia w sprawie wykrytych nieprawidłowości.

Nieco inne działania prowadzi natomiast audytor śledczy, który poza wykrywaniem oszustw i nadużyć zajmuje się także prowadzeniem dochodzenia. Jest podmiotem niezależnym, który wykonuje analizy w momencie podejrzenia zaistnienia przestępstwa w celu weryfikacji faktu, okoliczności i osób odpowiedzialnych. Audytor ocenia zarówno finansowe, jak i niefinansowe obszary jednostki, w szczególności te, w których istnieje ryzyko wystąpienia nadużyć. Raporty audytora są prezentowane kierownictwu w celu podjęcia kroków prawnych i podczas procesów sądowych²⁰.

Nie we wszystkich jednak podmiotach takie audyty są wystarczające, aby przeciwdziałać nadużyciom i oszustwom finansowym. Przykładem są instytucje, które w nowej perspektywie finansowej 2014–2020 zostały zaangażowane do obsługi programów unijnych. W tych jednostkach Komisja Europejska nałożyła obowiązek wypracowania specjalnych procedur, które mają chronić podmioty przed powstaniem tego rodzaju przestępstw.

²⁰ E.I. Szczepankiewicz et al., *Kontrola zarządcza i audyt wewnętrzny w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 79.

4. Funkcjonowanie podstawowych procesów systemu zwalczania nadużyć finansowych w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie – studium przypadku

Finansowanie działań publicznych ze środków unijnych determinuje potrzebę wypracowania prawidłowego funkcjonowania instytucji państwowych. Potęguje to fakt, iż w obecnej perspektywie, przypadającej na lata 2014–2020, zakłada się zainwestowanie blisko 111 mld euro w 16 regionalnych programów operacyjnych (po jednym w każdym województwie w Polsce). Dbając o prawidłowe wykorzystanie finansów unijnych, Komisja Europejska zobligowała instytucje zajmujące się zarządzaniem tymi środkami w poszczególnych województwach do „wprowadzenia skutecznych i proporcjonalnych środków zwalczania nadużyć finansowych, uwzględniających stwierdzone rodzaje ryzyka²¹”.

W województwie warmińsko-mazurskim będzie realizowany Regionalny Program Operacyjny Warmia i Mazury (RPO WiM), do którego obsługi wskazano Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Funkcję Instytucji Zarządzającej (IZ) w tym programie będzie pełnił Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, który wykonuje swoje zadania przy pomocy wyodrębnionych komórek organizacyjnych. W odniesieniu do procesów przewidzianych w programie Instytucja Zarządcza realizuje podstawowy zakres zadań o charakterze zarządzalnym i wdrożeniowym, który obejmuje w szczególności²²:

- zarządzanie systemem realizacji Programu,
- nabór i ocenę wniosków oraz zatwierdzanie operacji do dofinansowania,
- monitoring, sprawozdawczość i ewaluację,
- kontrolę projektów,
- zarządzanie finansowe,
- nieprawidłowości i odzyskiwanie kwot,
- informację i promocję,
- pomoc techniczną,
- przechowywanie dokumentów i archiwizację.

Instytucja Zarządzająca deleguje część zadań dotyczących wdrażania Regionalnego Programu Operacyjnego Instytucjom Pośredniczącym. W województwie warmińsko-mazurskim na podstawie zawartych porozumień zaangażowano w takie

²¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r.

²² Decyzja Komisji Europejskiej C(2015) 904 z dnia 12 lutego 2015 r.

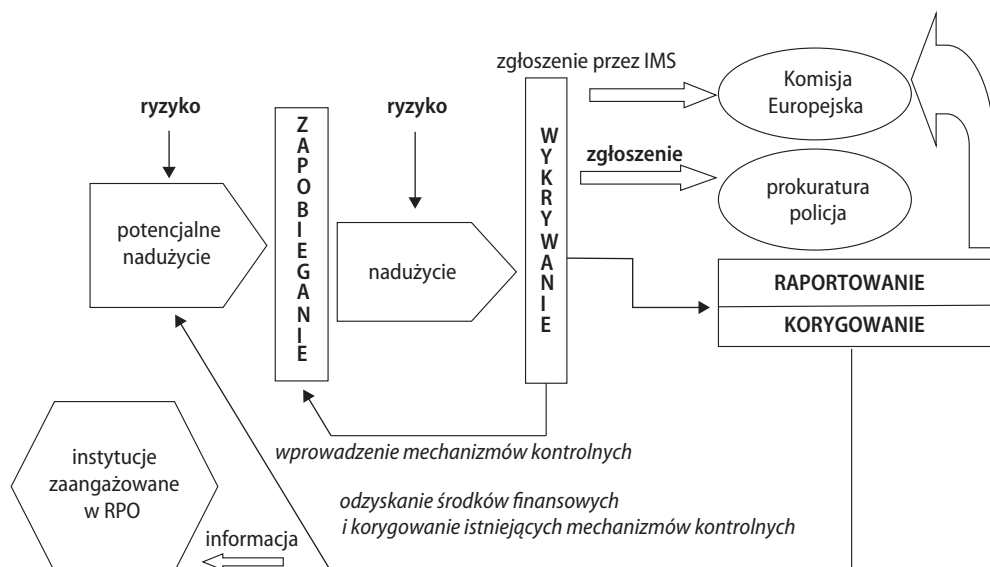
działania następujące instytucje: Wojewódzki Urząd Pracy w Olsztynie, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie, Zintegrowane Inwestycje Terytorialne Olsztyna oraz Urząd Miasta Olsztyn.

Opierając się na przedstawionych zapisach programowych i dążąc do skutecznego rozwiązania problemu nadużyć finansowych przy realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego (RPO), Zarząd Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego wprowadził uporządkowany system w zakresie skutecznego zwalczania nadużyć finansowych. System ten złożony jest z trzech powiązanych ze sobą procesów:

- 1) zapobiegania,
- 2) wykrywania i zgłaszania zidentyfikowanych nadużyć finansowych,
- 3) raportowania i korygowania.

Graficzne ujęcie systemu zwalczania nadużyć finansowych w Urzędzie Marszałkowskim w Olsztynie w ramach realizacji programu RPO WiM 2014–2020 zilustrowano rysunkiem 2.

Rysunek 2. System zwalczania nadużyć finansowych w Urzędzie Marszałkowskim w Olsztynie w ramach realizacji programu RPO WiM 2014–2020

Źródło: opracowanie własne.

Opracowany system w Urzędzie Marszałkowskim ma przede wszystkim zapobiegać wystąpieniu potencjalnych nadużyć finansowym. Proces ten ma polegać na zastosowaniu środków prewencyjnych, do których zalicza się:

- kulturę etyczną opartą na kodeksie postępowania, do którego przestrzegania zobowiązani są wszyscy pracownicy instytucji wdrażających RPO,
- ustanowienie systemu zarządzania i kontroli, opartego na przejrzystym podziale obowiązków pomiędzy IZ i IP, jak również wewnątrz instytucji zaangażowanych w realizację RPO,
- wdrożenie rzetelnych wewnętrznych mechanizmów kontrolnych ograniczających wystąpienie ryzyka nadużyć finansowych, oparte na uprzednio dokonanej ocenie ryzyka przez zespół ds. oceny ryzyka,
- weryfikację prawidłowości funkcjonowania systemów zarządzania i kontroli w tym zakresie nadużyć finansowych, funkcjonujących w IP, dokonywana przez IZ w ramach kontroli systemowych i w IZ kontroli wewnętrznych funkcjonowania systemu zarządzania i kontroli,
- powszechne informowanie o prowadzonych i zakończonych kontrolach projektów – decyzja o zakresie, sposobie i częstotliwości publikacji informacji o kontrolach i o instytucjach odpowiedzialnych za te publikacje, podejmowana będzie przez Zespół ds. oceny ryzyka,
- prowadzenie kompleksowych szkoleń i działań podnoszących poziom świadomości na temat nadużyć finansowych; przewiduje się, że szkolenia w powyższym zakresie przygotowane będą przez Departament Audytu i Certyfikacji, a zatwierdzone podczas rocznego spotkania roboczego przez zespół ds. oceny ryzyka.

W przypadku, gdy w trakcie realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego powzięte środki prewencyjne nie uchronią przed popełnieniem przestępstwa ściąganego z urzędu, pracownicy instytucji państwowych powinni niezwłocznie zawiadomić o tym fakcie prokuraturę lub policję²³. Zarówno Instytucja Zarządzająca, jak i Pośrednicząca zapewniły możliwość anonimowych zgłoszeń podejrzenia wystąpienia nadużycia finansowego. Ta forma jest przeznaczona dla osób, które mają informacje o przestępstwie lub mają wiedzę mogącą przyczynić się do jego wykrycia, a jednocześnie chcą zostać anonimowe. W tym celu Instytucja Zarządzająca lub Pośrednicząca zapewnia możliwość złożenia zgłoszenia poprzez portal internetowy <http://rpo.warmia.mazury.pl/>. Po otrzymaniu informacji właściwe komórki IZ/IP podejmują stosowną interwencję lub rozpoczynają działania wyjaśniające dla zwerifikowania przekazanej informacji.

²³ Nakazuje to art. 304 par. 2 kpk.

Należy zauważyć, iż nie tylko pracownicy jednostek państwowych, ale każdy obywatel Unii Europejskiej może poinformować Europejski Urząd ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych (OLAF) o podejrzeniu nadużycia finansowego lub korupcji mających wpływ finansowy na interesy Unii Europejskiej. Instytucja Zarządzająca i Instytucja Pośrednicząca informują na swoich stronach internetowych wnioskodawców i beneficjentów Regionalnego Programu Operacyjnego oraz inne podmioty, w jaki sposób mogą się skontaktować z tą instytucją w celu przekazania posiadanych informacji o podejrzeniu nadużycia. Kontakt z OLAF może się odbywać we wszystkich oficjalnych językach Unii Europejskiej: listownie, elektronicznie lub telefonicznie.

W przypadku wykrycia podejrzenia nadużycia finansowego i zgłoszenia go zgodnie z właściwymi przepisami IZ lub IP zapewnia pełną współpracę z organami ścigania. Informacja o podejrzeniu nadużycia zostaje zgłoszona Komisji Europejskiej za pomocą systemu IMS (*Irregularity Management System*), a IZ na bieżąco monitoruje postęp raportowanych spraw i na bieżąco informuje Komisję Europejską w formie uaktualniania informacji w raportach przekazywanych za pomocą systemu IMS.

Z inicjatywy Komendy Wojewódzkiej Policji w Olsztynie i Urzędu Kontroli Skarbowej w Olsztynie powstała Warmińsko-Mazurska Grupa robocza ds. przeciwdziałania nieprawidłowościom i przestępstwom na szkodę interesów finansowych Unii Europejskiej, a do współpracy przystąpiło łącznie dziesięć instytucji z Warmii i Mazur. Celem zawartego porozumienia jest wymiana doświadczeń, informacji i danych związanych z prawidłowym wdrożeniem programów unijnych oraz dystrybucją środków pochodzących z budżetu Unii.

Po wykryciu podejrzenia nadużycia finansowego i zgłoszeniu go zgodnie z właściwymi przepisami Instytucje (Zarządzająca lub Pośrednicząca) uruchamiają procedurę odzyskiwania przekazanych środków. Jest to proces zwany „Raportowanie i korygowanie”. W przypadku, gdy zgłoszenia dokonuje Instytucja Pośrednicząca, wymagane jest dodatkowo powiadomienie Instytucji Zarządzającej o zaistniałym zdarzeniu. Po potwierdzeniu podejrzenia nadużycia finansowego przez właściwe organy ścigania, IZ dokonuje oceny systemów kontroli pod kątem ich funkcjonowania, słabości i błędów w obszarach ryzyka pojawienia się nadużyć. W przypadku stwierdzenia błędów komórka odpowiedzialna za dany obszar podejmuje odpowiednie działania mające na celu wprowadzenie dodatkowych mechanizmów kontroli. O rezultatach dokonanej oceny informowane są wszystkie instytucje uczestniczące w realizacji RPO WiM.

5. Ocena ryzyka wystąpienia nadużyć finansowych w podmiocie badań a audyt desygnacyjny

Komisja Europejska w wytycznych wydanych w czerwcu 2014 r. w sprawie ryzyka nadużyć finansowych oraz skutecznych i proporcjonalnych środków zwalczania nadużyć finansowych²⁴ zarekomendowała powołanie zespołu ds. oceny ryzyka. Na tej podstawie Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, pełniący funkcję Instytucji Zarządzającej Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Warmińsko-Mazurskiego 2014–2020, powołał zespół, z Dyrektorem Departamentu Audytu Wewnętrznego i Certyfikacji na czele, który będzie dokonywał okresowej lub bieżącej oceny ryzyka nadużyć finansowych. Do zakresu zadań zespołu należy ponadto:

- przeprowadzenie oceny ryzyka i opracowanie nowych mechanizmów kontrolnych w przypadku zidentyfikowania nowych rodzajów ryzyka bądź stwierdzenia słabych mechanizmów kontrolnych dla rodzajów ryzyka już określonych,
- ustalenie zakresu, sposobu i częstotliwości publikacji informacji o kontrolach i o instytucjach (komórkach, osobach) odpowiedzialnych za te publikacje,
- przygotowywanie planów szkoleń podnoszących poziom świadomości w zakresie nadużyć finansowych,
- analiza środków zapobiegających nadużyciom finansowym i wprowadzanie dodatkowych mechanizmów kontrolnych w tym zakresie,
- analiza mechanizmów zgłaszania nadużyć obowiązujących w Instytucji Zarządzającej lub Pośredniczącej.

W ramach zarządzania ryzykiem nadużyć finansowych zespół ds. oceny ryzyka wytypował kluczowe obszary realizacji Programu, które są szczególnie narażone na ryzyko nadużyć finansowych. Należą do nich: wybór wnioskodawców, realizacja programu i weryfikacja działań, poświadczenia i płatności, udzielanie zamówień bezpośrednich przez IZ/IP. W ramach tych obszarów zidentyfikowano poszczególne rodzaje ryzyka. Syntetyczne zestawienie informacji w tym zakresie zamieszczono w tabeli 2.

Metodologia oceny ryzyka nadużyć finansowych opiera się na pięciu podstawowych działaniach:

- 1) ilościowym określeniu ryzyka mogącego wystąpić przy określonym rodzaju nadużycia finansowego w drodze oceny skutków i prawdopodobieństwa (ryzyko brutto),

²⁴ EGESIF_14-021-00-16/06/2014.

- 2) ocenie skuteczności stosowanych obecnie kontroli w celu ograniczenia ryzyka brutto,
- 3) ocenie ryzyka netto po uwzględnieniu wpływu obecnych kontroli i ich skuteczności, czyli sytuacji w momencie dokonywania oceny ryzyka (ryzyko rezydualne),
- 4) ocenie wpływu planowanych kontroli ograniczających ryzyko na ryzyko rezydualne,
- 5) określeniu ryzyka docelowego, czyli poziomu ryzyka, które IZ/IP uważa za dopuszczalny po skutecznym wdrożeniu wszelkich mechanizmów kontrolnych.

Tabela 2. Kluczowe procesy realizacji programu narażone na ryzyko nadużyć finansowych

Obszar/etap realizacji Programu	Rodzaj ryzyka
Wybór wnioskodawców	zaistnienie konfliktu interesów członków komisji IZ przy ocenie wniosków o dofinansowanie, przedłożenie fałszywych dokumentów lub oświadczeń przez wnioskodawcę, poświadczanie nieprawdy w oświadczeniach przez wnioskodawców, próba pozyskania środków europejskich z kilku źródeł na to samo przedsięwzięcie (podwójne finansowanie)
Realizacja programu i weryfikacja działań	ukryty konflikt interesów, unikanie wymaganej procedury konkurencyjnej, manipulowanie przebiegiem procedury konkurencyjnej, zmowa przetargowa, nieuczciwe informowanie o cenach, manipulowanie zestawienia poniesionych wydatków, niedostarczenie lub zastąpienie produktów, zmiana obowiązującego zamówienia, zawyżenie kwalifikacji pracowników lub zakresu wykonywanych przez nich czynności, nieprawdziwe koszty pracy, koszty pracy są nieprawidłowo przydzielane do poszczególnych projektów
Poświadczenia i płatności	Niewłaściwy lub niepełny proces weryfikacji zarządzania, niewłaściwy/niepełny proces poświadczania wydatków, konflikt interesów w Instytucji Zarządzającej, konflikt interesów w Instytucji Certyfikującej
Zamówienia publiczne	unikanie wymaganej procedury konkurencyjnej, manipulowanie przebiegiem procedury konkurencyjnej, ukryty konflikt interesów, łapówki i nielegalne honoraria

Źródło: opracowanie własne na podstawie Załącznik nr 1 do Wytycznych instytucji zarządzającej w zakresie zarządzania ryzykiem oraz wprowadzenia skutecznych i proporcjonalnych środków zwalczania nadużyć finansowych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014–2020 z dnia 24 listopada 2015 r., Departament Audytu Wewnętrzznego i Certyfikacji, s. 6.

W przypadku każdego rodzaju ryzyka ogólnym celem jest ocena ryzyka brutto wystąpienia danego przypadku nadużycia finansowego, a następnie określenie i ocena skuteczności działających kontroli ograniczających ryzyko wystąpienia nadużyć albo zapewnienie ich wykrywalności. Po dokonaniu tej oceny IZ otrzymuje bieżące ryzyko rezydualne, na podstawie którego, o ile jego stopień określono jako wysoki lub krytyczny, wprowadza wewnętrzny plan działania w celu usprawnienia kontroli i dodatkowego ograniczenia narażenia IZ na negatywne następstwa.

Prawidłowość opracowanych procedur przez Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego w zakresie zwalczania nadużyć finansowych jest obecnie przedmiotem audytu desygnacyjnego. Jego celem jest ocena badanego podmiotu pod kątem spełnienia określonych kryteriów dotyczących: wewnętrznego środowiska kontrolnego, zarządzania ryzykiem, działań związanych z zarządzaniem i kontrolą oraz monitorowania. Rolę Instytucji Audytowej, która ma zadanie przeprowadzać tego rodzaju audyty, powierzono Departamentowi Ochrony Interesów Finansowych Unii Europejskiej w Ministerstwie Finansów oraz Urzędowi Kontroli Skarbowej²⁵. Po dokonaniu oceny opracowanych procedur nastąpi badanie w zakresie funkcjonowania całego systemu zwalczania nadużyć finansowych, które przeprowadzi Instytucja Audytowa podczas audytu systemu.

6. Podsumowanie

Od 2014 r. rozpoczął się nowy okres programowania unijnego, w który zaangażowano wiele instytucji należących do sektora finansów publicznych w Polsce. Jednostki włączone w realizację regionalnych programów operacyjnych współfinansowanych ze środków unijnych zobligowane zostały do wprowadzenia procedur w zakresie zwalczania nadużyć finansowych w obszarze realizowanych programów. Warmińsko-Mazurski Urząd Marszałkowski pełniący rolę Instytucji Zarządzającej dla Regionalnego Programu Operacyjnego Warmia i Mazury 2014–2020 zrealizował powyższe zobowiązanie, wdrażając rozwiązania w tym obszarze.

Samo jednak opracowanie i implementacja procedur to jedynie połowa sukcesu, druga część zależy najczęściej od tego, jak do danego przedsięwzięcia podejną pracownicy jednostki. Trafnym posunięciem było wprowadzenie w podmiocie badań Kodeksu etycznego postępowania pracowników, w którym wskazano zachowania niepożądane stanowiące zagrożenie dla jednostki. Opracowany dokument poza podaniem niekorzystnych dla jednostki zachowań pracowników miał także na celu zapewnienie jednolitych reguł stosowanych w Instytucji Zarządzającej i Instytucji Pośredniczącej. Wdrożone zasady objęły następujące obszary: promowania kultury przeciwdziałania nadużyciom finansowym, zapobiegania i wykrywania nadużyć finansowych oraz reagowania w przypadku powzięcia podejrzeń ich popełnienia.

Pomimo iż ogólne rozwiązania w zakresie zwalczania nadużyć finansowych przyjęte przez podmiot badań należy ocenić pozytywnie, to zdaniem autorów niniejszego

²⁵ A. Bartoszewicz, *Istota audytu desygnacyjnego i rola instytucji audytowej w tym procesie*, „Zeszyty Naukowe Finanse. Rynek Finansowy. Ubezpieczenia” 2015, nr 76, Szczecin, s. 12.

artykułu zbyt mało uwagi poświęcono zagadnieniom fałszerstwa. Nie opracowano także wytycznych w przypadku zмовy urzędników, przestępczej współpracy kadry Urzędu z osobami z zewnątrz, a także nie opracowano procedur w przypadku spisku urzędników z beneficjentami mającego na celu popełnienie oszustwa. Jednostka, przeprowadzając ocenę ryzyka, odnosiła się głównie do sytuacji, w których potencjalni beneficjenci próbowaliby dokonać oszustwa w celu wyłudzenia środków bądź wykorzystali je niewłaściwie. Oceny w tym zakresie dokonuje kontrola prowadzona wobec ostatecznych beneficjentów, stąd nie ma dużej konieczności stosowania środków prewencyjnych.

Niepokojącym rozwiązaniem jest także przypisanie odpowiedzialności za ocenę ryzyka Departamentowi Audytu i Certyfikacji. Takie rozwiązanie jest ryzykowne z uwagi na fakt, iż odpowiedzialność za ocenę ryzyka powinien ponosić kierownik jednostki. Audytor może jedynie świadczyć usługi doradcze, nie może być natomiast właścicielem procesu. Ponadto należy zauważyć że Departament Audytu i Certyfikacji pełni funkcję Instytucji Certyfikującej w Regionalnym Programie Operacyjnym na lata 2014–2020, a ze względu na przyjęte rozwiązanie dodatkowo pozostaje w sprzeczności z ideą niezależności, która powinna być przestrzegana w procesie oceny ryzyka w zakresie nadużyć finansowych.

* * *

Nadużycia i oszustwa finansowe mogą pojawić się w każdej organizacji, w większym jednak stopniu narażone na ich wystąpienie są jednostki należące do sektora finansów publicznych. Dodatkowo ze względu na fakt, iż są to instytucje zarządzające publicznymi środkami finansowymi, kierownictwo tych jednostek powinno w sposób szczególny zwracać uwagę na przedmiotową kwestię. Być może zasadne byłoby wprowadzenie przez polskiego ustawodawcę obligatoryjnego obowiązku opracowania i wdrożenia takiej procedury we wszystkich jednostkach sektora finansów publicznych, a nie tylko instytucjach realizujących programy unijne.

Bibliografia

1. Albrecht W.S., Howe K., Rommey M., *Deterring Fraud: The Internal Auditor's Perspective*, The Institute of Internal Auditors Research Foundation, Altamonte Springs 1983.
2. Arens A., Elder R., Beasley M., *Auditing and Assurance Services. An Integrated Approach*, wydanie 13, Prentice Hall, New Jersey 2009.

3. Bartoszewicz A., *Istota audytu desygnacyjnego i rola instytucji audytowej w tym procesie*, „Zeszyty Naukowe Finanse. Rynki Finansowe. Ubezpieczenia” 2015, nr 76, Szczecin.
4. Bela A., Bolesławska E., *Oszustwa finansowe. Podręcznik dla audytorów*, Warszawa 2005.
5. Decyzja wykonawcza Komisji Europejskiej nr C (2015) 904 z dnia 12 lutego 2015 r. przyjmująca niektóre elementy programu operacyjnego „Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014–2020” do wsparcia z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach celu „Inwestycje na rzecz wzrostu i zatrudnienia” dla regionu warmińsko mazurskiego w Polsce.
6. *IPPF Practice Guide Internal Auditing and Fraud*, December 2009, The Institute of Internal Auditors, <https://na.theiia.org>.
7. Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich, sporządzona w Brukseli dnia 26 lipca 1995 r. (Dz.U. nr 208, poz. 1603).
8. Masiukiewicz P., *Nadużycia w działalności przedsiębiorstw. Aspekty Międzynarodowe*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2015, nr 4, Sosnowiec.
9. Międzynarodowe Standardy Praktyki Zawodowej Audytu Wewnętrzznego, <https://www.iaa.org.pl/o-nas/standardy>.
10. Report to the Nation on occupational fraud and abuse (2004), http://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/documents/2004RttN.pdf.
11. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r., ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, oraz ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006 wspólne przepisy dotyczące funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.
12. Sawyer L.B., Dittenhofer M.A., Scheiner J.H., *Sawyer's Internal Audit: The practice of modern internal auditing*, wydanie 5, The Institute of Internal Auditors, 2013.
13. Spencer Pickett K.H., *The Essential Handbook of Internal Audit*, John Wiley & Sons, England 2011.
14. Szczepankiewicz E.I., Kamela-Sowińska A., Żółtkowski R., Klak J., Szyba A., Młynarczyk K., Witkowska M., Luma A., *Kontrola zarządcza i audyt wewnętrzny w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
15. Wells J.T., *Nadużycia w firmach – vademecum*, LexisNexis, Warszawa 2006.

16. *Wytyczne instytucji zarządzającej w zakresie zarządzania ryzykiem oraz wprowadzenia skutecznych i proporcjonalnych środków zwalczania nadużyć finansowych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014–2020 z dnia 24 listopada 2015 r., Departament Audytu Wewnętrznego i Certyfikacji.*

The Implementation of the System of Fighting Financial Abuse by the Managing Authority for the Needs of Designated Auditing

Summary

The article is aimed at the presentation of the structure and implementation of the system of fighting financial abuse by the Managing Authority within the new Union perspective of 2014–2020. In order to achieve this, the study made use of the literature analysis and legal regulations on the topical issue as well as a case study method. The study focused on the Marshal Office of Warmia and Masuria, which was involved in the preparation and implementation of the system of fighting financial abuse in the institutions engaged in the programme activities in the Warmia and Masuria Province. Financial abuse and fraud may affect any organisation; however, public finance sector entities are more exposed to them. Because these institutions are supposed to manage the public funds, it is important that their managements should pay special attention to the topical issue. It would be well grounded if the Polish legislator made it compulsory for all public finance sector entities, not only those pursuing the EU programmes, to draw up and implement this procedure.

Keywords: abuse, fraud, designated audit, Management Authority

Elżbieta Izabela Szczepankiewicz

Wydział Zarządzania

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Rewizja finansowa, audyt wewnętrzny a audyt śledczy w wykrywaniu oszustw gospodarczych¹

Streszczenie

W opracowaniu podjęto próbę oceny możliwości ujawnienia nieprawidłowości, oszustw i przestępstw gospodarczych w jednostce przez biegłego rewidenta i audytora wewnętrznego podczas prowadzonych przez nich czynności audytowych. Wskazano ograniczenia formalne, metodologiczne i kwalifikacyjne audytorów wewnętrznych i biegłych rewidentów w tym zakresie. Zaprezentowano również istotę, cechy i przedmiot audytu śledczego jako formy ochrony jednostek przed przestępczością gospodarczą. Metodą badawczą przyjętą w opracowaniu jest przegląd literatury, przepisów prawnych, standardów audytu i wnioskowanie.

Słowa kluczowe: audyt śledczy, audyt wewnętrzny, rewizja finansowa

¹ Artykuł powstał w ramach projektu międzyuczelnianego nr 51109-xx5 „Teoretyczne i praktyczne aspekty oceny funkcji audytu wewnętrznego w sektorze publicznym”, realizowanego na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu w latach 2015–2017.

1. Wprowadzenie

Od wielu lat na świecie corocznie publikowane są raporty na temat korupcji, nadużyć, oszustw i przestępstw gospodarczych zarówno w sektorze prywatnym, jak i sektorze finansów publicznych. Jest to temat królujący w różnych mediach, niemal zawsze na pierwszych stronach gazet i portali internetowych. Takie ujawnienia mogą mieć wpływ na wizerunek danej firmy czy urzędu i podważają zaufanie społeczne do pracowników tej jednostki. W sektorze prywatnym skutki mają także wymiar finansowy. Zawsze mają wpływ na relacje firmy z kontrahentami, realizację założonych przychodów, a w konsekwencji obniżenie jej zdolności do rozwoju albo ostatecznie doprowadzają do zniknięcia z rynku.

Istotne jest zatem, żeby w odpowiednim momencie identyfikować zagrożenia występowania tych zdarzeń w danej jednostce i stosować skuteczne zabezpieczenia przeciw tym zjawiskom. Wykrywanie korupcji, nadużyć, oszustw i przestępstw gospodarczych, w tym o charakterze finansowym (księgowym) za pomocą audytu śledczego staje się na świecie jednym z nowoczesnych rozwiązań.

Opracowanie ma na celu udowodnienie, że audytu finansowego, przeprowadzanego przez biegłego rewidenta czy audytora wewnętrznego, nie można bezpośrednio wykorzystać do wykrywania przestępczości gospodarczej. Wynika to z wielu ograniczeń formalnych, metodologicznych i braku specjalistycznych kwalifikacji w tym zakresie, czyli np. znajomości zagadnień prawa karnego i gospodarczego, logiki, podstaw psychologii i kryminalistyki. W artykule zaprezentowano definicje i podstawowe klasyfikacje oszustw, nieprawidłowości i nadużyć oraz przestępstw gospodarczych. Podjęto próbę oceny formalnych możliwości, którymi dysponuje biegły rewident i audytor wewnętrzny podczas wykonywanych przez siebie czynności audytowych w zakresie ujawnienia nieprawidłowości, oszustw i przestępstw gospodarczych w jednostce. Zaprezentowano istotę, cechy, przedmiot, zadania audytu śledczego jako rozwiązania stosowanego na świecie w obszarze ochrony jednostek przed przestępczością gospodarczą. Rozważania oparto na analizie literatury, treści aktualnych przepisów prawnych, standardów audytu wewnętrznego i rewizji finansowej.

2. Definicje i klasyfikacja oszustw, nieprawidłowości i nadużyć o charakterze gospodarczym

Organizacje zrzeszające biegłych rewidentów, audytorów wewnętrznych i biegłych ds. przestępstw i nadużyć gospodarczych jako pierwsze przyjęły oficjalne definicje oszustw o charakterze gospodarczym, w tym oszustw księgowych.

Międzynarodowa Federacja Księgowych (IFAC), zrzeszająca biegłych rewidentów, zawarła obecnie obowiązującą definicję oszustwa w Międzynarodowym Standardzie Rewizji Finansowej (MSRF) 240 – Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw. W myśl paragrafu 10 MSRF 240 oszustwo to zamierzone działanie podjęte przez jednego lub kilku członków kierownictwa, osoby sprawujące nadzór nad jednostką, pracowników lub stronę trzecią przy wykorzystaniu kłamstwa w celu uzyskania nieuzasadnionej lub niezgodnej z prawem korzyści². Może ono polegać w jednostce na: manipulacji, fałszowaniu, zmianie danych lub dokumentów, zawłaszczeniu majątku, rejestrowaniu transakcji pozornych, pomijaniu zapisów księgowych, niewłaściwym stosowaniu zasad rachunkowości itp. W standardzie tym wyróżniono dwa rodzaje przesłanek występowania oszustw gospodarczych, które biegły rewident musi brać pod uwagę przy badaniu sprawozdania finansowego. Są to wszelkie zniekształcenia polegające na oszukańczej sprawozdawczości finansowej i zniekształcenia wynikające z zawłaszczenia majątku. Podobne dwa rodzaje oszustw gospodarczych wyróżniło amerykańskie stowarzyszenie biegłych rewidentów AICPA w SAS 99. Biegli rewidenci w USA muszą mieć na uwadze fałszowanie sprawozdań finansowych i sprzeniewierzenie majątku. W standardzie tym wymieniono także podobne działania w jednostkach, które mogą prowadzić do wystąpienia tego typu oszustw.

Międzynarodowy Instytut Audytorów Wewnętrznych (IIA), zrzeszający na całym świecie audytorów wewnętrznych, opublikował definicję oszustwa gospodarczego znacznie szerszą niż wyżej wymienione organizacje biegłych rewidentów. Definicja ta została zawarta w 2001 r. w Glosariuszu do Międzynarodowych Standardów Praktyki Zawodowej Audytu Wewnętrznego. Oszustwo według IIA to każdy bezprawny czyn charakteryzujący się celowym wprowadzeniem w błąd, zatajeniem prawdy lub nadużyciem zaufania. Czy ten nie jest dokonany pod wpływem

² Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej i Kontroli Jakości, tom III, IFAC, SKwP, KIBR, Warszawa 2010, s. 97.

przemocy ani groźby użycia siły. Oszustwo może popełnić jedna osoba, grupa osób lub organizacja w celu³:

- 1) pozyskania pieniędzy, majątku, świadczeń lub usług,
- 2) uniknięcia płatności lub realizacji umownych świadczeń,
- 3) uzyskania osobistych lub biznesowych korzyści.

Należy podkreślić, że wraz z przyjęciem Międzynarodowych Standardów Profesjonalnej Praktyki Audytu Wewnętrzznego w lipcu 2006 r. w polskim sektorze finansów publicznych powyższa definicja oszustwa znalazła się w słowniku do standardów audytu wewnętrznego sektora finansów publicznych⁴.

Wyżej wymienione organizacje nie definiują takich pojęć jak: nadużycie gospodarcze czy nieprawidłowości, choć w treści standardów posłużono się tymi terminami. Definicji nadużycia gospodarczego z wykorzystaniem stanowiska/wykonywanego zawodu należy doszukiwać się w opracowaniach międzynarodowego Stowarzyszenia Ekspertów ds. Przeciwdziałania Oszustwom, Nadużyciom Gospodarczym i Korupcji (ACFE). Stowarzyszenie to definiuje nadużycie gospodarcze jako działania osób z wykorzystaniem stanowiska do osobistego wzbogacenia się poprzez umyślne nadużywanie lub niewłaściwe użytkowanie aktywów należących do organizacji, w której jest się zatrudnionym⁵.

Termin „nieprawidłowość” został objaśniony w innym oficjalnym dokumencie pod nazwą Glosariusz terminów z kontroli i audytu w administracji publicznej, który został opracowany przez Najwyższą Izbę Kontroli we współpracy z Kancelarią Prezesa Rady Ministrów, Ministerstwem Finansów i Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji. W Glosariuszu nieprawidłowość to działanie lub zaniechanie działania z naruszeniem przepisów prawa, które w świetle kryteriów oceny należy uznać za nielegalne, niegospodarne, niecelowe, nierzetelne lub nieprzejrzyste. W dalszej części definicji tego pojęcia odniesiono się do gospodarowania środkami publicznymi, powołując się na art. 1 pkt 2 Rozporządzenia Rady (WE, Euratom) nr 2988 z dnia 18 grudnia 1995 r.⁶ W Glosariuszu zamieszczono także definicję nadużycia

³ Słownik zawarto w dokumencie IIA *Definicja audytu wewnętrznego, Kodeks etyki oraz Międzynarodowe Standardy Praktyki Zawodowej Audytu Wewnętrznego*, tłumaczenie z grudnia 2012 r., dostępne na www.iaa.org.pl (dostęp: 12.07.2015).

⁴ W sektorze publicznym obecnie obowiązuje dokument IIA *Definicja audytu wewnętrznego*, op.cit., który zawarto w Załączniku do Komunikatu nr 2 Ministra Finansów z dnia 17 czerwca 2013 r. w sprawie standardów audytu wewnętrznego dla jednostek sektora finansów publicznych, Dz. Urz. Ministerstwa Finansów poz. 15.

⁵ *1996 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, The Association of Certified Fraud Examiners (ACFE), 1996, www.acfe.com.

⁶ *Glosariusz terminów dotyczących kontroli i audytu w administracji publicznej*, NIK, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, MF, MSWiA, Warszawa 2005, s. 40.

finansowego, ale jedynie w odniesieniu do gospodarowania środkami publicznymi. W Glosariuszu przytoczono ją na podstawie art. 1 Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich z dnia 26 lipca 1995 r. (OJ95/C316/03)⁷.

Wyżej wymienione stowarzyszenia i organy administracji rządowej nie definiują pojęcia oszustwa, które kwalifikowane jest jako przestępstwo gospodarcze. Katalog przestępstw gospodarczych w skali makro, czyli krajowej i międzynarodowej gospodarki, zawiera Załącznik do zaleceń Rady Europy nr R/81/12⁸. W katalogu tym znalazły się także pojęcia dotyczące przestępstw gospodarczych zachodzących w skali mikro, czyli w jednostkach. Są to między innymi: fałszowanie zestawień bilansowych oraz dokumentów księgowości, przestępstwa podatkowe i dotyczące ubezpieczeń pracowniczych, przestępstwa celne i przestępstwa komputerowe.

Należy podkreślić, że w literaturze przedmiotu często spotyka się różne definicje przestępstw, oszustw, nieprawidłowości i nadużyć o charakterze gospodarczym, w tym finansowym (księgowym). Treść tych pojęć zależy jednak od kontekstu badań prowadzonych przez danego autora.

Przykładowo A. Kamela-Sowińska definiuje przestępstwo gospodarcze jako czyn zabroniony, godzący lub zagrażający dobrom o cechach ponadindywidualnych. Polega ono na naruszeniu zaufania i grozi utratą zaufania do całego systemu gospodarczego lub co najmniej jego niektórych instytucji. Przestępstwo gospodarcze narusza nie tylko interesy uczestników obrotu gospodarczego, lecz także godzi w jednostkę⁹. Przy czym zaistnienie przestępstwa gospodarczego wywodzi się na podstawie przepisów kodeksu karnego¹⁰. Natomiast M. Kutera¹¹ podkreśla, że każde przestępstwo gospodarcze jest oszustwem, ale nie każde oszustwo stanowi przestępstwo gospodarcze. Oczywiście oszustwo staje się konkretnym przestępstwem gospodarczym tylko w przypadku, jeśli zostały spełnione przesłanki wynikające z przepisów prawa karnego.

Również termin „oszustwo” w literaturze jest różnie objaśniane. Zdaniem A. Kameli-Sowińskiej oszustwo jest powszechnie rozumiane jako nieuczciwość przybierająca formę umyślnego zwodzenia bądź popełnionego z premedytacją fałszywego

⁷ Ibidem, s. 40–41.

⁸ Katalog przestępstw gospodarczych zamieszczono na stronie: http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_93/r-54.pdf (dostęp: 14.05.2015).

⁹ A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy w jednostkach sektora finansów publicznych*, w: E.I. Szczepankiewicz, A. Kamela-Sowińska, R. Żółtowski, J. Klak, A. Szyba, K. Młynarczyk, M. Witkowska, A. Luma, *Kontrola i audyt wewnętrzny w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 64.

¹⁰ Art. 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. nr 88 poz. 553 z późn. zm.,

¹¹ M. Kutera, *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008, s. 17.

przedstawienia istotnego faktu¹². Natomiast A. Piaszczyk określa oszustwo jako świadome wprowadzenie kogoś w błąd lub wykorzystanie czyjegoś błędu dla własnej korzyści¹³. M. Kutera definiuje oszustwo jako rozmyślne działanie, podejmowane w celu zapewnienia sobie nieuczciwych lub bezprawnych korzyści. Inaczej oszustwo postrzega R. Paterson. Jego zdaniem oszustwo to bezpośrednia lub pośrednia kradzież cudzej własności poprzez oszukanie kogoś, ustne wprowadzenie w błąd, sfałszowanie dokumentów lub okradanie w sposób dyskretny, trudny do wykrycia¹⁴. Autor ten definiuje także oszustwo księgowo jako każde celowe działanie zmierzające do zmylenia użytkowników sprawozdań finansowych przez sfałszowanie sprawozdawczości. Jego zdaniem oszustwa księgowo mają zazwyczaj na celu wprowadzenie w błąd kredytodawców lub inwestorów dla pozyskania kapitału¹⁵.

Podobnie jak poprzednie terminy „nadużycie gospodarcze” jest różnie określane. W literaturze najczęściej termin „nadużycie” występuje jako czyn niezgodny z przepisami prawa, a także z ogólnie przyjętymi normami lub zasadami współżycia społecznego. Jako nadużycie określa się na przykład przestępstwo finansowe, małwersację, przekręt¹⁶. A. Kamela-Sowińska nadużycie definiuje jako wykorzystanie zajmowanego stanowiska do osiągnięcia korzyści w drodze świadomego bądź niewłaściwego użytkowania zasobów organizacji. Zatem treść tej definicji jest zbliżona do wyżej przytoczonej z dokumentu ACFE. Nieco szerzej pojęcie to ujmują M. Rutkowski¹⁷, który nadużycie określa jako czyn lub zaniechanie działania, będące celowym postępowaniem, przynoszącym tej osobie lub innej osobie korzyść, zawierającym w sobie element oszustwa lub będącym niezgodnym z prawem, etyką, zasadami współżycia społecznego. A. Piaszczyk uważa, że nadużycie zachodzi, jeśli osoba działa umyślnie, świadomie i potajemnie, często z zamiarem zacierania śladów swojej działalności. W tym sensie autor ten nadużycie jednoznacznie nazywa oszustwem¹⁸. A. Piaszczyk wskazuje, że wyraźnie należy rozróżnić pojęcie nadużycia od nieprawidłowości. Autor ten wskazuje, że w przypadku nieprawidłowości chodzi o:

¹² A. Kamela-Sowińska, *Psychologiczne i ekonomiczne źródła oszustw księgowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” nr 32, SKwP, Warszawa 2006, s. 106–117.

¹³ A. Piaszczyk, *Audyty śledczy*, Prestiż, Lublin 2009, s. 6.

¹⁴ R. Paterson, *Kompendium terminów z zakresu rachunkowości i finansów po polsku i po angielsku*, PricewaterhouseCoopers, Fundacja Rozwoju Rachunkowości, Warszawa 2002, s. 69.

¹⁵ R. Paterson, *Kompendium terminów z zakresu rachunkowości i finansów po polsku i po angielsku*, PricewaterhouseCoopers, Warszawa 2008, s. 328.

¹⁶ *Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pl/naduzycie> (dostęp: 10.05.2015).

¹⁷ M. Rutkowski, *Definicja bez definicji, czyli co to jest nadużycie*, www.fraudiq.eu/2010/definicja-bez-definicji-czyli-co-to-jest-naduzycie.html (dostęp: 20.12.2012).

¹⁸ A. Piaszczyk, *Audyty śledczy*, op.cit., s. 6.

- 1) działanie, które nie jest celowe, a nawet nieświadome wobec jednostki, lub
 - 2) zaniechanie działania, które może wynikać z niewiedzy (pracownik nie zna procedur, bo nie wie o ich istnieniu), jak również może wynikać z nieprzestrzegania procedur, ale pozbawione jest zamiaru popełnienia oszustwa wobec jednostki.
- Natomiast za nadużycie finansowe można uznać zamierzone podjęcie lub niepodjęcie czynności celem osiągnięcia korzyści w sferze szeroko rozumianych finansów¹⁹.

W literaturze jest wiele różniących się klasyfikacji oszustw gospodarczych. Klasyfikacja oszustw gospodarczych zaproponowana przez ACFE zawiera trzy kategorie: korupcję, sprzeniewierzenie majątku i nieprawdziwe informacje (w tym nieuczciwą sprawozdawczość). Inne klasyfikacje zazwyczaj stanowią jedynie rozszerzenie tych grup oszustw.

Podstawowe klasyfikacje nieprawidłowości, nadużyć i oszustw (przestępstw) gospodarczych, w tym o charakterze finansowym (księgowym), według różnych autorów zaprezentowano w tabeli 1.

Dla realizacji celów niniejszego opracowania należy szczegółowej określić trzecią grupę oszustw wskazanych przez ACFE. Grupa ta pojawiła się we wszystkich klasyfikacjach w tabeli 1. Dotyczy ona oszustw księgowych, których przesłanki są przedmiotem badań podczas czynności wewnętrznego audytu finansowego i rewizji sprawozdań finansowych. Są to²⁰:

- 1) oszustwa polegające na celowym zniekształcaniu informacji prezentowanych w sprawozdaniach finansowych (*statement fraud*) – związane są z manipulowaniem zapisami w księgach rachunkowych i występujące najczęściej w formie: wykazywania fikcyjnych przychodów, zawyżania kosztów, zatajania zobowiązań, zatajania kosztów lub przychodów, stosowania niewłaściwych metod wyceny i innych metod „malowania zysku”²¹; popełniane jest w celu wzmocnienia i poprawienia zewnętrznego wizerunku przedsiębiorstwa wśród interesariuszy, w szczególności akcjonariuszy, udziałowców, kredytodawców i wierzycieli; najczęściej jest popełniane przez kadrę kierowniczą wyższych szczebli, która oczekuje z tego tytułu dodatkowych premii, podwyżek lub awansów;
- 2) oszustwa transakcyjne (*transaction fraud*) – to typowe manipulowanie zapisami w księgach rachunkowych, najczęściej popełniane przez kadrę niższego szczebla, aby ułatwić kradzież bądź przywłaszczenie aktywów przedsiębiorstwa.

¹⁹ A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy w jednostkach...*, op.cit., s. 67–68.

²⁰ M. Kutera, *Rola audytu finansowego w wykrywaniu...*, op.cit., s. 20–22; A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy w jednostkach...*, op.cit., s. 69.

²¹ O manipulacji wynikami P. Wójtowicz, *Wykrywanie malowania zysków dokonywane w celu uniknięcia strat*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 30, SKwP, Warszawa 2005.

Tabela 1. Klasyfikacja nieprawidłowości, nadużyć i przestępstw o charakterze gospodarczym według różnych autorów

Wyszczególnienie	Klasyfikacja szczegółowa
Oszustwa finansowe według A. Beli, E. Bolesławskiej (2005)	<ul style="list-style-type: none"> – oszustwa „białych kołnierzyków”: przeciwko prawu gospodarczemu, przeciwko ograniczeniu uczciwej konkurencji, korupcja, oszustwa ubezpieczeniowe, malwersacje, oszustwa internetowe, oszustwa podatkowe, oszustwa dokumentacyjne, oszustwa kredytowe – oszustwa organizacyjne: administracyjne, środowiskowe, finansowe, transakcji, podatkowe, praktyki księgowej, wprowadzanie do systemu fałszywych danych – oszustwa zawodowe: biznesmenów, polityków, urzędników, prawników, przywódców związkowych, lekarzy, farmaceutów, biegłych rewidentów, audytorów wewnętrznych, księgowych
Błędy i oszustwa księgowe według K. Schneidera (2007)	<ul style="list-style-type: none"> – nieprawidłowości, uchybienia i błędy w ewidencji gospodarczej – fałszowanie dokumentów księgowych – oszustwa finansowe i księgowe – oszustwa i uchylanie się od podatków – fałszowanie i upiększanie bilansów – przestępstwa i oszustwa komputerowe
Nadużycia gospodarcze według A. Piaszczyka (2009)	<ul style="list-style-type: none"> – korupcja – przekupstwo (prowizje, przetargi), wymuszenie, konflikt interesów – nadużycia pozaksięgowe: nieewidencjonowana sprzedaż, zaniżone przychody, czasowy zabór środków – nadużycia fakturowane (fikcyjne roszczenia) – za pośrednictwem fasadowej firmy, bez współudziału dostawcy, zakupy prywatne za firmowe środki – nadużycia płacowe – wynagrodzenia „martwych dusz”, fałszowanie zarobków, wyłudzenie prowizji – nadużycia w rozliczaniu wydatków służbowych – nieprawidłowe sklasyfikowanie wydatków, zawyżanie wydatków, fikcyjne wydatki, wielokrotny zwrot wydatków – sprzeniewierzenie zapasów i innych aktywów niegotówkowych – nadużywanie aktywów dla celów niezawodowych, kradzież aktywów, ukrywanie niedoborów – fałszowanie sprawozdań finansowych
Oszustwa gospodarcze według M. Kutery (2008)	<ul style="list-style-type: none"> – korupcja (łapówkarstwo) – pranie brudnych pieniędzy – ustawianie przetargów – oszustwa na kartach płatniczych/kredytowych – zapłata za nieistniejące dobra lub usługi – fałszywe zwolnienia lekarskie – kradzież bazy danych – oszustwa komputerowe – oszustwa czekowe – fałszywi pracownicy na listach płac – używanie sprzętu i zasobów firmowych do celów osobistych – oszustwa na rozliczeniach podróży służbowych i imprez służbowych (katering) – kradzież gotówki – kradzież wyposażenia i zapasów firmy – oszukańcza sprawozdawczość finansowa

Wyszczególnienie	Klasyfikacja szczegółowa
Nadużycia związane z wykonywaniem stanowiska według M. Hulickiej (2010)	<ul style="list-style-type: none"> – korupcja (nielegalne dowody wdzięczności, wymuszenia, przekupstwo, konflikt interesów) – sprzeniewierzenie majątku: kradzież, przechwytywanie i nieuczciwe wypłaty gotówki oraz nielegalne nabycie i kradzież zapasów i innych aktywów firmy – nieprawdziwe informacje finansowe (zawyżanie lub zaniżanie aktywów, przychodów, kosztów, zatajanie zobowiązań, niewłaściwe ujawnienia i wycena) oraz pozafinansowe (dokumenty wewnętrzne, zewnętrzne, referencje pracowników)
Oszustwa i nadużycia zawodowe według W. Wąsowskiego (2010)	<ul style="list-style-type: none"> – sprzeniewierzenie majątku – korupcja – nieuczciwa sprawozdawczość (naruszanie zasad rachunkowości, nieodpowiednie metody pomiaru, pomijanie w ewidencji zdarzeń, niewłaściwa prezentacja)
Nadużycia i przestępstwa o charakterze gospodarczym według M. Skorlińskiej-Mathiesen (2013)	<ul style="list-style-type: none"> – oszustwa przetargowe – korupcja – defraudacja aktywów – pranie brudnych pieniędzy – niegospodarność – nierzetelne prowadzenie dokumentacji gospodarczej – fałszowanie sprawozdań finansowych – inne oszustwa finansowe (księgowe)
Przestępstwa i oszustwa w organizacjach według W. Jasińskiego (2013)	<ul style="list-style-type: none"> – korupcja – pranie pieniędzy – oszustwa kapitałowe – przestępstwa na szkodę wierzycieli – czyny nieuczciwej konkurencji – przestępstwa przeciwko mieniu przedsiębiorstwa – przestępstwa przeciwko dokumentom (nierzetelne prowadzenie dokumentacji działalności gospodarczej) – niegospodarność i nadużycie zaufania
Oszustwa w obrocie gospodarczym według A. Kameli-Sowińskiej (2015)	<ul style="list-style-type: none"> – oszustwa gospodarcze – korupcja, sprzeniewierzenie majątku, nieprawdziwe informacje w sprawozdaniach finansowych – oszustwa menedżerskie – popełniane w organizacji, działające na korzyść jednostki (zmowa cenowa, uchylanie się od płacenia podatków, fałszywa reklama, naruszenie uregulowań związanych z ochroną środowiska) lub działające na niekorzyść jednostki (kradzież aktywów, sprzeniewierzenie, oszustwa w sprawozdaniach finansowych, oszustwa transakcyjne) – sprzeniewierzenie środków pomocowych z Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Bela, E. Bolesławska, *Oszustwa finansowe. Podręcznik dla audytorów*, Warszawa 2005; K. Schneider, *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, Warszawa 2007, s. 60–260; M. Kutera, *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008, s. 24; M. Hulicka, *Oszukańcza sprawozdawczość finansowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 54, 62–63; A. Piaszczyk, *Audyt śledczy*, Prestiż, Lublin 2009, s. 36–102; W. Wąsowski, *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin, Warszawa 2010; s. 12–14; M. Skorlińska-Mathiesen, *Audyt śledczy*, w: *Problemy zapewnienia jakości sprawozdawczości i audytu w jednostkach gospodarczych*, „Zeszyty Naukowe” 2013, nr 2(10), red. E.I. Szczepankiewicz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Rachunkowości w Poznaniu, Poznań, 2013, s. 83–84; W. Jasiński, *Nadużycia w przedsiębiorstwach, przeciwdziałanie i wykrywanie*, Poltext, Warszawa 2013, s. 21; A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy w jednostkach sektora finansów publicznych*, w: E.I. Szczepankiewicz, A. Kamela-Sowińska, R. Żółtowski, J. Klak, A. Szyba, K. Młynarczyk, M. Witkowska, A. Luma, *Kontrola i audyt wewnętrzny w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 68–68.

Z tabeli 1 wynika, że w ramach prowadzonych czynności rewizji finansowej i audytu wewnętrznego audytorzy w jednostkach mogą spotykać się ze znacznie większą liczbą różnych nieprawidłowości, nadużyć i oszustw (przestępstw) o charakterze gospodarczym. Należy jednak podkreślić, że obecnie oszustwa przetargowe, korupcja, pranie brudnych pieniędzy oraz inne przestępstwa gospodarcze, które nie należą do kategorii oszustw księgowych, nie są statutowym przedmiotem rewizji sprawozdań finansowych ani finansowego audytu wewnętrznego. Dlatego stają się one obecnie podstawowym przedmiotem audytu śledczego.

3. Obowiązki biegłego rewidenta podczas rewizji finansowej w zakresie identyfikacji oszustw gospodarczych

Rewizja finansowa służy publicznemu uwierzytelnieniu informacji zawartych w rocznym sprawozdaniu finansowym jednostki. Jej efektem jest sporządzenie raportu i wyrażenie opinii przez biegłego rewidenta na temat, czy sprawozdanie finansowe:

- jest zgodne co do formy i treści z obowiązującymi badaną jednostkę przepisami prawa bilansowego i innymi przepisami szczególnymi, a także statutem lub umową;
- zostało sporządzone na podstawie kompletnych i prawidłowo prowadzonych ksiąg rachunkowych badanej jednostki;
- sporządzone było zgodnie z zasadami (polityką) rachunkowości i obowiązującymi badaną jednostkę przepisami i standardami;
- przedstawia jasno, rzetelnie i wiernie wszystkie informacje finansowe dla oceny sytuacji majątkowej i wyniku finansowego oraz inne istotne informacje o jednostce wymagane przepisami szczególnymi.

Zgodnie z paragrafem 3 MSRF 240 biegły rewident jest obowiązany zajmować się tylko tymi oszustwami, które powodują istotne zniekształcenie badanego sprawozdania finansowego, czyli jeśli są to:

- 1) zniekształcenia polegające na oszukańczej sprawozdawczości finansowej,
- 2) zniekształcenia wynikające z zawłaszczenia majątku.

W myśl zapisów paragrafu 4d MSRF 315 – Identyfikacja i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia dzięki zrozumieniu jednostki i jej otoczenia – biegły rewident musi przyjąć odpowiednie procedury oceny ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdania finansowego. Przy czym dla biegłego rewidenta nie ma znaczenia, czy nieprawidłowości w sprawozdaniu finansowym powstały na skutek oszustwa czy przypadkowych błędów. Z dalszych zapisów paragrafu 3 MSRF 240 wynika

jednak, że jeśli biegły rewident podejrzewa lub zidentyfikuje wystąpienie oszustwa, nie ma obowiązku orzekać o tym, czy w rozumieniu prawa oszustwo faktycznie wystąpiło²². Należy podkreślić, że ustawa o biegłych rewidentach²³ nie odnosi się do tych zagadnień.

Zatem należy pamiętać, że statutowym zadaniem biegłego rewidenta nie jest celowe poszukiwanie jakichkolwiek nadużyć, błędów lub naruszeń prawa w jednostce, tylko rewizja sprawozdań finansowych. Zatem czynności rewizji sprawozdania finansowego nie da się bezpośrednio wykorzystać do wykrywania przestępczości gospodarczej.

Biegły rewident może jednak przeprowadzić późniejszy audyt śledczy, jeśli podczas wcześniej prowadzonej rewizji sprawozdania finansowego powziął podejrzenie istotnych nieprawidłowości, wykroczeń czy znamion przestępstwa gospodarczego. W powyższej sytuacji kierownik jednostki lub rada nadzorcza może zlecić biegłemu rewidentowi audyt śledczy niezależny od terminu przeprowadzenia rewizji sprawozdania finansowego. Zazwyczaj dzieje się tak, jeśli biegły rewident ma do tego stosowne kwalifikacje, zazwyczaj udokumentowane certyfikatem wydanym przez ACFE. W przeciwnym razie audyt śledczy przeprowadza niezależny specjalista zewnętrzny.

4. Obowiązki audytora wewnętrznego w zakresie identyfikacji oszustw gospodarczych

Wykrywanie oszustw i przestępstw gospodarczych również nie należy do statutowych obowiązków audytora wewnętrznego. Przedmiotem audytu wewnętrznego jest badanie wszystkich obszarów działalności jednostki. Obejmuje on ocenę procesów, systemów, funkcjonowanie komórek organizacyjnych, zgodność działania z prawem, a w szczególności prawidłowość zarządzania ryzykiem, adekwatność i skuteczność systemu kontroli wewnętrznej oraz sprawowanie nadzoru korporacyjnego w jednostce²⁴.

²² *Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej*, op.cit., s. 95.

²³ Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badań sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz.U. 2009 nr 77 poz. 649 z późn. zm.

²⁴ O roli audytu wewnętrznego w jednostkach E.I. Szczepankiewicz, M. Dudek, *Rola audytu wewnętrznego w organizacji*, w: *Czy to kryzys czy recesja?*, „Zeszyty Naukowe” 2009, red. A. Kamela-Sowińska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Rachunkowości, Poznań 2009; E.I. Szczepankiewicz, M. Dudek, *System kontroli wewnętrznej jako przedmiot oceny audytora*, w: *Audyt wewnętrzny jako instrument usprawniający zarządzanie*, red. K. Winiarska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2006; E.I. Szczepankiewicz, M. Dudek, P. Szczepankiewicz, *Opis procedur audytu wewnętrznego w jednostkach sektora finansów publicznych*, „Poradnik Rachunkowości Budżetowej” 2008, nr 7;

Najczęściej jest to audyt operacyjny, jak również audyt finansowy (odrębny od rewizji finansowej prowadzonej przez biegłego rewidenta)²⁵ i audyt informatyczny.

Standardy IIA wskazują, że audytor wewnętrzny musi mieć wystarczającą wiedzę, umiejętności i inne kompetencje potrzebne do wykonywania ich indywidualnych obowiązków (Standard 1210), między innymi z zakresu szacowania ryzyka oszustwa i sposobu zarządzania tym ryzykiem w jednostce (Standard Wdrożenia 1210.A2). Musi on zawsze realizować zadania audytowe z biegłością i należyłą starannością zawodową (Standard 1200), uwzględniając między innymi prawdopodobieństwo wystąpienia istotnych błędów, oszustw lub niezgodności (Standard 1220.A1). Inny standard wskazuje, że działając z należyłą starannością zawodową, audytor wewnętrzny musi rozważyć możliwość użycia technik audytowych wykorzystujących technologie informatyczne i innych technik analizy danych (Standard 1220.A2).

Również w dalszych Standardach IIA dotyczących procedur prowadzenia audytu wewnętrznego wielokrotnie odwoływano się do potrzeby oceny i komunikowania ryzyka oszustwa. Z uwagi na to, że audytor wewnętrzny musi oceniać skuteczność i przyczyniać się do usprawnienia procesów zarządzania ryzykiem (Standard 2120), jego obowiązkiem jest między innymi ocena możliwości wystąpienia oszustwa i sposób zarządzania ryzykiem oszustwa w jednostce (Standard 2120.A2). Dlatego ustalając cele zadania audytowego podczas jego planowania, audytor musi uwzględnić prawdopodobieństwo wystąpienia istotnych błędów, oszustw, niezgodności i innych zagrożeń (Standard 2210.A2). Po każdym zadaniu audytowym ma on obowiązek składać kierownictwu okresowe sprawozdania na temat wykonanych audytów wraz z informacją obejmującą między innymi zagadnienia dotyczące ryzyka oszustwa (Standard 2060). Jednak od audytora wewnętrznego nie należy jednak oczekiwać posiadania wiedzy specjalistycznej wymaganej od osób, których podstawowym obowiązkiem jest wykrywanie i prowadzenie dochodzeń w sprawie oszustw, czyli prowadzenie audytu śledczego (Standard 1210.A2). W Polsce nie ma przepisów prawnych, które regulowałyby te zagadnienia w odniesieniu do czynności audytora wewnętrznego.

Podsumowując, można stwierdzić, że standardy audytu wewnętrznego nie ograniczają katalogu oszustw, niezgodności i błędów do takiego zakresu jak w przypadku rewizji finansowej, jednak audytor wewnętrzny także nie ma obowiązku prowadzenia

E.I. Szczepankiewicz, P. Szczepankiewicz, *Współczesne standardy audytu wewnętrznego w zarządzaniu organizacją*, w: *Controlling i audyt wewnętrzny w usprawnianiu zarządzania*, red. K. Winiarska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2005.

²⁵ Charakterystykę wewnętrznego audytu operacyjnego i finansowego zawiera artykuł E.I. Szczepankiewicz, *Audyt operacyjny a audyt finansowy*, „Biuletyn Rachunkowości” 2008, nr 24.

śledztwa wobec zidentyfikowanych nieprawidłowości, oszustw czy przestępstw gospodarczych. Audytor wewnętrzny może podjąć się odrębnego zadania o charakterze audytu śledczego, jeśli posiada stosowne kwalifikacje, na przykład certyfikat ACFE. Należy mieć na uwadze dwa ważne kolidujące ze sobą aspekty. Pierwszy z nich to fakt, że specyficzny przedmiot audytu śledczego zazwyczaj obciąża kadrę kierowniczą wyższego i średniego szczebla, a drugi – audytor wewnętrzny jest podporządkowany kierownictwu jednostki i może mieć ograniczony zakres spraw i obszarów, które są przedmiotem audytu. Z tego względu można domniemywać, że korzystniej jest, jeśli rada nadzorcza (organ nadzorujący) zleci audyt śledczy zewnętrznej firmie audytorskiej. Dlatego w praktyce najczęściej audyt śledczy przeprowadzają zewnętrzni specjaliści.

4. Audyt śledczy a rewizja finansowa i audyt wewnętrzny

W Polsce jest zaledwie kilka krótkich opracowań poświęconych audytowi śledczemu. A. Kamela-Sowińska zauważa, że audyt śledczy można uznać za nową poddziedzinę audytu, poszerzającą go o aspekty związane z zapobieganiem, wykrywaniem i udowodnianiem popełnionych przestępstw gospodarczych we wszystkich typach podmiotów, niezależnie od struktury własności czy przynależności sektorowej. Według tej autorki audyt śledczy oznacza ocenę organizacji, systemów, procesów czy produktów wykonywaną przez kompetentne, niezależne od podmiotu ocenianego i obiektywne (nieuprzedzone) osoby lub firmy²⁶.

Można wskazać trzy podstawowe elementy cechujące audyt śledczy w obszarze szeroko rozumianych finansów. Są to następujące cechy audytu śledczego²⁷:

- 1) jest wykorzystywany głównie do celów prawnych, czyli sporządzania ekspertyz sądowych, podczas prowadzenia spraw lub w celu zgłoszenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa gospodarczego;
- 2) dotyczy wykrywania, dochodzenia nieprawidłowości i oszustw gospodarczych w jednostkach oraz ich zapobiegania, w szczególności w sprawozdaniach finansowych, rachunkowości, a także oszustw pracowniczych;

²⁶ A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy w jednostkach sektora...*, op.cit., s. 76.

²⁷ A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy – pojęcie i zakres*, w: *Audyt w systemie kontroli*, red. W. Gabruszewicz, VI Ogólnopolska Konferencja Zawodowa, KIBR, Katedra Rachunkowości Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2010, s. 94.

3) wymaga specjalistycznych kwalifikacji z zakresu: rachunkowości i finansów, wyceny przedsiębiorstw, identyfikacji i szacowania ryzyka, audytu finansowego, prawa, logiki, podstaw psychologii i kryminalistyki.

Podstawowym celem przeprowadzenia audytu śledczego powinno być ustalenie:

- czy w jednostce miały miejsce wcześniej zidentyfikowane potencjalne nieprawidłowości albo oszustwa gospodarcze;
- czy zidentyfikowane nieprawidłowości wynikały z błędów czy celowych działań podejmowanych przez kadrę jednostki, spółek zależnych, kontrahentów lub inne osoby współpracujące z jednostką;
- osób odpowiedzialnych za zaistniałe nieprawidłowości;
- wysokość strat finansowych, wizerunkowych i prawnych poniesionych przez jednostkę;
- możliwości zmniejszenia skutków strat poniesionych przez jednostkę;
- wniosków do raportu z audytu śledczego, który może być wykorzystany do podjęcia dalszych działań, w tym prawnych.

Z powyższych cech i celów audytu śledczego wynika, że różni się on od rewizji sprawozdań finansowych i audytu wewnętrznego wieloma elementami, a w szczególności: przedmiotem prac, zakresem prac, metodologią, częstotliwością prowadzenia oraz relacjami między stronami umowy, czyli jednostką a audytorem śledczym.

Przedmiotem audytu śledczego w jednostkach, jak wcześniej wspomniano, są najczęściej oszustwa przetargowe, korupcja, pranie brudnych pieniędzy i inne przestępstwa gospodarcze w jednostkach, w tym dotyczące: oszukańczej sprawozdawczości, wyceny majątku, skarg od akcjonariuszy/udziałowców, strat gospodarczych, zaniedbań zawodowych kadry zarządzającej, sprzeniewierzenia majątku firmy i innych przestępstw pracowniczych. Syntetyczną charakterystykę podstawowych przestępstw o charakterze gospodarczym, będącym przedmiotem audytu śledczego, prezentuje tabela 2. Pominięto tu oszustwa finansowe dokonywane w sprawozdaniach finansowych i oszustwa transakcyjne, które omówiono w punkcie 2 niniejszego opracowania.

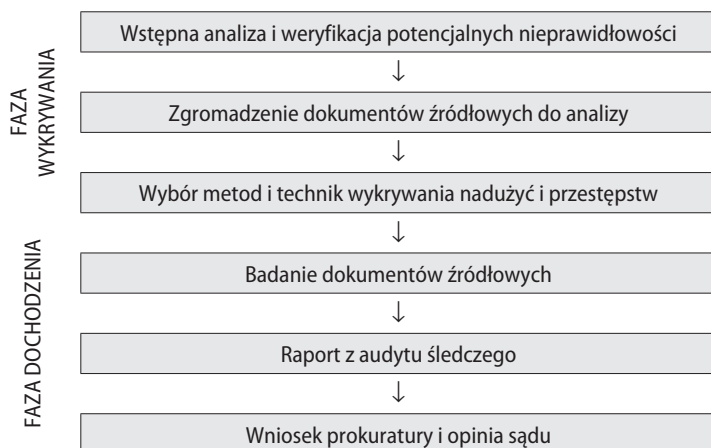
Metodologia audytu śledczego różni się od rewizji finansowej i audytu wewnętrznego. Model wykrywania oraz ujawniania nadużyć i przestępstw o charakterze gospodarczym w jednostkach obejmuje dwie fazy: wykrywania i dochodzenia. Każda z faz audytu śledczego dzieli się na kilka etapów, wymagających przeprowadzenia określonych czynności. Model prowadzenia czynności audytu śledczego przedstawia rysunek 1.

Tabela 2. Charakterystyka podstawowych przestępstw o charakterze gospodarczym

Przestępstwo	Charakterystyka
Oszustwa przetargowe	Działanie zmierzające do przeprowadzenia przetargu w sposób niewłaściwy lub niezgodny z prawem. Może ono polegać na przedkładaniu fałszywych dokumentów, składaniu dokumentów stwierdzających nieprawdę lub składaniu nierzetelnych oświadczeń. Przestępstwo to zagrożone jest karą pozbawienia wolności na okres od 3 miesięcy do 5 lat. Warunkiem orzeknięcia winy jest udowodnienie sprawcy celowego, umyślnego działania w celu uzyskania zamówienia ogłoszonego w przetargu.
Korupcja	Najczęściej wyodrębnia się: korupcję polityczną, gospodarczą, w urzędzie administracji lub jednostce gospodarczej. Korupcja występuje w formie: przekupstwa, wręczania i przyjmowania dowodów wdzięczności, konfliktu interesów osobistych i jednostki, wymuszenia, a także nepotyzmu oraz zagarniania środków publicznych. Najczęściej jest to przyjmowanie korzyści majątkowych i osobistych lub ich obietnicy w zamian za podejmowanie konkretnych decyzji związanych z realizacją konkretnych działań. Przestępstwo to wpływa między innymi na zwiększenie kosztów prowadzenia działalności gospodarczej, zakłóca prawidłowe funkcjonowanie mechanizmów rynkowych, szkodzi finansom publicznym oraz ogranicza poziom zaufania społecznego.
Pranie brudnych pieniędzy	Jest przestępstwem coraz częściej pojawiającym się w obrocie gospodarczym i najtrudniejszym do wykrycia. Jest to proceder mający na celu wprowadzenie do obiegu pieniędzy lub innych aktywów majątkowych pochodzących z nielegalnej działalności. Zazwyczaj dotyczy sprzedaży narkotyków, działalności terrorystycznej – nielegalnego handlu bronią lub innej niedozwolonej aktywności gospodarczej. W Polsce na straży przestrzegania przepisów związanych z procederem prania brudnych pieniędzy stoi Generalny Inspektor Informacji Finansowej, który działa w oparciu o ustawę o przeciwdziałaniu prania brudnych pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu.
Niegospodarność	To nieumiejętność zarządzania majątkiem, to najczęściej pochopna, nieprzemyślana decyzja, która skutkuje złym ulokowaniem kapitału przedsiębiorstwa lub jego marnotrawieniem. W przypadku jednak gdy działanie to jest celowe i zamierzone, posiada ono znamiona przestępstwa o charakterze gospodarczym.
Nierzetelne prowadzenie dokumentacji gospodarczej	Jest przestępstwem przeciwko obrotowi gospodarczemu. Wyrządzający szkodę majątkową osobie fizycznej, prawnej albo jednostce organizacyjnej niemającej osobowości prawnej przez nieprowadzenie dokumentacji działalności gospodarczej albo prowadzenie jej w sposób nierzetelny lub niezgodny z prawdą, w szczególności niszcząc, usuwając, ukrywając, przerabiając lub podrabiając dokumenty dotyczące tej działalności, podlega karom określonym w art. 303 Kodeksu karnego.
Sprzeniewierzenie majątku	Są to zazwyczaj zwykłe kradzieże składników majątku. Jest to proceder maksymalnie ukrywany. W skali przestępstw o charakterze gospodarczym klasyfikowany jest jako przynoszący dość ograniczone korzyści dla osoby, która tego dokonała. Podlega karom określonym w kodeksie karnym lub wykroczeń.

Źródło: M. Skorlińska-Mathiesen, *Audyt śledczy*, w: *Problemy zapewnienia jakości sprawozdawczości i audytu w jednostkach gospodarczych*, „Zeszyty Naukowe” 2013, nr 2(10), red. E.I. Szczepankiewicz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Rachunkowości w Poznaniu, Poznań, 2013, s. 83–84; A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy w jednostkach sektora finansów publicznych*, w: E.I. Szczepankiewicz, A. Kamela-Sowińska, R. Żółtowski, J. Klak, A. Szyba, K. Młynarczyk, M. Witkowska, A. Luma, *Kontrola i audyt wewnętrzny w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 68–69 i 72; M. Kutera, *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008; Ustawa z dnia 16 października 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu brudnych pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, Dz.U. 2010 nr 46 poz. 276 z późn. zm.; Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553 z późn. zm.

Rysunek 1. Model ujawniania nadużyć i przestępstw o charakterze gospodarczym w jednostkach z wykorzystaniem audytu śledczego

Źródło: opracowanie własne.

Syntetyczne podsumowanie różnic między klasyczną rewizją finansową, audytem wewnętrznym a audytem śledczym w jednostce zaprezentowano w tabeli 3.

A. Kamela-Sowińska słusznie zauważa, że spory i dochodzenia gospodarcze we współczesnej gospodarce oznaczają konieczność zbadania znacznej ilości dokumentów, poczty i innego rodzaju danych sporządzanych w formie elektronicznej. Powoduje to konieczność wyszukiwania dowodów elektronicznych, które występują w ogromnych ilościach, w wielu miejscach, na różnych nośnikach i mogą być przechowywane w wielu postaciach, od dokumentów poczty elektronicznej po usunięte pliki lub inne formy danych, które trzeba dopiero odzyskać²⁸. Z tego względu wykształcił się główny obszar audytu śledczego – informatyka śledcza²⁹. Audytorzy śledczy wykorzystują przy tych czynnościach dostępne na polskim rynku narzędzia informatyczne, którymi także posługują się biegli rewidenci i audytorzy wewnętrzni³⁰.

²⁸ A. Kamela-Sowińska, *Audyty śledczy w jednostkach sektora...*, op.cit., s. 70.

²⁹ *Informatyka śledcza*, EYGM Limited 2013, ey.com/pl (dostęp: 9.05.2015).

³⁰ E.I. Szczepankiewicz, *Audyty sprawozdań finansowych w środowisku informatycznym*, w: *Audyty sprawozdań finansowych – teoria i praktyka*, red. W. Gabruszewicz, PWE, Warszawa 2014, s. 260–264.

Tabela 3. Różnice między rewizją sprawozdania finansowego, audytem wewnętrznym a audytem śledczym w jednostce

Kryterium	Rewizja finansowa	Audyt wewnętrzny	Audyt śledczy
Cel prowadzenia	Badanie sprawozdania finansowego jednostki w celu wydania opinii na temat prawidłowości systemu rachunkowości i sprawozdawczości oraz sytuacji jednostki. Wykrywanie przestępstw gospodarczych i prowadzenie dochodzenia nie należy do statutowych obowiązków biegłego rewidenta.	Analiza prawidłowości wszystkich obszarów działalności jednostki. Celem jest wniesienie wartości dodanej do organizacji poprzez sformułowanie rekomendacji służących jej doskonaleniu. Prowadzenie dochodzenia w przypadku wykrycia przesłanek przestępstwa gospodarczego nie należy do statutowych obowiązków audytora wewnętrznego.	Prowadzony jest zawsze na zlecenie organów jednostki lub organów nadzorczych zewnętrznych wskutek podjęcia podejrzenia istotnych nieprawidłowości, wykroczenia lub przestępstwa.
Forma raportowania wyników audytu	Raport i opinia biegłego rewidenta z badania sprawozdania finansowego.	Sprawozdanie w zadania audytowego.	Raport/sprawozdanie z audytu śledczego.
Odbiorca raportu	Interesariusze zewnętrzni zainteresowani sytuacją jednostki, a także zarząd i organy nadzorcze.	Kierownictwo jednostki w celu podjęcia dalszych kroków poprawiających działalność jednostki.	Kierownictwo jednostki w celu podjęcia dalszych kroków prawnych. Raport kieruje do organów zewnętrznych: prokuratury, sądu.
Termin prowadzenia	Zgodnie z przepisami ustawy o rachunkowości po zakończeniu roku bilansowego. Prowadzona także na zlecenie rady nadzorczej przy przejęciach firm.	W danym roku prowadzony jest na podstawie przeprowadzonej analizy ryzyka i rocznego planu audytu wewnętrznego.	Zazwyczaj zdarzenie incydentalne.
Obszar audytu	Ocena wiarygodności i rzetelności sprawozdania finansowego, systemu rachunkowości i systemu kontroli wewnętrznej w odniesieniu do systemu rachunkowości i sprawozdawczości finansowej.	Badanie wszystkich obszarów działalności jednostki. Obejmuje on ocenę procesów, systemów, funkcjonowanie komórek organizacyjnych, zgodność działania z prawem, a w szczególności prawidłowość zarządzania ryzykiem, adekwatność i skuteczność systemu kontroli wewnętrznej oraz sprawowanie nadzoru korporacyjnego w jednostce.	Aspekty finansowe i niefinansowe działalności jednostki we wszystkich obszarach działalności. Analiza okoliczności powstania nadużyć, wykroczeń lub przestępstw.

cd. tab. 3

Kryterium	Rewizja finansowa	Audyt wewnętrzny	Audyt śledczy
Przedmiot badania	Badanie <i>ex post</i> na temat prawidłowości ujawnienia informacji i zdarzeń ujętych w sprawozdaniu finansowym.	Badanie <i>ex post</i> informacji w danym obszarze objętym programem danego zadania audytowego z analizą przyczynowo-skutkową zdarzeń i skutków oraz proponowanie rekomendacji służących działaniom <i>ex ante</i> dla kierownictwa ocenianego obszaru.	Badanie na podstawie zgłoszonych potencjalnych nieprawidłowości, oszustwa lub przestępstwa gospodarczego, w celu identyfikacji okoliczności ich powstania i osób biorących udział w ich powstaniu.
Wiedza audytora o jednostce	Biegły rewident poznaje jednostkę podczas czynności audytorskich.	Audytorka zna całą jednostkę, ponieważ jest w niej zatrudniona.	Audytorka/firma audytorska poznaje jednostkę podczas czynności audytu.
Powiązanie z jednostką	Biegły rewident jest podmiotem niezależnym od jednostki.	Audytorka jest podmiotem zależnym od najwyższego kierownictwa jednostki. Jednostka, która go zatrudnia, ma zapewnić jemu niezależność organizacyjną od badanych komórek organizacyjnych. Audyt wewnętrzny może mieć również formę audytu zleconego, wówczas audytorka jest niezależna od jednostki.	Audytorka/firma audytorska jest podmiotem niezależnym od kierownictwa jednostki.

Źródło: opracowanie własne.

5. Podsumowanie

Z przeprowadzonych rozważań wynika, że przy zastosowaniu standardowych narzędzi i zakresu statutowego audytu zewnętrznego oraz audytu wewnętrznego nie ma możliwości przeprowadzenia rzetelnego audytu śledczego. Dokonywane nadużycia i oszustwa w przedsiębiorstwach przez kadrę kierowniczą, pracowników, a niekiedy i osoby trzecie, które współpracują z przedsiębiorstwami, są misternie ukrywane, a ślady starannie zacierane. Z powodu braku dostatecznej wiedzy biegłych rewidentów i audytorków wewnętrznych w wielu przypadkach nigdy nie zostają one wykryte i ujawnione. Niestety bardzo często okazuje się także, że opinie, które wydają biegli rewidentzi o statusie biegłych sądowych na rzecz organów ścigania, są błędne i merytorycznie słabo uzasadnione. Wynika to z braku wiedzy z konkretnej dziedziny, której dotyczy badane przestępstwo gospodarcze.

Aby móc ujawnić rzeczywiste przestępstwo gospodarcze w toku przeprowadzanych czynności, biegli rewidentzi i audytorki wewnętrzni musieliby posiadać ogromną

wiedzę z wielu obszarów działalności gospodarczej, nie tylko tę, którą codziennie się posługują, czyli z metodologii rewizji finansowej czy audytu wewnętrznego, analizy ryzyka, finansów, rachunkowości, podatków. Powinni być biegli w zagadnieniach prawa gospodarczego, karnego, logiki, psychologii czy kryminalistyki. Ich działanie musiałoby mieć „mega- i meta-” interdyscyplinarny charakter. Oczywiście audyt śledczy może przeprowadzić biegły rewident czy audytor wewnętrzny, ale pod warunkiem, że posiada stosowne kwalifikacje.

Dlatego w wielu przypadkach rady nadzorcze chętniej zlecają przeprowadzenie zbadania potencjalnych nieprawidłowości i nadużyć gospodarczych audytorom z zewnętrznych firm wyspecjalizowanych w usługach audytu śledczego. Obecnie w Polsce zawód audytora śledczego ma szansę dalej się rozwijać. Należy jednak zwrócić uwagę, że dotychczas przedmiot i tryb prowadzenia audytu śledczego ani kwalifikacje audytora śledczego nie zostały formalnie uregulowane przepisami prawa ani żadnymi standardami.

Bibliografia

1. Bela A., Bolesławska E., *Oszustwa finansowe. Podręcznik dla audytorów*, Warszawa 2005.
2. Hulicka M., *Oszukańcza sprawozdawczość finansowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
3. Jasiński W., *Nadużycia w przedsiębiorstwach, przeciwdziałanie i wykrywanie*, Poltext, Warszawa 2013.
4. Kamela-Sowińska A., *Audyty śledczy – pojęcie i zakres*, w: *Audyty w systemie kontroli*, red. W. Gabrusewicz, VI Ogólnopolska Konferencja Zawodowa, Materiały na konferencję, KIBR, Katedra Rachunkowości Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2010.
5. Kamela-Sowińska A., *Audyty śledczy w jednostkach sektora finansów publicznych*, w: E.I. Szczepankiewicz, A. Kamela-Sowińska, R. Żółtowski, J. Klak, A. Szyba, K. Młynarczyk, M. Witkowska, A. Luma, *Kontrola i audyt wewnętrzny w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
6. Kamela-Sowińska A., *Psychologiczne i ekonomiczne źródła oszustw księgowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, nr 32, SKwP, Warszawa 2006.
7. Komunikat nr 2 Ministra Finansów z dnia 17 czerwca 2013 r. w sprawie standardów audytu wewnętrznego dla jednostek sektora finansów publicznych, Dz. Urz. Ministerstwa Finansów poz. 15.
8. Kutera M., *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008.

9. Kwasiborski A., *Relacje audytora z podmiotem badanym i jego otoczenie*, KIBR, Warszawa 2008.
10. *Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej i Kontroli Jakości*, tom III, IFAC, SKwP, KIBR, Warszawa 2010.
11. Paterson R., *Kompendium terminów z zakresu rachunkowości i finansów po polsku i po angielsku*, PricewaterhouseCoopers, Warszawa 2008.
12. Paterson R., *Kompendium terminów z zakresu rachunkowości i finansów po polsku i po angielsku*, PricewaterhouseCoopers, Fundacja Rozwoju Rachunkowości, Warszawa 2002.
13. Piaszczyk A., *Audyt śledczy*, Prestiż, Lublin 2009.
14. Schneider K., *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, Warszawa 2007.
15. Skorlińska-Mathiesen M., *Audyt śledczy*, w: *Problemy zapewnienia jakości sprawozdawczości i audytu w jednostkach gospodarczych*, „Zeszyty Naukowe” 2013, nr 2(10), red. E.I. Szczepankiewicz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Rachunkowości w Poznaniu, Poznań, 2013.
16. Szczepankiewicz E.I., *Audyt operacyjny a audyt finansowy*, „Biuletyn Rachunkowości” 2008, nr 24.
17. Szczepankiewicz E.I., *Audyt sprawozdań finansowych w środowisku informatycznym*, w: *Audyt sprawozdań finansowych – teoria i praktyka*, red. W. Gabrusewicz, PWE, Warszawa 2014.
18. Szczepankiewicz E.I., Dudek M., *Rola audytu wewnętrznego w organizacji*, w: *Czy to kryzys czy recesja*, „Zeszyty Naukowe”, red. A. Kamela-Sowińska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Rachunkowości, Poznań 2009.
19. Szczepankiewicz E.I., Dudek M., *System kontroli wewnętrznej jako przedmiot oceny audytora*, w: *Audyt wewnętrzny jako instrument usprawniający zarządzanie*, red. K. Winiarska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2005.
20. Szczepankiewicz E.I., Dudek M., Szczepankiewicz P., *Opis procedur audytu wewnętrznego w jednostkach sektora finansów publicznych*, „Poradnik Rachunkowości Budżetowej” 2008, nr 7.
21. Szczepankiewicz E.I., Szczepankiewicz P., *Współczesne standardy audytu wewnętrznego w zarządzaniu organizacją*, w: *Controlling i audyt wewnętrzny w usprawnianiu zarządzania*, red. K. Winiarska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2005.
22. Ustawa z dnia 16 października 2000 r. o przeciwdziałaniu prania brudnych pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, Dz.U. 2010 nr 46 poz. 276 z późn. zm.
23. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553 z późn. zm.

24. Ustawa z dnia 7 maja 2009 o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badań sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz.U. 2009 nr 77 poz. 649 z późn. zm.
25. Wąsowki W., *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin, Warszawa 2010.
26. Wójtowicz P., *Wykrywanie malowania zysków dokonywane w celu uniknięcia strat*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 30, SKwP, Warszawa 2005.

Źródła internetowe

1. Czerniak M., *Działania biegłych rewidentów w zakresie zwalczania przestępstw gospodarczych*, www.skwp.poznan.pl/files/pliki/5097bd321293f.pdf (dostęp: 15.12.2016).
2. *Definicja audytu wewnętrznego, Kodeks etyki oraz Międzynarodowe Standardy Praktyki Zawodowej Audytu Wewnętrznego*, tłumaczenie na język polski, ILARE, 2012, www.iaa.org.pl (dostęp: 12.07.2013).
3. *Glosariusz terminów dotyczących kontroli i audytu w administracji publicznej*, NIK, 2005, www.nik.gov.pl/glosariusz-terminow-kontrola-i-audyt.pdf (dostęp: 15.05.2015).
4. *Informatyka śledcza*, EYGM Limited 2013, ey.com/pl (dostęp: 9.05.2015).
5. Rutkowski M., *Definicja bez definicji, czyli co to jest nadużycie*, www.fraudiq.eu/2010/definicja-bez-definicji-czyli-co-to-jest-naduzycie.html (dostęp: 20.12.2012).

Financial Inspection, Internal Audit and Investigative Audit in Business Fraud Detection

Summary

The study attempts to assess the possibility of detecting business irregularities, frauds and crimes within an entity by a chartered auditor and internal auditor during the auditing proceedings pursued by them. It indicates formal, methodological and qualification limitations of internal auditors and chartered auditors in this area. It also presents the idea, features and the subject of an investigative audit as a form of protection against business crime. The research method used is the review of literature, legal regulations and standards as well as drawing conclusions.

Keywords: investigative audit, internal audit, financial inspection

Joanna Sawicka

Wydział Zarządzania

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza

Anna Stronczek

Wydział Zarządzania

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza

Elżbieta Marcinkowska

Wydział Zarządzania

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza

Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów jako obszar zainteresowania audytu wewnętrznego

Streszczenie

Większość podmiotów gospodarczych, prowadząc swoją statutową działalność, w którymś momencie musi się zmierzyć z problemem przestępstwa. Szczególnym jego rodzajem jest działalność przeciwko wiarygodności dokumentów. Linią obrony przedsiębiorstwa w takich sytuacjach stanowi dobrze zorganizowany audyt wewnętrzny. Jego fundament zaś stanowią ludzie (audytorzy), których szczególne umiejętności i kompetencje pozwalają na weryfikowanie zaistniałych zdarzeń i podejmowanie właściwych decyzji. Zaprezentowanie problemów związanych z możliwością wystąpienia przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów w firmie i roli audytora wewnętrznego w ich wykrywaniu i zapobieganiu stanowi cel niniejszego artykułu.

Słowa kluczowe: audyt wewnętrzny, fałszowanie dokumentów, grafologia

1. Wprowadzenie

Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów stanowią zagrożenie dla właściwego funkcjonowania i rozwoju każdego przedsiębiorstwa. Wpływają one pośrednio lub bezpośrednio na niewłaściwą alokację zasobów finansowych, którymi dysponuje jednostka gospodarcza. Fałszowanie dokumentów może mieć na celu uzyskanie w sposób nieuprawniony dostępu do określonych źródeł finansowania, oddziaływanie na kluczowe decyzje zarządcze podejmowane w firmie czy wreszcie ukrycie niewygodnych faktów. Beneficjentem fałszerstwa może być szeregowy pracownik, określony dział lub departament jednostki lub w skrajnych wypadkach – jednostka jako podmiot gospodarczy.

W każdym przestępstwie dochodzi do naruszenia praw lub interesów określonej grupy społecznej: pracowników, kontrahentów czy też właścicieli jednostki angażujących własne środki finansowe w dane przedsięwzięcie gospodarcze.

Wczesne wykrywanie nieprawidłowości w dokumentach umożliwia szybką reakcję na zaistniałe fakty i wprowadzenie środków zapobiegawczych w celu zapewnienia skutecznej ochrony interesów przedsiębiorstwa i jego partnerów handlowych. Zaniedbania w tym obszarze długofalowo skutkować mogą utratą wiarygodności firmy na rynku, co znajduje swoje bezpośrednie przełożenie w możliwościach jej dalszego rozwoju.

Istotną rolę w zapobieganiu i wykrywaniu przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów odegrać może audyt wewnętrzny. Pod warunkiem nadania mu w strukturze organizacyjnej jednostki gospodarczej właściwego znaczenia, uprawnień i przeszkolenia pracowników tego zespołu.

Ponieważ istota i zadania pracy audytora wewnętrznego są częstym przedmiotem rozważań, głównym celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie problemów związanych z możliwością wystąpienia przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów w firmie i roli audytora wewnętrznego w ich wykrywaniu i zapobieganiu.

2. Audyt wewnętrzny a wykrywanie oszustw

„Audyt wewnętrzny jest działalnością niezależną i obiektywną, której celem jest przysporzenie wartości i usprawnienie działalności operacyjnej organizacji. Polega na systematycznej i dokonywanej w uporządkowany sposób ocenie procesów: zarządzania ryzykiem, kontroli i ładu organizacyjnego, i przyczynia się do poprawy ich

działania. Pomaga organizacji osiągnąć cele, dostarczając zapewnienia o skuteczności tych procesów, jak również poprzez doradztwo¹.

Audyt wewnętrzny może być zorganizowany w formie departamentu, wydziału, zespołu konsultantów lub innych ekspertów działających z zachowaniem zasad niezależności i obiektywizmu.

W zależności od realizowanych zadań wyodrębnia się różne jego rodzaje. Istotę najczęściej wyodrębnianych form audytu w strukturze organizacyjnej przedsiębiorstwa prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Klasyfikacja audytu wewnętrznego

Rodzaj audytu	Zakres
Finansowy	Zajmuje się problemami rachunkowości, ewidencjonowaniem i sprawozdawczością transakcji finansowych. Zakres tego audytu obejmuje także kontrolę prawidłowości systemu kontroli wewnętrznej.
Operacyjny	Bada wykorzystanie środków i ustala, czy zostały one zastosowane w najskuteczniejszy i najefektywniejszy sposób do realizacji celów. Audyt operacyjny może zawierać elementy audytu zgodności, audytu finansowego i audytu informatycznego.
Informatyczny	Zajmuje się kontrolą wewnętrzną środowiska systemów przetwarzania danych i wykorzystaniem tych systemów. Audyty IT oceniają systemy kontroli wejścia, wyjścia i procesu przetwarzania, systemy archiwizacji i ochrony danych oraz zgodności z prawem systemu komputerowego.
Zgodności	Weryfikuje, czy badany obiekt przestrzega przepisów prawnych, realizuje określone strategie i wdraża procedury.
Śledczy	Przeprowadzany jest na żądanie kierownictwa jednostki. Jego wynikiem może być postępowanie sądowe lub dyscyplinarne z powodu kradzieży, niewłaściwego wykorzystania aktywów lub konfliktu interesów.
Przegląd kontroli wewnętrznej	Najbardziej ograniczona forma audytu. Ocenie podlega prawidłowość systemów kontroli wewnętrznej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Winiarska, *Audyt wewnętrzny w 2007 roku. Standardy międzynarodowe – Regulacje krajowe*, Difin, Warszawa 2007, s. 23.

Szczególną formę audytu stanowi audyt śledczy. Różni się on od klasycznego audytu finansowego pod wieloma względami (por. tabela 2).

Jest zatem oczywiste, że audyt wewnętrzny nie mógłby istnieć bez audytorów odpowiednio przygotowanych do realizacji stawianych przed nimi zadań.

Zakres wiedzy i umiejętności audytora powinien mu pozwolić na rozpoznanie znamion oszustwa. Gdy audytor wewnętrzny podejrzewa nieprawidłowości, może zlecić przeprowadzenie dochodzenia, stosownie do okoliczności. Dochodzenie

¹ Definicja audytu wewnętrznego: <https://www.iaa.org.pl/o-nas/definicja-aw> (dostęp: 26.03.2016).

w sprawie oszustwa polega na wykonaniu rozbudowanych procedur w celu ustalenia, czy oszustwo rzeczywiście miało miejsce w danej jednostce gospodarczej. Wiąże się to z koniecznością zgromadzenia wystarczających informacji o szczegółach ujawnionego oszustwa. Zasadniczo nie oczekuje się od audytora wewnętrznego, żeby posiadał wiedzę specjalistyczną, właściwą osobom, których głównym obowiązkiem jest wykrywanie i prowadzenie dochodzeń w sprawie. W szczególnych przypadkach, takich jak konieczność przeprowadzenia audytu śledczego, pożądane jest jednak choćby ogólne rozeznanie na temat różnych zagadnień z pogranicza kryminalistyki².

Tabela 2. Cechy audytu finansowego i śledczego

Cecha	Audyt finansowy	Audyt śledczy
Częstotliwość	Powtarzalność	Niepowtarzalność
Cel	Wydanie opinii o zbadanym sprawozdaniu finansowym	Ustalenie lub założenie, zbadanie i udowodnienie tezy
Zakres	Ogólny	Szczegółowy – wyznaczany przez ustalenia audytora z firmą
Metodyka	Techniki rewizji finansowej	Szczególne techniki badania nadużyć
Główne zasady	Zawodowy sceptycyzm	Ostateczne potwierdzenie lub odrzucenie tezy
Odbiorca	Każdy	Kierownik jednostki/organ zlecający audyt

Źródło: R. Rydzak, R. Szepe, *Audyt? Przecież już miałem!*, [http://www.blog.ey.pl/audyt/audyt-przeciez-juz-mialem/](http://www.blog.ey.pl/audyt/audyt/audyt-przeciez-juz-mialem/) (dostęp: 26.03.2016).

Wymagania w tym zakresie zawarte są w międzynarodowych standardach praktyki zawodowej audytu wewnętrznego³:

- Standard 1210. A2 – audytorzy wewnętrznymi powinni mieć odpowiednią wiedzę pozwalającą im rozpoznać znamiona oszustwa, natomiast nie oczekuje się od nich posiadania wiedzy specjalistycznej (takiej, która jest wymagana od osób właściwych do wykrywania i prowadzenia dochodzeń w sprawie oszustw).
- Standard 1220. A1 – audytorzy wewnętrznymi powinni działać z należytą starannością zawodową, co przekłada się na uwzględnienie „prawdopodobieństwa wystąpienia istotnych błędów, oszustw lub niezgodności”.

² J. Sawicka, A. Stroncsek, *Poziom wykształcenia audytora wewnętrznego a skuteczne wykrywanie nadużyć*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego FRFU. Efekty funkcjonowania audytu wewnętrznego i kontroli zarządczej”, nr 76, t. 2, Szczecin 2015, s. 401–412.

³ Komunikat nr 2 Ministra Finansów z dnia 17 czerwca 2013r. w sprawie standardów audytu wewnętrznego dla jednostek sektora finansów publicznych, Dz. Urz. Ministerstwa Finansów 2013 poz. 15.

- Standard 2210. A2 – ustalając cele audytu, należy „rozważyć prawdopodobieństwo wystąpienia *istotnych błędów, oszustw, niezgodności i innych zagrożeń*”.

Audyt śledczy świadczy usługi o charakterze dochodzeniowym. Równolegle realizować może różne cele. Z jednej strony, czerpiąc z posiadanej wiedzy i doświadczenia stanowi narzędzie, za pomocą którego można zmniejszyć prawdopodobieństwo wystąpienia określonych nadużyć, z drugiej – stanowi bazę informacji do analizy konkretnych przypadków mających miejsce w przedsiębiorstwie.

Czynności podejmowane przez pracowników audytu w sytuacjach podejrzenia wystąpienia nadużycia zmierzają do znalezienia dowodów potwierdzających lub wykluczających możliwość wystąpienia określonego zdarzenia w jednostce gospodarczej. Badaniu podlegają wszystkie elementy mogące mieć związek z daną sprawą – począwszy np. od oceny warunków przetargu i ostatecznego wyboru oferty, poprzez kopiowanie twardych dysków z komputerów pracowników odpowiedzialnych za jego organizację, a skończywszy na wnikliwej weryfikacji związanych z nim dokumentów pod względem ich treści, oryginalności i złożonych podpisów.

Usługi dochodzeniowe realizowane są najczęściej na zlecenie zarządów spółek (w przypadku, gdy zachodzi podejrzenie popełnienia nadużyć przez konkretnych pracowników) lub rad nadzorczych, włącznie z samym właścicielem (kiedy podejrzanymi są członkowie zarządów)⁴.

3. Fałszowanie dokumentów

Audytorzy wewnętrzni, realizując powierzone im zlecenie śledcze, pracują między innymi z różnego typu dokumentami. Analizując daną sprawę, szczególną uwagę powinni zwracać na autentyczność dokumentów z nią związanych. Często bowiem sprawca zdarzenia (beneficjent zrealizowanych korzyści) dokonuje w nich zmian w sposób nieuprawniony, w celu stworzenia pozoru prawidłowości przeprowadzonego działania lub jego ukrycia.

Przerabianie może dotyczyć wszystkich rodzajów dokumentów: umów, dokumentów tożsamości, życiorysów, gwarancji bankowych, bilansów, faktur (papierowych lub elektronicznych), sprawozdań, arkuszy ewidencji czasu pracy, list obecności, stron internetowych i innych.

⁴ M. Kutera, *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008, s. 67.

Dokument przerobiony (sfalszowany) nie jest dokumentem odzwierciedlającym rzeczywistość. Zmiany do niego wprowadzone mogą mieć charakter⁵:

- fizyczny: dokument może być zmieniony fizycznie, na przykład poprzez skreślenie pozycji lub odniesień, odręczne dopisanie informacji zmieniających dokument itd.
- intelektualny: treść dokumentu nie odpowiada rzeczywistości, na przykład fałszywy opis świadczonych usług, fałszywa treść sprawozdania, fałszywe podpisy na liście obecności itd.

Podstawową formą uwiarygodnienia i nadania znaczenia prawnego dokumentom są podpisy. Z tego też względu stają się one przedmiotem licznych fałszerstw.

Wiedza z zakresu grafologii i metod podrabiania podpisów może stać się skutecznym narzędziem w rękach audytora poszukującego nieprawidłowości występujących w jednostce gospodarczej.

W zależności od sposobu fałszowania podpisu metody wykorzystywane w tym procesie najogólniej podzielić można na pięć grup:⁶

- 1) podpisy powstałe przez odwzorowanie techniczne (przekopiowanie, przerysowanie) z autentycznego podpisu wzorcowego,
- 2) podpisy upodobnione w mniejszym lub większym stopniu do autentycznych przez ich naśladowanie,
- 3) podpisy sygnujące dane innej osoby, ale kreślone bez wzorca oryginalnego, a jedynie w oparciu o wyobrażenie podpisu autentycznego, tzw. naśladownictwo intelektualne (swobodne),
- 4) podpisy kreślone bez próby dostosowania ich grafizmu do oryginalnego wzorca, z zachowaniem własnych cech pisma wykonawcy,
- 5) podpisy określane mianem autofałszerstwa, które polega na sfalszowaniu (maskowaniu cech) własnego podpisu w celu późniejszego zakwestionowania jego autentyczności.

Niezależnie od stosowanej techniki największą trudność w naśladownictwie sprawia wykonanie podpisów czytelnych.

Trzeba pamiętać, że podpis to przede wszystkim niezwykle trudne do naśladowania cechy motoryczne. Fałszerz natomiast jedynie rysuje litery (znaki) na podobieństwo oryginału, a rysowanie nie przenosi cech motorycznych. Im więcej liter

⁵ Wykrywanie przerobionych dokumentów w dziedzinie działań strukturalnych. Praktyczny przewodnik dla instytucji zarządzających., Europejski urząd ds. zwalczania nadużyć finansowych (OLAF), <http://ec.europa.eu/sfc/sites/sfc2014/files/sfc-files/guide-forged-documents-PL.pdf>, s. 9 (dostęp: 26.03.2016).

⁶ M. Goc, *Badania podpisów w kryminalistycznej ekspertyzie pismoznawczej – wybrane zagadnienia metodyczne*, „Problemy Kryminalistyki” 2009, nr 263, s. 19.

i wiązań tworzących kreślone imię i nazwisko, tym trudniej objąć je spójnym procesem psychoruchowym.

Znacznie łatwiejszą do podrobienia formą graficzną są jednoelementowe parafy. Choć również nacechowane w oryginale automatyzmem i spontanicznością, to wykonanie tego typu podpisu w wyniku treningu, w sposób niebudzący podejrzeń, jest najbardziej prawdopodobne.

Dlatego też ważne dokumenty powinny bezwzględnie zawierać podpis, a nie parafę. W praktyce (ze względu na pośpiech, wygodę lub zwykłe niedbalstwo) rzadko jest to przestrzegane, chociaż zalecenia składania czytelnego podpisu na dokumentach spotyka się coraz częściej⁷.

Dokumenty mogą być fałszowane na dwa sposoby, poprzez:

- 1) podrobienie,
- 2) przerobienie.

Podrobienie polega na wytworzeniu dokumentu od nowa w taki sposób, aby stwarzał pozory oryginalnego. Dokument opatrzony sfałszowanym podpisem jest tego klasycznym przykładem. Podrobienie podpisu innej osoby, nawet za jej zgodą, stwarza pozory, że dokument został przygotowany przez inną osobę niż w rzeczywistości. Działanie takie wyczerpuje znamiona fałszerstwa. Istota takiego fałszerstwa polega na fakcie, że dokument wystawiła osoba zupełnie nieuprawniona do jego wystawienia, a dokładniej nie ta, w imieniu której został sporządzony.

Przerobienie sprowadza się do dokonaniu w autentycznym dokumencie zmian zawartych w nim danych. Wprowadzone zmiany mogą polegać na wszelkiego rodzaju dopiskach, usunięciu mechanicznym lub chemicznym jednego lub kilku z istniejących już fragmentów oryginalnego dokumentu i zastąpienie go innymi, wklejenie innego zdjęcia itp.⁸.

Do tego rodzaju przestępczej działalności ustosunkowuje się Kodeks karny⁹ w art. 270:

„§ 1. Kto, w celu użycia za autentyczny, podrabia lub przerabia dokument lub takiego dokumentu jako autentycznego używa, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto wypełnia blankiet, opatrzony cudzym podpisem, niezgodnie z wolą podpisanego i na jego szkodę albo takiego dokumentu używa.

⁷ *Podpis, parafa – fałszerstwo czy autentyk*, Prokuratura Okręgowa w Zielonej Górze, <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=36&ida=3205> (dostęp: 26.03.2016).

⁸ *Fałszerstwo dokumentu*, Prokuratura Okręgowa w Zielonej Górze, <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=36&ida=2858> (dostęp: 26.03.2016).

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553 ze zm.

§ 3. Kto czyni przygotowania do przestępstwa określonego w § 1, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Zauważone zmiany dokonane w dokumentach badanych przez pracownika audytu powinny się bezwzględnie znaleźć w polu prowadzonych przez niego dalszych analiz. A wrażliwość audytora na tego rodzaju zmiany należy wypracowywać poprzez specjalistyczne szkolenia.

4. Fałszerstwa dokumentów w statystykach policyjnych

Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów stały się m.in. przedmiotem opracowania sporządzonego i opublikowanego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych pt: *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku*¹⁰. Raport ten przygotowywany jest cyklicznie i prezentowany w analogicznej formie w kolejnych latach.

Wynika z niego, że wśród przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów (art. 270 § 1–3, 271 § 1–3, 272 i 276 k.k.) najczęściej stwierdzono przypadków podrobienia, przerabiania lub używania podrobionego dokumentu (art. 270 § 1–3 k.k.) we wszystkich badanych latach (por. tabela 3 i wykres 1). W 2014 r. stanowiły one aż 65% wszystkich stwierdzonych przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów i 17%, jeśli wziąć również pod uwagę przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu. Są to wartości bardzo wysokie, jednoznacznie wskazujące na wagę problemu.

Popełnianie tego rodzaju przestępstw na dużą skalę może doprowadzić do upadłości lub likwidacji legalnie działających podmiotów gospodarczych. W konsekwencji mogą mieć one również negatywny wpływ na sprawne funkcjonowanie gospodarki.

Tabela 3. Liczba przestępstw stwierdzonych przeciwko wiarygodności dokumentów i obrotowi gospodarczemu w latach 2008–2014 z podziałem na poszczególne artykuły kodeksu karnego

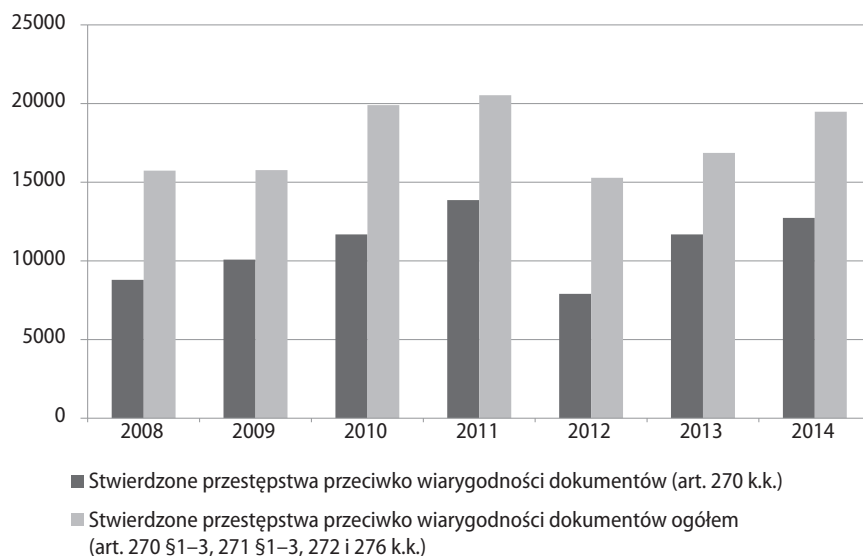
l.p.	Przepis	Przestępstwa stwierdzone						
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1.	art. 270 § 1–3 k.k.	8 796	10 084	11 685	13 867	7 904	11 684	12 734
2.	art. 271 § 1–3 k.k.	6 206	4 940	7 772	5 641	6 748	4 803	6 307
3.	art. 272 k.k.	531	450	205	347	424	256	284

¹⁰ *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, <http://bip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405>, *Raport-o-stanie-bezpiecenstwa.html* (dostęp: 26.03.2016).

l.p.	Przepis	Przestępstwa stwierdzone						
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
4.	art. 276 k.k.	203	297	242	678	208	120	158
5.	Razem (1 do 4)	15 736	15 771	19 904	20 533	15 284	16 863	19 483
6.	Udział % przestępstw z art. 270 k.k. w sumie przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów (1/5)	55,90	63,94	58,71	67,54	51,71	69,29	65,36
7.	art. 284 §1–3 k.k.	5 154	5 413	4 801	5 425	6 832	5 435	3 758
8.	art. 286 §1 i §3 k.k.	34 320	39 401	41 433	39 697	36 859	37 566	40 427
9.	art. 297 §1 k.k.	10 453	11 105	11 553	9 061	7 701	6 423	7 922
10.	art. 306 k.k.	970	680	663	697	541	728	1 569
11.	Razem (1 do 4 + 7 do 10)	66 633	72 370	78 354	75 413	67 217	67 015	73 159
12.	Udział % przestępstw z art. 270 k.k. w sumie przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów i obrotowi gospodarczemu (1/11)	13,20	13,93	14,91	18,39	11,76	17,43	17,41

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku*, s. 231 i *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*, s. 223, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, <http://bip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405>, *Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html* (dostęp: 26.03.2016).

Wykres 1. Liczba stwierdzonych przestępstw przeciwko wiarygodności dokumentów w latach 2008–2014

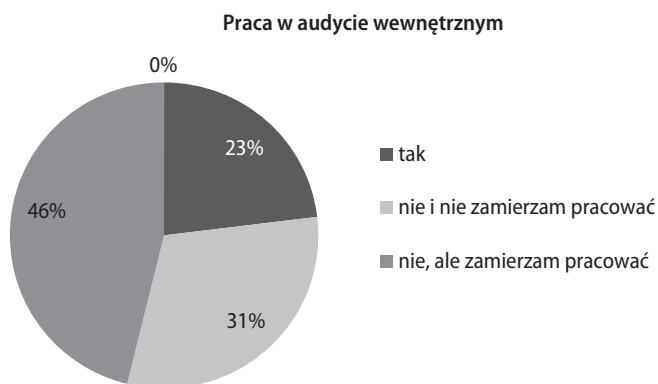
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w tabeli 3.

5. Badania ankietowe i otrzymane wyniki

Celem przeprowadzonych badań ankietowych było m.in. określenie, w jakim zakresie obecni i przyszli pracownicy audytu wewnętrznego są przygotowani do wykonywania swojego zawodu pod względem identyfikacji nadużyć gospodarczych z uwzględnieniem fałszowania dokumentów¹¹.

Źródłem materiałów empirycznych dla tej pracy był wywiad kwestionariuszowy. Badania kwestionariuszowe przeprowadzone zostały w okresie styczeń–marzec 2015 r. metodą doboru celowego. Metoda ta jest typowym przypadkiem doboru nie-losowego, polegającym na całkowicie subiektywnym wyborze jednostek badanych do próby, podyktowanym chęcią zebrania najszerszych i najpełniejszych informacji. Liczebność próby wyniosła 39 osób. Grupę poddaną badaniu stanowiły osoby starające się o uprawnienia audytora wewnętrznego. Wśród respondentów 23% stanowili pracownicy audytu wewnętrznego (lub kontroli wewnętrznej). Chęć podjęcia takiej pracy deklarowało kolejne 46%, natomiast 31% nie wyraziło takiego zamiaru (zob. wykres 2).

Wykres 2. Wyniki ankiety – praca w audycie wewnętrznym

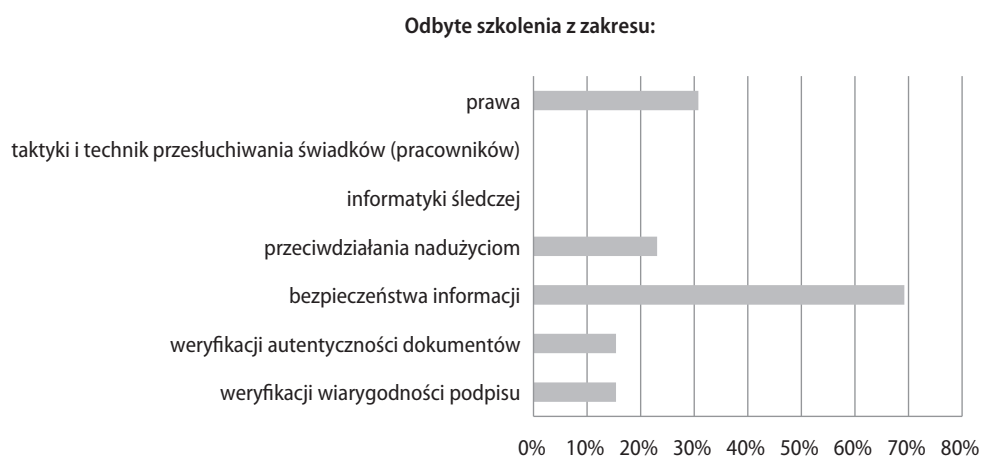
Źródło: opracowanie własne.

Kolejne pytanie dotyczyło specyficznych umiejętności, które respondenci nabyli na drodze szkoleń w trakcie swojej kariery zawodowej, będących przydatnymi w pracy audytora wewnętrznego. Najwięcej, bo 69% ankietowanych, zostało

¹¹ Szerzej badania te zostały przedstawione w: J. Sawicka, A. Stronczonek, *Poziom wykształcenia audytora...*, op.cit., s. 401–412.

przeszkolonych w zakresie bezpieczeństwa informacji. 31% potwierdziło również udział w szkoleniach z zakresu obowiązującego prawa, a 23% – z przeciwdziałania nadużyciom. Nikt z badanych nie brał udziału w szkoleniach dotyczących informatyki śledczej oraz taktyk i technik przesłuchiwania świadków. Zaledwie w 15% przypadków ankietowani potwierdzili udział w szkoleniach dotyczących weryfikacji autentyczności dokumentów lub wiarygodności podpisu. W obu tych rodzajach szkoleń uczestniczyły te same osoby, co wskazuje na zachowanie pewnej logicznej ciągłości w planach kształcenia audytorów wewnętrznych danych jednostek (zob. wykres 3).

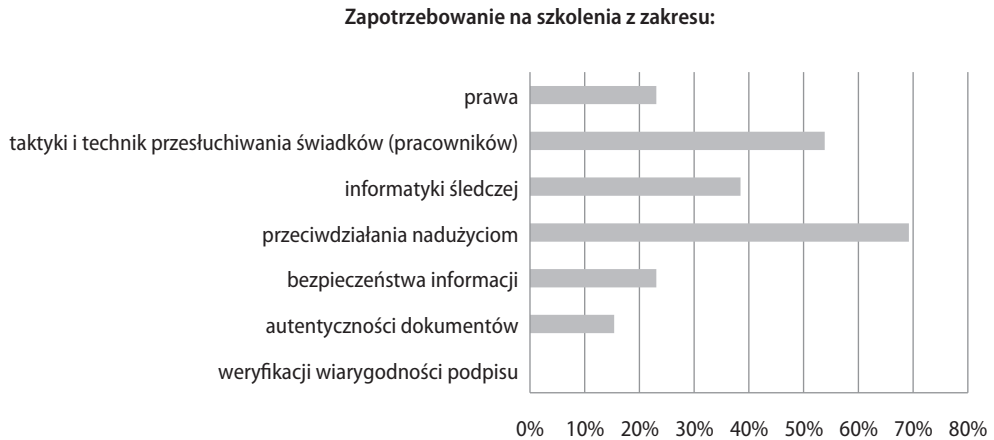
Wykres 3. Wyniki ankiety – uczestnictwo w szkoleniach specjalistycznych

Źródło: opracowanie własne.

Zapotrzebowanie na dodatkowe szkolenia w badanym zakresie wskazało 54% – dotyczące taktyk i technik przesłuchiwania świadków – i ponad 38% – w zakresie informatyki śledczej. Zdecydowanie najwięcej (69%) ankietowanych wyraziło chęć uczestnictwa w szkoleniu na temat przeciwdziałania nadużyciom. 15% wyraziło potrzebę uczestnictwa w szkoleniu z zakresu autentyczności dokumentów, i – co ważne – nikt nie był zainteresowany poznaniem zasad weryfikacji wiarygodności podpisu (zob. wykres 4).

Wykres 4. Wyniki ankiety – potrzeba szkoleń specjalistycznych

Źródło: opracowanie własne.

W kontekście zaprezentowanych statystyk policyjnych niepokojący wydaje się być brak odczuwania takiej potrzeb przez przyszłe lub obecne kadry audytu wewnętrznego.

6. Podsumowanie

Różnego rodzaju przestępstwa zawsze były i będą obecne w życiu gospodarczym każdego przedsiębiorstwa. Szczególnym przypadkiem w tej grupie są nieprawne działania wykonywane na dokumentach przez pracowników firmy, jej kontrahentów lub inne osoby z otoczenia gospodarczego, mające na celu zafałszowanie rzeczywistości. Polegają one na przerobieniu lub podrobieniu określonych dokumentów tak, aby osiągnąć cele beneficjenta korzyści (fałszerza). Statystyki policyjne pokazują jednoznacznie, że pomimo lekkich wahań liczba tego typu przestępstw na przestrzeni lat właściwie się nie zmienia. Co roku zgłaszanych jest kilkanaście tysięcy tego typu zdarzeń.

Pierwszą linią obrony jednostki gospodarczej w takich sytuacjach jest dobrze wyszkolony audyt wewnętrzny pod kątem umiejętności śledczych. Wczesne wykrywanie podobnych nieprawidłowości może znacząco obniżyć straty jednostki. W tym celu konieczne jest ustawiczne kształcenie kadr pod kątem umiejętności specyficznych z pogranicza kryminalistyki. Jednak nie wszyscy przyszli i obecni pracownicy audytu zdają sobie w pełni sprawę z ciężącej na nich odpowiedzialności.

Fakt ten został uwidoczniiony w badaniach ankietowych, w których część tych osób nie wykazała zainteresowania szkoleniami z zakresu weryfikacji wiarygodności dokumentów.

Bibliografia

1. Goc M., *Badania podpisów w kryminalistycznej ekspertyzie pismoznawczej – wybrane zagadnienia metodyczne*, „Problemy Kryminalistyki” 2009, nr 263.
2. Kutera M., *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008.
3. Sawicka J., Stronczek A., *Poziom wykształcenia audytora wewnętrznego a skuteczne wykrywanie nadużyć*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego FRFU. Efekty funkcjonowania audytu wewnętrznego i kontroli zarządczej”, nr 76, t. 2, Szczecin 2015.
4. Winiarska K., *Audyt wewnętrzny w 2007 roku. Standardy międzynarodowe – Regulacje krajowe*, Difin, Warszawa 2007.

Źródła internetowe

1. Definicja audytu wewnętrznego, <https://www.iaa.org.pl/o-nas/definicja-aw>, (dostęp: 26.03.2016).
2. *Falszerstwo dokumentu*, Prokuratura Okręgowa w Zielonej Górze, <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=36&ida=2858> (dostęp: 26.03.2016).
3. *Podpis, parafa – falszerstwo czy autentyk*, Prokuratura Okręgowa w Zielonej Górze, <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=36&ida=3205> (dostęp: 26.03.2016).
4. Rydzak R., Szepe R., *Audyt? Przecież już miałem!*, <http://www.blog.ey.pl/audytsledczy/audyt-przeciez-juz-mialem/> (dostęp: 26.03.2016).
5. *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, <http://bip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405>, [Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html](http://bip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405) (dostęp: 26.03.2016).
6. *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, <http://bip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405>, [Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html](http://bip.mswia.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405) (dostęp: 26.03.2016).
7. *Wykrywanie przerobionych dokumentów w dziedzinie działań strukturalnych. Praktyczny przewodnik dla instytucji zarządzających*, Europejski urząd ds. zwalczania nadużyć finansowych (OLAF), <http://ec.europa.eu/sfc/sites/sfc2014/files/sfc-files/guide-forged-documents-PL.pdf> (dostęp: 26.03.2016).

Akty prawne

1. Komunikat nr 2 Ministra Finansów z dnia 17 czerwca 2013 r. w sprawie standardów audytu wewnętrznego dla jednostek sektora finansów publicznych, Dz. Urz. Min. Fin. 2013, poz. 15.
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny, Dz. U. 1997, nr 88, poz. 553, ze zm.

Crimes against the Credibility of Documents as an Area of Interest of Internal Auditing

Summary

The majority of companies pursuing their statutory activities will eventually have to cope with the problem of crime. Its special kind is the activity against the credibility of documents. Well organised internal auditing is the first defence line of the company. Its foundations are created by people (auditors), whose special skills and competences allow for the verification of events and making the right decisions. The article is aimed at the presentation of problems connected with a possibility of crimes against the credibility of documents in the company and the role of internal auditors in detecting and preventing them.

Keywords: internal audit, document forgery, graphology

Monika Łada

Wydział Zarządzania

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza

Śledcza rachunkowość zarządcza – studia przypadków opinii biegłych dotyczących zaniżania cen sprzedaży

Streszczenie

Rachunkowość śledcza to jeden z obszarów cieszący się rosnącym zainteresowaniem praktyków i badaczy akademickich. W ogólnym ujęciu pojęcie to oznacza wykorzystanie rachunkowości do rozstrzygania kwestii prawnych. W literaturze przedmiotu obszar ten jest łączony przede wszystkim z metodami rachunkowości finansowej. Artykuł ma na celu wykazanie, że również metody rachunkowości zarządczej mogą być wykorzystywane dla celów prawnych. Rozważania teoretyczne dotyczące śledczej rachunkowości zarządczej zostały uzupełnione wynikami dwóch studiów przypadków. Przeanalizowanie wykorzystania opinii biegłych w dwóch postępowaniach karnych pozwoliło na sformułowanie wniosków dotyczących specyfiki tego obszaru zastosowań rachunkowości. W pracy wykazano również potrzebę opracowania kanonu wiedzy z tego zakresu uwzględniającego specyfikę krajowego prawodawstwa.

Słowa kluczowe: rachunkowość śledcza, rachunkowość zarządcza, opinia biegłego

1. Wprowadzenie

Dynamiczny rozwój technologiczny, globalizacja rynków oraz coraz większa różnorodność form prowadzenia działalności i sposobów osiągania celów ekonomicznych sprawiają, że funkcjonowanie współczesnych organizacji gospodarczych jest coraz bardziej zróżnicowane, skomplikowane i podlega dynamicznym zmianom. Uwarunkowania te stawiają przed rachunkowością coraz trudniejsze wyzwania związane z podążaniem za trendami zmian w gospodarce i nieustannym dążeniem do zmniejszania asymetrii zapewniającej wszystkim uczestnikom rynku dostęp do wymaganej informacji ekonomicznej. W szczególności stwierdzenie to dotyczy wykorzystania rachunkowości dla potrzeb postępowań prawnych. Ten obszar zastosowań zyskał odrębne miano rachunkowości śledczej. Przydatność rachunkowości śledczej między innymi dla potrzeb zwalczania nadużyć gospodarczych sugeruje wykorzystanie przede wszystkim metod rachunkowości finansowej, umożliwiających odtworzenie przebiegu operacji gospodarczych i na tej podstawie dokonanie diagnozy sytuacji. Różnorodność zastosowań rachunkowości śledczej sprawia jednak, że w analizach tego typu przydane są również metody charakterystyczne dla rachunkowości zarządczej.

Klasycznie rachunkowość zarządcza rozumiana jest jako wewnętrzny system informacyjny podmiotu lub grupy podmiotów tworzony na potrzeby zarządzania. Celem takiego systemu jest zapewnienie możliwości tworzenia obrazu działalności organizacji i jej otoczenia w sposób umożliwiający ocenę efektywności ekonomicznej. Podstawowym zamierzeniem wykorzystania takiego systemu informacyjnego jest zapewnienie podejmowania przez menedżerów efektywnych ekonomicznie decyzji i działań. Rachunkowość zarządcza realizuje ten cel na trzy podstawowe sposoby: poprzez metody umożliwiające monitorowanie efektywności ekonomicznej organizacji i jej segmentów w ujęciu *ex ante* i *ex post*, generując informacje dla potrzeb analiz decyzyjnych zawierających kryteria oceny efektywności – od strategicznych do operacyjnych – oraz tworząc zbiory danych, które mogą być wykorzystane do rozliczenia zarządzających z odpowiedzialności za gospodarowanie powierzonymi zasobami. Metody służące tym celom mogą z powodzeniem być wykorzystywane w rachunkowości śledczej – przede wszystkim do oceny ekonomicznej racjonalności faktycznych lub hipotetycznych decyzji i działań podejmowanych przez zarządzających oraz wyceny ich skutków.

W polskiej literaturze przedmiotu problematyka rachunkowości śledczej była do tej pory poruszana przede wszystkim w kontekście dowodowej funkcji rachunkowości. Aktualnie stosunkowo największą uwagę badaczy rachunkowości przykuwają kwestie

związane z fałszowaniem (manipulacją) informacjami ujawnianymi w sprawozdaniach finansowych. Stosunkowo rzadko natomiast porusza się kwestie wykorzystania metod zarządczych w rachunkowości śledczej. Artykuł ma na celu zniwelowanie tej luki i wykazanie, że metody rachunkowości zarządczej mogą i powinny być włączane do narzędzi wykorzystywanych dla celów prawnych. Rozważania teoretyczne dotyczące zastosowań tego typu metod zostały uzupełnione wynikami dwóch studiów przypadków. Przeanalizowano wykorzystanie metod rachunkowości zarządczej w opiniach biegłych opracowanych dla potrzeb śledztw i postępowań sądowych dotyczących zaniżania cen sprzedaży.

2. Rachunkowość śledcza

Pojęcie *forensic accounting* zostało wprowadzone w 1946 r. przez Maurice'a E. Peloubeta, chociaż wykorzystanie tego typu praktyk zostało zaobserwowane znacznie wcześniej¹. Współcześnie w literaturze przedmiotu i w praktyce gospodarczej stosuje się zbliżone określenia, m.in.: finanse śledcze², audyt śledczy i rachunkowość dochodzeniowa³. Pojęcie to można na różne sposoby tłumaczyć na język polski⁴, chociaż niewątpliwie określenia rachunkowość śledcza i audyt śledczy są najbardziej popularne. Należy podkreślić, że wskazane różnice pojęciowe wynikają nie tylko z kwestii tłumaczenia z języka angielskiego, lecz także z przyjmowanej przez autorów perspektywy rozważań i odmiennego rozumienia jej roli. Rachunkowość śledcza jest w rozważaniach traktowana jako⁵: wycinek praktyki gospodarczej związany ze szczególnym celem wykorzystania rachunkowości, kanon wiedzy z zakresu rachunkowości wykładany na uczelniach wyższych i propagowany przez organizacje profesjonalne⁶, interdyscyplinarny obszar działalności praktycznej wymagający

¹ Por. S. Pedneault, H. Silverstone, M. Sheetz, F. Rudewicz, *Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts*, John Wiley & Sons, New Jersey 2012, s. 5.

² Por. M.J. Kranacher, R. Riley, J.T. Wells, *Forensic Accounting and Fraud Examination*, John Wiley & Sons, New Jersey 2010, rozdz. I.

³ Na przykład D.L. Crumbley, L.E. Heitger, G.S. Smith, *Forensic and Investigative Accounting*, CCH Incorporated, 2005.

⁴ Na przykład rachunkowość kryminalna, rachunkowość sądowa, rachunkowość prawna.

⁵ Na przykład D. Huber, *Forensic Accounting: An Anglo-American Comparison – Forensic Accounting in the U.S.A.*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2014, vol. 6, issue 3, s. 154–170.

⁶ Na przykład American Board of Forensic Accounting (<http://certfa.org/>).

rozwoju nowej profesji specjalisty ds. rachunkowości śledczej⁷, a w ostatnich latach również jako obszar prowadzenia badań naukowych⁸.

Różnice pojęciowe wynikają również z przyjętego zakresu merytorycznego określenia rachunkowość śledcza. W najszerszym ujęciu oznacza ono wykorzystanie rachunkowości do rozstrzygnięcia kwestii prawnych. Podejście takie odzwierciedla definicja zaproponowana przez AICPA (*American Institute of Certified Public Accountants*), zgodnie z którą rachunkowość śledcza jest to „wykorzystanie zasad, teorii i metod wywodzących się ze wszystkich obszarów wiedzy z zakresu rachunkowości w odniesieniu do faktów lub hipotez formułowanych w kwestiach prawnych”⁹. Zakres wykorzystania metod wyceny wartości zasobów i finansowych skutków operacji gospodarczych w celu wspomaganie rozstrzygnięć prawnych jest bardzo szeroki i obejmuje m.in. takie, mało kojarzące się z tym pojęciem, zagadnienia jak wycena majątku dla celów rozvodu lub dziedziczenia czy ustalanie wartości odszkodowań.

Znacznie węższe ujęcie sugerują określenia „śledcza” i „dochodzeniowa”, wskazujące wykrycie nadużycia jako cel zastosowania rachunkowości¹⁰ – nadużycia rozumiane jako „czyn niezgodny z ogólnie przyjętymi normami, zasadami współżycia społecznego; czyn niezgodny z prawem, zwłaszcza przestępstwo finansowe; malwersacja, przekręt”¹¹. Rachunkowość śledcza w tym ujęciu służy więc zapewnieniu przestrzegania szeroko pojętych przepisów prawnych i będących ich podstawą norm społecznych. Zgodnie z tym podejściem metody rachunkowości mają za zadanie wspomagać przeciwdziałanie i zwalczanie szkodliwych społecznie praktyk, w tym przestępstw, tj. nadużyć w rozumieniu prawa karnego. Metody rachunkowości mogą służyć między innymi do analizy transferów finansowych i majątkowych oraz ich powiązania z szeroko pojętymi działaniami przestępczymi, np. kradzieżami, handlem ludźmi czy oszustwami finansowymi.

Czynnikiem powodującym nasilenie zainteresowania rachunkowością śledczą był dynamiczny wzrost przestępstw tzw. białych kołnierzyków¹². Największe

⁷ Na przykład D. Huber, *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2012, vol. 4, issue 1, s. 255–284.

⁸ W Stanach Zjednoczonych po 2009 r. wydawane były m.in. dwa czasopisma naukowe poświęcone wyłącznie tej problematyce: „Journal of Forensic & Investigative Accounting” i „Journal of Forensic Studies in Accounting & Business”.

⁹ Tłumaczenie własne na podstawie P. Dhar, A. Sarkar, *Forensic Accounting: an Accountant's Vision*, „Vidyasagar University Journal of Commerce”, vol. 15, March 2010, s. 94.

¹⁰ Por. T.W. Singleton, A.J. Singleton, G.J. Bologna, R.J. Lindquist, *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, John Wiley & Sons, New Jersey 2006.

¹¹ Por. *Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pl/nadużycie>.

¹² P. Gottschalk, *Prevention of White-Collar Crime: The Role of Accounting*, „Journal of Forensic and Investigative Accounting” 2011, vol. 3, issue 1, s. 23–48.

kryzysy gospodarcze ostatnich lat wyraźnie wykazały negatywne konsekwencje niedoskonałości rachunkowości na stabilność gospodarki światowej¹³ i pośrednio przyczyniły się do rozwoju rachunkowości śledczej¹⁴. Sytuacja ta spowodowała, że często przymiotnik „śledcza” odnosi się do metod rachunkowości wykorzystywanych do zwalczania nadużyć gospodarczych¹⁵. Celem zastosowań rachunkowości śledczej w tym ujęciu jest szczególna ochrona szeroko pojętego obrotu gospodarczego i jego uczestników. Rachunkowość jest postrzegana jako zbiór narzędzi, które mogą być wykorzystane do analizy zgodności działalności gospodarczej uczestników rynków z obowiązującymi przepisami prawnymi oraz określania faktycznych lub potencjalnych finansowych skutków podejmowanych lub zaniechanych przez nich działań. Znajduje tym samym zastosowanie w przeciwdziałaniu i zwalczaniu takich nadużyć gospodarczych jak tzw. pranie brudnych pieniędzy, unikanie opodatkowania, oszustwa finansowe itp.

Najwęższym ujęciem rachunkowości śledczej jest jej powiązanie ze swego rodzaju przestępstwami księgowymi, tj. praktykami fałszowania zapisów księgowych i sprawozdań finansowych oraz innego rodzaju zabronionej i szkodliwej manipulacji zakresem ujawnień informacji ekonomicznej¹⁶. Z uwagi na ścisły związek z rachunkowością problematyka ta cieszy się największym zainteresowaniem wśród badaczy z tego zakresu. W szczególności dotyczy to polskiej literatury przedmiotu, w której rozważania dotyczące manipulacji informacją finansową są wiązane m.in. z: rachunkowością kreatywną i agresywną¹⁷, oszustwami księgowymi¹⁸ oraz fałszowaniem dokumentów księgowych¹⁹. Szczególną rolę w możliwości identyfikacji tego typu zjawisk przypisuje się biegłym rewidentom²⁰ jako podmiotom badają-

¹³ Por. H. Buk, *Dyskusyjność odzwierciedlenia realnych procesów gospodarczych we współczesnej rachunkowości*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu” 2014, t. 54, nr 3, s. 85–93.

¹⁴ D.L. Crumbley, N.G. Apostolou, *The Expanding Role of the Forensic Accountant*, „The Forensic Examiner”, Fall 2005, s. 39–43.

¹⁵ P. Dhar, A. Sarkar, *Forensic Accounting: an Accountant’s Vision*, „Vidyasagar University Journal of Commerce”, vol. 15, March 2010, s. 93–104.

¹⁶ A.N. Koh, L. Arokiasam, C.L. Ah Suat, *Forensic Accounting: Public Acceptance towards Occurrence of Fraud Detection*, „International Journal Of Business and Management” 2009, vol. 4, no. 11, s. 145–149.

¹⁷ R. Burchart, H. Lelusz, *Problemy w identyfikowaniu rachunkowości kreatywnej i rachunkowości agresywnej w teorii i praktyce*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 78(134).

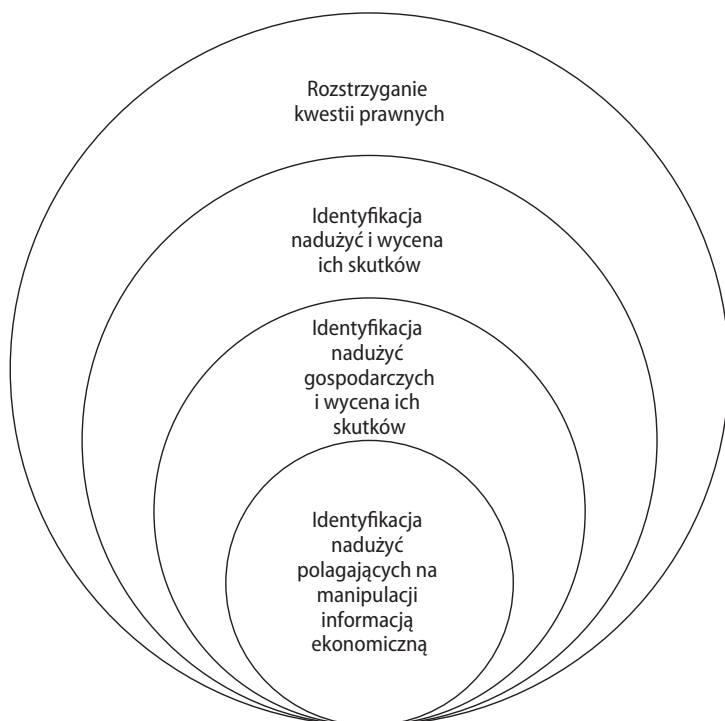
¹⁸ A. Kamela-Sowińska, *Psychologiczne i ekonomiczne źródła oszustw księgowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2006, nr 32(88), s. 106–117.

¹⁹ Na przykład K. Schneider, *Fałszowanie dokumentów księgowych w aspekcie połączeń jednostek*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2005, nr 28(84), s. 200–206.

²⁰ Na przykład A. Hołda, W. Nowak, *Oszustwa w systemie rachunkowości a ewolucja procedur badania sprawozdań finansowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2003, nr 13(69); L. Chui, B. Pike,

cym prawidłowość sprawozdań finansowych jednostek gospodarczych. Problematyka ta jest o tyle charakterystyczna dla rachunkowości śledczej, że fałszowanie informacji ekonomicznej nie tylko stanowi odrębną szkodliwą praktykę obciążoną określonymi sankcjami prawnymi, lecz także towarzyszy wspomaganemu lub ukrywaniu nadużyć innego rodzaju²¹.

Rysunek 1. Zakres rachunkowości śledczej – podstawowe ujęcia

Źródła: opracowanie własne.

Przedstawione rozważania – podsumowane na rysunku 1 – wyraźnie wskazują na bardzo szeroki i zróżnicowany obszar wykorzystania rachunkowości dla celów prawnych. Do najważniejszych zadań zaliczyć należy: rozstrzygnięcie sporów, identyfikacja nadużyć i wspomaganie zwalczania oraz określanie ich skutków ekonomicznych

Auditors' Responsibility for Fraud Detection: New Wine in Old Bottles?, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2013, vol. 5, issue 1, s. 204–233.

²¹ Por. *Guide to Preventing Workplace Fraud. Taking Action to Reduce Business Crime Exposure*, KPMG LLP, Minneapolis 2006, s. 13.

z perspektywy różnych podmiotów. Ten złożony zakres zastosowań i towarzyszące im bariery w dostępie do informacji powodują, że kanon wiedzy z rachunkowości śledczej jest bardzo rozległy – oprócz metod i technik wywodzących się z rachunkowości obejmuje również zagadnienia z zakresu finansów, kryminalistyki, prawa, informatyki itp.²². Należy podkreślić, że w praktyce wiedza z zakresu rachunkowości śledczej jest wykorzystywana nie tylko doraźnie w sporach, dochodzeniach czy postępowaniach sądowych, lecz także stanowi podstawę regularnych działań prowadzonych przez audytorów wewnętrznych²³ i biegłych rewidentów.

3. Metody zarządcze w rachunkowości śledczej

Z uwagi na specyfikę rachunkowości zarządczej – obrazowanie sytuacji ekonomicznej organizacji gospodarczej, jej segmentów i otoczenia, w którym funkcjonuje – metody te najlepiej nadają się do rozstrzygnięcia kwestii prawnych związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej. W stosunku do rachunkowości finansowej nastawionej na rzetelne zobrazowanie sytuacji całego podmiotu w formie sprawozdań finansowych, metody zarządcze zapewniają możliwość:

- lepszego wglądu w szczegóły funkcjonowania wybranych segmentów i określenie ich wpływu na wyniki całej organizacji,
- przeprowadzania różnego rodzaju analiz efektywności z wykorzystaniem danych przygotowanych w ujęciu wartościowym, ilościowym i jakościowym,
- wykorzystania prognoz finansowych opracowanych dla określonych scenariuszy rozwoju działalności organizacji lub jej segmentów,
- opracowywania symulacji finansowych efektów hipotetycznego przebiegu zdarzeń,
- dokonywania porównań faktycznych danych z badanej organizacji w czasie, w przestrzeni i w odniesieniu do innych wzorców,
- prowadzenia analiz finansowych z podziałem czynników na kontrolowalne i niekontrolowalne przez określone osoby zarządzające lub organizację jako całość.

Metody te mogą być wykorzystane we wszystkich obszarach rachunkowości śledczej: w rozstrzygnięciu sporów, do identyfikacji i zwalczania nadużyć oraz do wyceny

²² Por. podręczniki z tego zakresu, np. D.L. Crumbley, L.E. Heitger, G.S. Smith, *Forensic and Investigative Accounting*, CCH Incorporated, 2005.

²³ Por. J. Sawicka, A. Stronczyk, *Poziom wykształcenia audytora wewnętrznego a skuteczne wykrywanie nadużyć*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 864. Finanse. Rynki Finansowe. Ubezpieczenia” 2015, nr 76, t. 2, s. 401–412.

ich skutków²⁴. W tabeli 1 zestawiono przykładowe metody, które mogą służyć tym celom. Przedstawione propozycje wyraźnie wskazują, że odnoszenie diagnozy finansowej do działalności gospodarczej nie oznacza automatycznie powiązania z przestępstwem gospodarczym.

Tabela 1. Przykłady wykorzystania metod rachunkowości zarządczej do rozstrzygania kwestii prawnych

Zadania rachunkowości śledczej	Wykorzystanie metod rachunkowości zarządczej
Rozstrzyganie sporów prawnych	Kalkulacja kosztów segmentu działalności organizacji związanego z rozszczeniem. Kalkulacja aktualnych i przyszłych korzyści ekonomicznych organizacji związanych z rozszczeniem.
Identyfikacja nadużyć	Segmentowa analiza efektywności organizacji. Porównawcza analiza efektywności segmentów organizacji w czasie, przestrzeni i w odniesieniu do planów. Analiza zgodności danych finansowych z wybranym wzorcem (przejawem nadużycia).
Zwalczanie nadużyć	Rachunki decyzyjne – symulacje oceny efektywności faktycznych lub hipotetycznych decyzji i działań. Analiza porównawcza faktycznych analiz zarządczych i symulacji – kalkulacja różnic w podstawowych kryteriach efektywności.
Ocena skutków nadużyć	Analiza wpływu nadużycia na sytuację ekonomiczną podmiotu, tj. kalkulacja zmiany w dotychczasowych i przyszłych wynikach finansowych danego podmiotu.

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe zestawienie (tabela 1) potwierdza, że potencjalny zakres wykorzystania metod rachunkowości zarządczej dla celów śledczych jest bardzo szeroki i obejmuje niemal wszystkie grupy metod. W dochodzeniach przydatne mogą być zarówno metody służące do oceny efektywności działalności organizacji i jej segmentów (np. segmentowa analiza rentowności), jak i te służące tradycyjnie do podejmowania decyzji długo- i krótkookresowych (np. ocena efektywności inwestycji) oraz kontroli odpowiedzialności za zasoby organizacji (np. czynnikowa analiza odchyień). Zastosowania w rozstrzygnięciach prawnych mogą znaleźć opinie przygotowane na podstawie metod operacyjnych (np. kalkulacja kosztów segmentu)

²⁴ Do tej listy można by dopisać przeciwdziałanie nadużyciom, ale jest to jeden z ogólnych celów rachunkowości. Por. np. E. Wiszniowski, *Wymagania w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu oraz realizacja tego obowiązku na przykładzie biur rachunkowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 76(132).

i strategicznych (np. wielokryterialna analiza efektywności inwestycji). Interesujący potencjał obrazowania złożonych relacji gospodarczych jest ulokowany również w nowym obszarze tzw. międzyorganizacyjnej rachunkowości zarządczej²⁵ – składającym się z metod umożliwiających równoczesną analizę sytuacji finansowej podmiotu i jego partnerów biznesowych.

W podręcznikach z zakresu rachunkowości śledczej²⁶ do najczęściej omawianych metod zarządczych należą podział kosztów na stałe i zmienne oraz powiązana z nim analiza rentowności (nazywana analizą CVP), jak również metody służące do identyfikacji dodatkowych kosztów i utraconych przychodów. Jak wskazują przedstawione powyżej argumenty, dostępność metod, które mogą być wykorzystane dla celów śledczych, jest znacznie większa. Wybierając za przykład problematykę, której dotyczyły studia przypadków, tj. podejrzenie ustalania zaniżonych cen na specjalne zamówienia, gama metod, które mogą być potencjalnie zastosowane do zdiagnozowania sytuacji i wyceny ich skutków, jest niemal nieograniczona. Obok analizy decyzyjnej dotyczącej ustalenia minimalnej ceny specjalnego zamówienia, opartej na wspomnianej analizie CVP, diagnozę sytuacji można postawić, stosując: analizę cen rynkowych, analizę cen regularnie stosowanych przez podmiot, analizę pełnego kosztu wytworzenia zamówienia, analizę uzasadnionego kosztu wytworzenia produktów, analizę planowanych kosztów wytworzenia specjalnej dostawy, analizę rentowności w łańcuchu wartości (marż dostawcy i odbiorcy), analizę rentowności w cyklu życia produktu, analizę wartości klienta w cyklu współpracy, analizę wartości zamówienia dla klienta i wiele innych. Zastosowanie każdej z wymienionych metod pozwala naświetlić z nieco innej perspektywy wpływ badanych działań zarządzających (domniemane zniżenia ceny) na krótko- lub długoterminową sytuację ekonomiczną podmiotu i w ten sposób ułatwić ocenę zasadności podjętych decyzji.

4. Wykorzystanie metod rachunkowości zarządczej w opiniach biegłych – studia przypadków

Wykorzystanie metod zarządczych w rachunkowości śledczej przeanalizowano na podstawie dwóch studiów przypadków opinii biegłych dotyczących naruszeń

²⁵ Por. *Międzyorganizacyjna rachunkowość zarządcza*, red. M. Łada, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.

²⁶ Między innymi D.L. Crumbley, L.E. Heitger, G.S. Smith, *Forensic and Investigative Accounting*, CCH Incorporated, 2005.

o charakterze gospodarczym. W obu przypadkach toczące się postępowania karne dotyczyły zarzutu działania na szkodę spółki i jej udziałowców poprzez zaniżenie przez zarządzających cen sprzedaży na wybrane specjalne zlecenia. Zespół biegłych, których opinie badano, przygotowywał je najpierw na wniosek prokuratury, a następnie ponownie uzupełniał je i rozszerzał na wniosek sądu. Z uwagi na poufność informacji przypadki zostały opisane bardzo ogólnikowo – w sposób uniemożliwiający identyfikację sprawy.

Przebieg obu postępowań z punktu widzenia etapów przygotowywania analiz był bardzo zbliżony. Obie dotyczyły przedsiębiorstw produkcyjnych, w których zarządzający dopuścili się bardzo znacznego obniżenia cen na wybrane dostawy. Działania te zostały zgłoszone przez współwłaścicieli spółki do prokuratury, która rozpoczęła postępowanie. W toku dochodzenia powołani zostali biegli rewidenci, którzy dokonali analizy dokumentów księgowych spółek, ustalili przychody i koszty za badany okres, jak również dokonali wyliczeń wyniku finansowego ze sprzedaży wskazanych transakcji. W obu przypadkach takie opinie zostały uznane przez prokuraturę za niewystarczające i powołano dodatkowe zespoły biegłych, obejmujące specjalistów z zakresu rachunkowości zarządczej i branży, w której działały spółki. Opinie przygotowane przez te zespoły zawierały analizę cen wskazanych transakcji na tle obowiązujących w spółce cenników, cen stosowanych w danym okresie w transakcjach z innymi odbiorcami oraz cen obowiązujących na rynku. Drugą część opinii obejmowała szczegółową analizę kosztów ogółem oraz kosztów wybranych transakcji przeprowadzoną z podziałem na stałe i zmienne. W obu przypadkach stwierdzono rażące i nieuzasadnione zniżenie cen sprzedaży. Na tym etapie szczególnym wyzwaniem było przeniesienie kwestii prawnych – zarzutów stawianych przez prokuraturę i powiązanych z nimi pytań wyjaśniających – na grunt metod rachunkowości.

Przygotowane opinie biegłych (w każdej sprawie biegłego rewidenta i zespołu) stały się podstawą sformułowania aktów oskarżenia i były następnie przedstawiane przed sądem. W odpowiedzi na nie – na wniosek oskarżonych – zostały opracowane kolejne opinie przygotowane przez ekspertów (reprezentujących jednostki akademickie), przedstawiające alternatywne wyliczenia i uzasadniające postępowanie przyjęte przez zarządzających. W obu przypadkach jako główny argument wskazywano, że preferencyjne ceny ustalono powyżej zmiennego kosztu wytworzenia. Przedstawione w opiniach wyliczenia były oparte na krótkookresowej analizie przyrostowej przychodów i kosztów związanych ze specjalnym zamówieniem. Dodatkowo, w jednym z przypadków, podjęcie decyzji o obniżeniu cen uzasadniano utratą płynności finansowej przez spółkę i faktem dokonania przedpłaty przez kontrahenta. W obu sprawach na wniosek sądu zespoły zostały zobowiązane do przygotowania kolejnej

opinii uwzględniającej ustalenia poczynione w toku postępowania sądowego i argumenty zawarte w kontropiniach.

Po zapoznaniu się z aktami sprawy zespół dokonał dodatkowych ustaleń, które wpłynęły na decyzję o przygotowaniu dodatkowych symulacji finansowych. W pierwszej sprawie zidentyfikowano powiązanie między zarządzającym a spółką, która była odbiorcą specjalnej dostawy. Sytuacja ta uzasadniała zastosowanie reguł stosowanych w przypadku cen transferowych. Na podstawie wytycznych OECD zastosowano zasadę ceny rynkowej i wyliczono szkodę – jako różnicę między faktycznymi a potencjalnymi przychodami. Te ostatnie ustalono na podstawie cenników, które były zbieżne z cenami rynkowymi. W drugim przypadku ustalenia poczynione w toku sprawy wykazały, że w badanym okresie spółka odrzuciła inne zlecenie – z braku środków decydując się wyłącznie na zlecenie po zaniżonej cenie. Dokonano wyliczeń różnic w marżach pokrycia obu zleceń (na podstawie danych o kosztach zmiennych dostarczonych ze spółki) i na tej podstawie ustalono szkodę. Dodatkowo analiza kalkulacji kosztów produkcji przygotowywana wewnętrznie przez dział controllingu ujawniła manipulację informacją. Część kosztów produkcji, która w innych przedsiębiorstwach branży jest klasyfikowana jako zmienna, w spółce była wykazana jako stała. Wpływ na to miała – niezrozumiała ekonomicznie – decyzja zarządzających podjęta tuż przed wykonaniem zlecenia, aby zawrzeć umowy z niektórymi dostawcami na stałe kwoty niezależne od faktycznych zakupów i zużycia zasobów. W efekcie nastąpiła zmiana kwalifikacji kosztów ze zmiennych na stałe, powodująca, że zaniżone przychody ze zlecenia nieznacznie przewyższały tak zmanipulowaną kwotę kosztów zmiennych. Zarząd uzasadniał wszystkie działania chęcią przedłużenia czasu funkcjonowania podmiotu będącego na skraju upadłości. Dodatkowo w ostatecznej wersji opinii zespół zawarł również kompleksową analizę sytuacji finansowej podmiotu (m.in. płynności) oraz porównał wyliczenia i wnioski ze wszystkich opinii. Ogółem w postępowaniu prowadzonym przed sądem w każdej ze spraw przedstawiono łącznie kilka niezależnych i odmiennych opinii. Każda z nich oparta była na odmiennych założeniach i innej metodzie rachunkowości zarządczej. W uwagi na jednorazowość analizowanych praktyk (specjalne zlecenia) metody te opierały się wyłącznie na metodach operacyjnej rachunkowości zarządczej – głównie symulacjach przychodów i kosztów.

Interesującym wątkiem w badanych studiach przypadków była prezentacja opinii i dyskusja nad nimi. Biegli powołani przez prokuraturę wskazywali na nieuzasadnione zaniżanie cen i działanie na szkodę spółek, a biegli zatrudnieni przez oskarżonych wręcz przeciwnie. Jako argumenty przytaczano nie tylko przekonania biegłych, lecz także publikacje naukowe, opracowania branżowe, a nawet opinie urzędu skarbowego. Polemika między autorami opinii bardzo szybko prowadziła

do wniosku, że poszczególne symulacje finansowe są przygotowane prawidłowo od strony formalnej, a odmiennosc wniosków wynika z odmiennych przyjętych założeń i metod obliczeniowych. Ogółem w sprawach wykorzystano niemal kilkanaście sposobów wyliczenia efektów ekonomicznych badanych transakcji, zarówno księgowych, jak i zarządczych. W trakcie rozpraw zauważalny był brak pełnego porozumienia między prawnikami i biegłymi – biegli nie do końca rozumieli kwestie prawne, o które pytał sąd lub strony, i odwrotnie – wyjaśnienie ekonomiczne biegłych nie zawsze były zrozumiałe dla pozostałych uczestników postępowania. Ta sytuacja sprawiła, że argumentacja dotycząca wiarygodności opinii bardzo szybko przeniosła się z kwestii merytorycznych na poziom dyskusji o osobach powołanych przez prokuraturę na biegłych. Członkowie zespołu w trakcie rozpraw byli agresywnie atakowani przez obronę i związanych z nią biegłych. Wiele godzin przepytywano ich, zadając wielokrotnie te same pytania, zniekształcając wcześniejsze wypowiedzi, wplatając w wypowiedzi różne insynuacje, kwestionując kompetencje biegłych, negatywnie przedstawiając ich doświadczenie i niezależność, a nawet wyśmiewając postawę i wyrwane z kontekstu stwierdzenia. Oczywistym zamierzeniem obrony było zdyskredytowanie biegłych w warunkach, gdy merytorycznie trudno było podważyć przedstawiane wyliczenia. W jednym z przypadków doszło wręcz do jawnej licytacji atrybutów biegłych – między innymi ważną rolę legitymizującą odgrywały: wykształcenie kierunkowe, tytuł naukowy, obszar prowadzonych badań, a nawet wiek jako przejaw doświadczenia.

5. Śledcza rachunkowość zarządcza – wnioski z badań

Przedstawione studia przypadków nie tylko potwierdziły przydatność metod rachunkowości zarządczej w rozstrzyganiu kwestii prawnych, w tym ściganiu nadużyć gospodarczych, ale umożliwiły wyciągnięcie wielu interesujących wniosków. Do najważniejszych zaliczono następujące spostrzeżenia.

1. Zwracając się do biegłych z zakresu rachunkowości zarządczej uczestnicy postępowania oczekują przede wszystkim oceny racjonalności ekonomicznej określonych decyzji i działań, a niekiedy również określenia ich skutków. Sporządzone opinie legitymizują tym samym przyjęcie określonych rozstrzygnięć prawnych.
2. Specyfika rachunkowości zarządczej sprawia, że dla tej samej hipotetycznej lub faktycznej sytuacji decyzyjnej (lub innego problemu prawnego) istnieje możliwość wykorzystania bardzo szerokiej gamy metod obliczeniowych i zastosowania zróżnicowanych kryteriów oceny. Opinie mogą przedstawiać różne aspekty ekonomiczne badanej sytuacji, które – w zależności od przyjętego podejścia

- mogą być odmiennie interpretowane. To, co w zastosowaniach zarządczych jest zaletą, w postępowaniach prawnych stanowi barierę w formułowaniu jednoznacznych rozstrzygnięć i posługiwaniu się precyzyjnymi kwotami.
3. Przy wielości dostępnych metod analitycznych o prawidłowości ich zastosowania przesądza przede wszystkim staranny dobór do indywidualnego przypadku – uwarunkowań realizacji określonych działań i sytuacji, w której znalazły się zaangażowane w nie podmioty. Ważne są przy tym nie tylko obiektywne uwarunkowania ekonomiczne, lecz także subiektywny odbiór sytuacji przez podmioty i ich przekonania co do racjonalności określonego postępowania. W działaniach śledczych wykorzystywane są zatem zarówno dane finansowe dotyczące danego podmiotu, jak i informacje, które mogą stanowić materiał porównawczy, oraz wszystkie istotne ustalenia zawarte w aktach sprawy. Wraz z kolejnymi ustaleniami ujawnianymi w sprawie przeprowadzane analizy mogą ulegać modyfikacji.
 4. Opinie opracowane przy wykorzystaniu metod rachunkowości zarządczej są w dużym stopniu oparte na danych finansowych pozyskiwanych bezpośrednio z badanych podmiotów, w tym z systemu rachunkowości zarządczej. Z uwagi na możliwość manipulacji ich wykorzystanie powinno być poprzedzone weryfikacją wiarygodności ewidencji księgowej przeprowadzoną przez biegłego rewidenta. Ponadto ocena racjonalności postępowania zarządzających wymaga dobrej znajomości warunków rynkowych (niekiedy wykorzystania danych zewnętrznych), dlatego też dobrym rozwiązaniem w sprawach gospodarczych jest prowadzenie działań śledczych wspólnie przez specjalistów z zakresu rachunkowości finansowej, rachunkowości zarządczej oraz ekspertów branżowych.
 5. Zastosowanie metod rachunkowości dla celów śledczych wymaga bardzo dobrej znajomości specyficznych kwestii prawnych, których rozstrzygnięcie wspomagają. Biegli, w przypadku braku wsparcia merytorycznego w postaci specjalistycznych opracowań lub rekomendacji, wiążą określone konstrukcje prawne z kategoriami rachunkowości w sposób intuicyjny, kierując się zdrowym rozsądkiem i własnym doświadczeniem. Brak pełnej biegłości w kwestiach prawnych utrudnia również składanie wyjaśnień w trakcie postępowania.
 6. W postępowaniach prawnych wydawane opinie z zakresu rachunkowości legitymizują nie tylko czynniki merytoryczne, tj. poprawność formalna i rachunkowa analizy zastosowanych do ich sporządzenia, lecz także czynniki społeczne związane z subiektywnym odbiorem osoby biegłego i składanych przez niego wyjaśnień, tj.: kwalifikacje, wygląd i zachowanie, sposób formułowania opinii, wiek i doświadczenie zawodowe, dorobek naukowy, tytuły naukowe, sposób reagowania pod wpływem stresu itp.

Przedstawione wnioski skłaniają do ogólnej refleksji, że wykorzystanie tych samych metod rachunkowości dla potrzeb śledczych wymaga zupełnie innego podejścia niż przy ich stosowaniu na wewnętrzne potrzeby zarządzania. Specjalista ds. rachunkowości śledczej musi rozwijać zupełnie inny zakres kompetencji – obok tych związanych ze znajomością metod rachunkowości zarządczej niezbędne są kwalifikacje z zakresu prawa, wiedza o sposobach popełniania nadużyć i ich zwalczania oraz umiejętności niezbędne do wiarygodnego przygotowania i przedstawienia opinii w warunkach silnej presji psychicznej.

6. Podsumowanie

Rozważania przedstawione w artykule wskazują, że śledcza rachunkowość zarządcza to interesujący obszar działalności praktycznej, wymagający rozwoju kanonu wiedzy i warty prowadzenia badań naukowych zakrojonych na większą skalę. Aktualny stan wiedzy naukowej w tym zakresie oraz wsparcie merytoryczne praktyków oferowane w formie podręczników i opracowań fachowych są niewystarczające – szczególnie, uwzględniając szeroki zakres zagadnień, jaki współcześnie obejmuje rachunkowość śledcza, oraz znaczącą rolę, jaką mogą w niej odgrywać metody tradycyjnie kojarzone z rachunkowością zarządczą. Potrzeba rozwoju w Polsce kanonu wiedzy z tego zakresu wynika również ze zróżnicowanych tradycji i szczegółowych rozwiązań prawnych obowiązujących w poszczególnych krajach. Czyni to dobre praktyki z zagranicy trudne do bezpośredniego przeniesienia na grunt polskiego systemu prawnego. Wypracowanie standardów merytorycznych śledczej rachunkowości zarządczej pozwoli nie tylko na bezpośrednią poprawę jakości opinii wydawanych przez specjalistów z zakresu rachunkowości, lecz także pośrednio przyczyni się do zwiększenia skuteczności przyjętych rozwiązań prawnych, a tym samym do zapewnienia większego bezpieczeństwa gospodarki.

Bibliografia

1. Buk H., *Dyskusyjność odzwierciedlenia realnych procesów gospodarczych we współczesnej rachunkowości*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu” 2014, t. 54, nr 3.
2. Burchart R., Lelusz H., *Problemy w identyfikowaniu rachunkowości kreatywnej i rachunkowości agresywnej w teorii i praktyce*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 78(134).

3. Chui L., Pike B., *Auditors' Responsibility for Fraud Detection: New Wine in Old Bottles?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2013, vol. 5, issue 1.
4. Crumbley D.L., Apostolou N.G., *The Expanding Role of the Forensic Accountant*, „The Forensic Examiner”, Fall 2005.
5. Crumbley D.L., Heitger L.E., Smith G.S., *Forensic and investigative accounting*, CCH Incorporated, 2005.
6. Dhar P., Sarkar A., *Forensic Accounting: an Accountant's Vision*, „Vidyasagar University Journal of Commerce”, vol. 15, March 2010.
7. Gottschalk P., *Prevention of White-Collar Crime: The Role of Accounting*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2011, vol. 3, issue 1.
8. *Guide to Preventing Workplace Fraud. Taking Action to Reduce Business Crime Exposure*, Raport KPMG LLP, Minneapolis 2006.
9. Hołda A., Nowak W., *Oszustwa w systemie rachunkowości a ewolucja procedur badania sprawozdań finansowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2003, nr 13(69).
10. Hopwood W.S., Leiner J.J., Young D.G.R., *Forensic Accounting and Fraud Examination*, McGraw-Hill, 2012.
11. Huber D., *Forensic Accounting: An Anglo-American Comparison – Forensic Accounting in the U.S.A.*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2014, vol. 6, issue 3.
12. Huber D., *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2012, vol. 4, issue 1.
13. Kamela-Sowińska A., *Psychologiczne i ekonomiczne źródła oszustw księgowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2006, nr 32(88).
14. Koh A.N., Arokiasamy L., Ah Suat C.L., *Forensic Accounting: Public Acceptance towards Occurrence of Fraud Detection*, „International Journal of Business and Management” 2009, vol. 4, no. 11.
15. Kranacher M.J., Riley R., Wells J.T., *Forensic Accounting and Fraud Examination*, John Wiley & Sons, New Jersey 2010.
16. *Międzyorganizacyjna rachunkowość zarządcza*, red. M. Łada, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
17. Pedneault S., Silverstone H., Sheetz M., Rudewicz F., *Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts*, John Wiley & Sons, New Jersey 2012.
18. Sawicka J., Stroncsek A., *Poziom wykształcenia audytora wewnętrznego a skuteczne wykrywanie nadużyć*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 864. Finanse. Rynki Finansowe. Ubezpieczenia” 2015, nr 76, t. 2.
19. Schneider K., *Falszowanie dokumentów księgowych w aspekcie połączeń jednostek*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2005, nr 28(84).

20. Singleton T.W., Singleton A.J., Bologna G.J., Lindquist R.J., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, John Wiley & Sons, New Jersey 2006.
21. Wiszniowski E., *Wymagania w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu oraz realizacja tego obowiązku na przykładzie biur rachunkowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 76(132).

Źródła internetowe

1. <http://certfa.org/>.
2. <http://sjp.pl/nadużycie>.

Investigative Management Accounting. Expert Opinions on Sales Underpricing – Case Studies

Summary

Investigative accounting is one of the areas enjoying a growing interest of practitioners and academic researchers. In a general sense, this idea means using accounting to settle legal issues. The literature combines this area primarily with the methods of financial accounting. This article aims to prove that also management accounting methods may be used for legal purposes. The theoretical considerations on investigative accounting are completed with results of two case studies. The analyses of expert opinions in two penal proceedings allowed for the conclusions to be drawn with regard to the specific character of the area of accounting application. The study also indicates the need for the development of the canon of accounting knowledge focusing on the domestic character of legislation.

Keywords: investigative accounting, management accounting, expert opinion

Małgorzata Kutera

Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński

Whistleblowing jako narzędzie wykrywania oszustw gospodarczych

Streszczenie

Obecnie nadużycia finansowe stanowią jedno z większych zagrożeń efektywnego funkcjonowania rynków kapitałowych. Globalizacja i związana z nią liberalizacja oraz niespotykany rozwój technologii informatycznych wyjątkowo sprzyjają oszustwom. Rośnie więc zainteresowanie różnymi narzędziami wspierającymi ich wykrywanie. Badania wskazały, że kluczową rolę w tym zakresie odgrywają zwykle donosy pochodzące od osób związanych z danym przedsiębiorstwem. Stąd też stworzono i upowszechniono systemy wspomagające przekazywanie takich informacji, które określane są jako whistleblowing. Problem oczywiście wzbudza znaczne kontrowersje. Niektórzy uważają, iż jest to zwykle donosicielstwo i nie ma nic wspólnego z etyczną postawą.

Niniejsze opracowanie ma na celu prezentację kluczowych zagadnień związanych z whistleblowingiem postrzeganym jako narzędzie wspomagające wykrywanie oszustw gospodarczych. W artykule poruszono głównie problemy związane z definiowaniem pojęcia, przedstawiono amerykański mechanizm whistleblowingu (uchoodzący za najbardziej rozbudowany) na tle innych krajów, dokonano analizy zakresu ochrony prawnej sygnalistów i zaprezentowano podstawowe zasady tworzenia efektywnych mechanizmów zgłaszania nadużyć wewnątrz organizacji.

Słowa kluczowe: whistleblowing, sygnaliści, nadużycia, wykrywanie, etyka

1. Wprowadzenie

Nadużycia finansowe są nieodłącznym elementem gospodarki rynkowej. Wyraźnie wskazuje na to historia rozwoju ekonomicznego świata. Wszechobecna globalizacja i związana z nią liberalizacja przepływu pieniądza, dóbr i usług, siły roboczej oraz niespotykany do tej pory rozwój technologii informatycznych wyjątkowo sprzyjają oszustwom. Mechanizmy stosowane przez przestępców już dawno przekroczyły granice jednego kraju czy kontynentu. To oczywiście w znaczny sposób utrudnia walkę ze zjawiskiem. Stało się również jasne, że dalsze uszczegóławianie regulacji z zakresu prawa podatkowego, bilansowego, gospodarczego i handlowego nie przynosi pożądaných efektów. Stąd szersze zainteresowanie wszelkimi innymi narzędziami wspierającymi wykrywanie oszustw.

Badania międzynarodowych organizacji i stwierdzone przypadki nadużyć wskazały, że kluczową rolę w tym zakresie mają zwykle donosy pochodzące od osób związanych z danym przedsiębiorstwem (najczęściej pracowników). Dlatego też w wielu krajach stworzono i upowszechniono systemy wspomagające przekazywanie takich informacji, które określane są jako *whistleblowing*¹. Powszechnie uważa się, że najlepszy i najbardziej rozbudowany z nich funkcjonuje w Stanach Zjednoczonych. Problem oczywiście wzbudza wiele kontrowersji. Wiele osób uważa, iż jest to zwykle donosicielstwo i nie ma nic wspólnego z etyczną postawą. Ocena w znacznym stopniu uzależniona jest od szeregu uwarunkowań historycznych, kulturowych, społecznych, które są różne w poszczególnych krajach. Stąd też występują mniej lub bardziej intensywne prace legislacyjne w tym zakresie, co przekłada się również na skuteczność całego systemu.

Niniejsze opracowanie ma na celu głównie prezentację kluczowych zagadnień związanych z *whistleblowingiem*, postrzeganym jako narzędzie wspomagające wykrywanie oszustw gospodarczych. Rozważania oparto na tezie głównej brzmiącej: dobrze opracowany i skutecznie wdrożony system *whistleblowingu* może w znacznym stopniu przyczynić się do efektywniejszego ujawniania nadużyć finansowych. Przy tworzeniu zasad i struktury jego funkcjonowania należy jednak uwzględnić czynniki historyczno-społeczne danego kraju.

Artykuł opiera się głównie na krytycznej analizie wyników badań zjawiska przeprowadzonych przez uznane organizacje międzynarodowe, stosownych aktów prawnych i literatury przedmiotu.

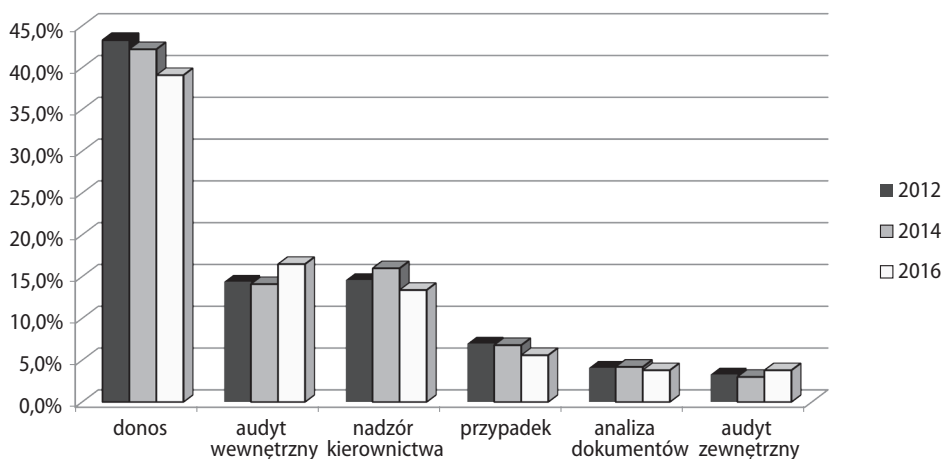
¹ Szczegółowe wyjaśnienie pojęcia zostanie przedstawione w dalszej części opracowania.

2. Donosy głównym źródłem informacji o nadużyciach finansowych

Badania prowadzone przez różne instytucje wyraźnie wskazują, że obecnie najskuteczniejszym narzędziem wykrywania oszustw jest donos. Najszersze analizy w tym zakresie prowadzone są przez amerykańskie Stowarzyszenie Biegłych ds. Nadużyć (*Association of Certified Fraud Examiners – ACFE*), które począwszy od 1996 r. prowadzi systematyczne badania dotyczące oszustw finansowych². Wynika z nich jednoznacznie, że donos jest podstawą ujawnienia nadużycia w około 40% przypadków. Na drugim miejscu znajduje się audyt wewnętrzny (14,1–16,5%), a na kolejnym – nadzór ze strony kierownictwa (13,4–16,0%). Dalsza analiza wskazuje, że donosy w ponad połowie przypadków pochodzą od pracowników, a następnie od klientów i anonimowych osób³.

Szczegółowe wyniki badań dla najważniejszych kategorii w tym zakresie w latach 2012–2016 zostały zaprezentowane na wykresach 1 i 2.

Wykres 1. Główne mechanizmy wykrywania oszustw finansowych

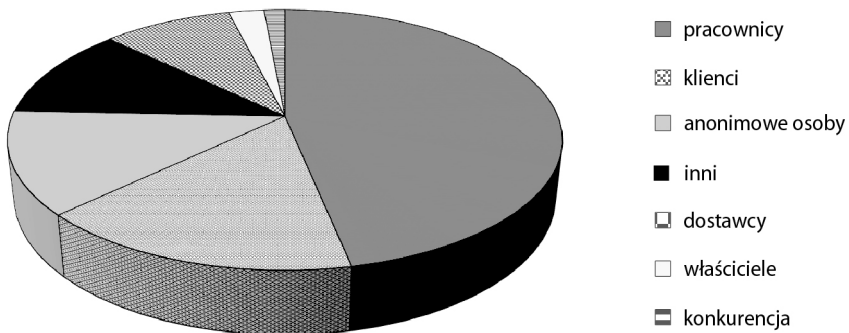

Źródło: opracowanie własne na podstawie ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse, 2016 Global Fraud Study*, s. 21.

² Ostatnie badanie przeprowadzone było w okresie od lipca do października 2015 r. i zawierało 81 szczegółowych pytań dotyczących stwierdzonych nadużyć. Pytania skierowane były do członków organizacji, która skupia obecnie na całym świecie ponad 41 tys. certyfikowanych biegłych zajmujących się tematem oszustw. Ankieta została wypełniona przez 7 497 osób, z czego wybrano 2 410 pełnych *case studies* jako podstawę do szacowania wyników badań.

³ ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse, 2016 Global Fraud Study*, s. 21–26.

Wykres 2. Podstawowe grupy donosicieli w 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse, 2016 Global Fraud Study*, s. 26.

Przedstawione wyniki badań uzasadniają szersze zainteresowanie tym obszarem przez instytucje odpowiedzialne za nadzór nad rynkiem kapitałowym. Widać to głównie w Stanach Zjednoczonych, które od wielu lat prowadzą działania na rzecz maksymalnego ułatwienia zgłaszania podejrzeń popełnienia nadużyć gospodarczych.

Tworzenie sprawnie funkcjonujących gorących linii (*hot lines*) z sensownym programem ochrony sygnalistów jest szczególnie ważnym narzędziem w walce ze skomplikowanymi nadużyciami popełnianymi przez najwyższe kierownictwo spółek. Potwierdza to choćby przypadek WorldComu i osoba Cynthii Cooper's, która stała się jak dotąd najsłynniejszym whisteblowerem świata. Cynthia Cooper's była wiceszefową działu audytu wewnętrznego w WorldComie i wraz ze swoimi dwoma współpracownikami (Gene Morse i Glyn Smith) wykryła i ujawniła oszustwa popełniane przez kierownictwo tej spółki⁴. W swojej pracy wykazała się niesłychaną determinacją, gdyż na początku nikt nie chciał wierzyć w jej rewelację, łącznie z zewnętrznym audytorem. WorldCom od lat był przecież uznawany na światowego giganta. Nie pomagała jej również postawa dyrektora finansowego Scotta Sullivana, który od początku próbował zdetronizować jej pozycję, prowadząc kuriozalną korespondencję mailową w odpowiedzi na poważne zarzuty Cynthii. Za jej wręcz heroiczną postawę w ujawnieniu skandalu magazyn „Time” ogłosił ją człowiekiem roku 2002.

⁴ W przypadku Enronu podobną rolę odegrała Sherron Watkins, wiceszefowa spółki.

3. Pojęcie whistleblowingu

Do tej pory nie wypracowano jednej wspólnej definicji whistleblowingu, która byłaby powszechnie używana w przepisach prawnych. Poszczególne organizacje przyjęły w tym zakresie różne określenia. Międzynarodowa Organizacja Pracy (*International Labour Organization* – ILO) definiuje whistleblowing jako „zgłaszanie przez aktualnych lub byłych pracowników wszystkich nielegalnych, nieprawidłowych, niebezpiecznych lub nieetycznych praktyk stosowanych przez pracodawców”⁵.

Rozbudowaną definicją whistleblowingu posługuje się organizacja *Transparency International*. Według niej pojęcie to odnosi się do „ujawniania lub informowania o nadużyciach, które dotyczą korupcji, działań przestępczych, niedopełniania obowiązków, decyzji podjętych bezprawnie, sytuacji zagrożenia zdrowia i bezpieczeństwa publicznego oraz środowiska naturalnego, nadużycia władzy, bezprawnego wykorzystania środków lub majątku publicznego, rażących zaniedbań w zarządzaniu, konfliktu interesów oraz wszystkich działań mających na celu ukrycie tych nieprawidłowości”. Zgodnie z dalszym brzmieniem definicji sygnalistą może być każdy pracownik sektora publicznego lub prywatnego albo też inna osoba, która dysponuje informacją na temat nadużycia i jednocześnie ponosi ryzyko działań odwetowych ze strony podejrzanego. Do tych innych osób *Transparency International* zalicza m.in. konsultantów, zleceniobiorców, stażystów, wolontariuszy, praktykantów i byłych pracowników⁶.

Szeroki zakres definicyjny whistleblowingu został też zawarty w prawie brytyjskim. Pojęcie to odnosi się do „każdego ujawnienia informacji, które w uzasadnionym przekonaniu osoby dokonującej zgłoszenia prowadzi do ujawnienia co najmniej jednej z poniższych sytuacji⁷:

- przestępstwa kryminalnego, które już miało miejsce, występuje aktualnie lub wystąpi w przyszłości,
- możliwe jest naruszenie zdrowia lub bezpieczeństwa ludzi,
- zagrożone jest środowisko naturalne,
- doszło do naruszenia ogólnych zasad sprawiedliwości”.

⁵ OECD, *G20 Anti-Corruption Action Plan. Protection of Whistleblowers. Study on Whistleblower Protection Frameworks, Compendium of Best Practices and Guiding Principles for Legislation*, s. 7.

⁶ Transparency International, *Whistleblowing in Europe. Legal Protections for Whistleblowers in the EU*, 2013, s. 6.

⁷ UK *Public Interest Disclosure Act (PIDA)*, Part IV A, Section 43B.

Warto podkreślić, że w kontekście tych przepisów nadużycie podlegające zgłoszeniu mogło już wystąpić w przeszłości, występuje aktualnie lub prawdopodobnie będzie miało miejsce w przyszłości. Zakres sygnalistów również jest bardzo szeroki.

Amerykańska ustawa *Whistleblower Protection Act* zawiera podobnie dość obszerną definicję prawną tego pojęcia. Zgodnie z nią whistleblowing to ujawnianie każdej informacji dotyczącej naruszenia prawa, poważnej straty, nadużycia uprawnień lub wymiernego i szczególnego zagrożenia dla zdrowia i bezpieczeństwa publicznego⁸. Informacja może być zgłaszana przez dużą grupę osób.

W języku polskim nie ma dobrego odpowiednika określenia whistleblowing. Wyrażenie to pochodzi od angielskiego zwrotu *to blow the whistle*, czyli „dmuchnąć w gwizdek”, „zagwizdać”. Jedną z niewielu propozycji polskiego tłumaczenia tego wyrażenia brzmi „demaskacja”, „demaskacja pracownicza”, „sygnalizowanie”⁹. Zwroty te nie są jednak powszechnie używane w literaturze przedmiotu. Osoby przekazujące informacje określane są mianem whistleblowers. Słowo *whistle-blower* oznacza w dosłownym tłumaczeniu „dmuchający w gwizdek”. Chodzi tu o osobę, która, mając pewną wiedzę (lub tylko same podejrzenia), daje sygnał odpowiednim organom lub instytucjom o możliwym nadużyciu. Najpowszechniej przyjętym polskim odpowiednikiem stało się określenie „sygnalista”, które chyba najlepiej oddaje istotę sprawy. Często osoby te dysponują tylko podejrzeniami lub niewielkimi fragmentami informacji czy też dokumentów i przekazują o tym informację komuś, kto ma kompetencje i możliwości, aby to zbadać, potwierdzić i zgromadzić dowody.

4. System whistleblowingu w Stanach Zjednoczonych

Najbardziej rozbudowane programy whistleblowingu zostały utworzone w Stanach Zjednoczonych. Obecnie funkcjonuje tam mnóstwo federalnych, stanowych i lokalnych uregulowań dotyczących tej tematyki. Do najważniejszych aktów prawnych należy zaliczyć: *The False Claims Act* (1863), *Whistleblower Protection Act* (1989) i *Whistleblower Protection Enhancement Act* (2012) – odnoszące się głównie do sektora publicznego – oraz *Sarbanes-Oxley Act* (2002) i *Dodd-Frank Act* (2010) – dotyczące sektora prywatnego¹⁰. Widać więc, że USA mają bogatą tradycję

⁸ *Whistleblower Protection Act*, Public Law 101-12, April 10, 1989, par. 1213.

⁹ W. Rogowski, *Whistle-blowing: bohaterstwo, zdrada czy interes?*, „Przegląd Corporate Governance” 2007, nr 1, s. 24.

¹⁰ Należy dodać, że w USA istnieje jeszcze oddzielny akt prawny regulujący kwestie ochrony zdrowia i bezpieczeństwa pracowników w miejscu pracy – *Occupational Safety and Health Act* (OSHA) – który też zawiera wytyczne dotyczące sygnalistów.

w regulowaniu procedur odnoszących się do sygnalistów. Wystarczy wspomnieć, że dzięki *The False Claims Act* w latach 1987–2013 wykryto nadużycia na łączną kwotę 38,9 mld dolarów, z czego 27,2 mld dolarów (czyli 70%) dotyczyło przypadków zgłoszonych w ramach whistleblowingu¹¹.

Szczególnie przełomowa w tym zakresie okazała się ustawa *Sarbanes-Oxley Act* (SOX). Do tej pory bowiem szczególną uwagę zwracano na sygnalistów, którzy informowali o różnych nadużyciach dotyczących sfery zdrowia publicznego, bezpieczeństwa państwa i finansów publicznych. Nie istniały żadne regulacje dotyczące whistleblowingu w sektorze prywatnym. Tymczasem skandale finansowe, które miały miejsce na początku XXI w. wyraźnie wskazały, że kluczową rolę w ich wykryciu mogą mieć pracownicy przedsiębiorstw.

Ustawa SOX nakazała wszystkim komitetom audytu opracowanie i wdrożenie w spółkach odpowiednich programów whistleblowingu. Każdy komitet jest odpowiedzialny za przyjęcie efektywnych procedur w zakresie przyjmowania, przechowywania i reagowania na skargi dotyczące spraw kontroli wewnętrznej, księgowości, sprawozdawczości i audytu, składane zarówno przez osoby z zewnątrz, jak i wewnątrz podmiotu¹². Zgodnie z wymogami spółka publiczna powinna więc wdrożyć program whistleblowingu dla pracowników i dla zewnętrznych podmiotów, m.in. klientów, dostawców, inwestorów, kredytodawców. Należy zwrócić uwagę na dość dużą swobodę, jaką przyznaje się sygnalistom. Nie muszą oni w żaden sposób wykazywać, że podejrzenia są prawdziwe. Ustawa wymaga tylko, aby pracownik kierował się uzasadnionym przekonaniem co do popełnienia oszustwa. Może on ponadto wybrać różne sposoby przekazania informacji, tzn. sygnał może być przekazany do zwierzchnika, jakiegokolwiek organu wchodzącego w zakres ładu korporacyjnego, organu państwowego czy wreszcie do mediów. SOX zabrania jednocześnie jakichkolwiek działań restrykcyjnych względem sygnalistów, którzy uzyskują specjalną ochronę¹³. W tym zakresie przewidziano zarówno zwiększoną odpowiedzialność cywilną, jak i karną. Przepisy przewidują wysokie grzywny i karę więzienia nawet do 10 lat.

Kolejnym przełomowym działaniem było uchwalenie w 2010 r. ustawy *Dodd-Frank Act*, na mocy której amerykańska komisja papierów wartościowych i giełdy wprowadziła swój dodatkowy program whistleblowingu. SEC oparła program na trzech filarach: nagrody pieniężne, ochrona sygnalistów przez działaniami odwetowymi i zagwarantowanie poufności. Niezmiernie skuteczny

¹¹ US Department of Justice, *Fraud Statistics – Overview*, October 1, 1987 – September 30, 2013.

¹² SOX, Section 301 *Public Company Audit Committees*.

¹³ SOX, Section 806 *Protection for Employees of Publicly Traded Companies Who Provide Evidence of Fraud*, Section 1107 *Retaliation Against Informants*.

okazał się fakt, że ustawa Dodd-Franka nie tylko wzmocniła ochronę sygnalistów, lecz także przyznała im prawo do wynagrodzenia za informacje, które będą skutkowały podjęciem przez SEC rzeczywistych działań. Zgodnie z przepisami sygnalista, który dostarczy tego typu informacje, może liczyć na wypłatę od 10 do 30% wysokości kary opiewającej na milion dolarów lub więcej, nałożonej na firmę, która dokonała przestępstwa finansowego. Szczegółowe warunki przyznawania nagród pieniężnych zostały przedstawione na rysunku 1.

Rysunek 1. Warunki przyznawania nagród pieniężnych w amerykańskim systemie whistleblowingu

Sygnalista otrzymuje nagrodę w wysokości 10–30% kary nałożonej przez SEC po łącznym spełnieniu następujących warunków:

- informacja musi być oryginalna – ma dotyczyć niezależnych faktów lub analiz, co do których SEC nie ma jeszcze żadnych zgłoszeń; nie może to być również informacja ujawniona w publicznych źródłach,
- w wyniku pozyskania informacji SEC przeprowadzi skuteczne postępowanie egzekucyjne; zawiadomienie powinno być więc przekazane w odpowiednim momencie, aby możliwe było efektywne zastosowanie procedur,
- kary nałożone przez SEC w danym przypadku wynoszą co najmniej 1 mln dolarów.

Sygnalista nie otrzymuje nagrody, gdy:

- na podstawie obowiązujących go przepisów prawa był zobligowany do wcześniejszego przekazania tej informacji SEC,
- jest prawnikiem usiłującym wykorzystać informacje pozyskane od klienta,
- zdobył informacje w sposób nielegalny,
- jest specjalistą zaangażowanym w prace SEC,
- pozyskał informacje od innego pracownika,
- ma kryminalne powiązania z osobą lub sytuacją, w zakresie której przekazuje informacje.

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://www.workplacefairness.org/corporate-whistleblowers-Sarbanes-Oxley> (dostęp: 10.04.2016).

Powyższe uregulowanie wywołało wiele dyskusji, ale niewątpliwie okazało się bardzo skutecznym narzędziem¹⁴. Potwierdzają to dane na temat działania programu

¹⁴ Zarzuty dotyczą głównie etycznych aspektów programu. Wielu specjalistów uważa, że whistleblowing jest zwykłym donosicielstwem (sygnalistów określają mianem konfidentów czy wręcz zdrajców). Przyznawanie za to nagród pieniężnych jeszcze bardziej wzmocniło te poglądy.

raportowane do Kongresu USA przez SEC. Ich analiza wyraźnie wskazuje, że z roku na rok wzrasta liczba zgłoszeń przyjmowanych w tym systemie i wielkość nagród pieniężnych. Dotychczas SEC wypłaciła łącznie ponad 57 mln dolarów 26 sygnalistom¹⁵. Rekord wysokości przyznanej nagrody dla jednego sygnalisty został ustanowiony we wrześniu 2014 r. – SEC przyznało premię w wysokości ponad 30 mln dolarów! Budżet całego programu na koniec 2015 r. wyniósł ponad 400 mln dolarów¹⁶. Od początku programu systematycznie wzrasta liczba przekazywanych donosów. W 2015 roku była najwyższa i wyniosła 3 923. Oznacza to ponad 30% wzrost w porównaniu z 2012 rokiem, który był pierwszym pełnym okresem funkcjonowania programu. Prawie połowa osób zgłaszających nadużycia dotyczy byłych lub aktualnych pracowników. Liczba przyjętych zgłoszeń od wdrożenia ustawy została przedstawiona w tabeli nr 1.

Tabela 1. Liczba zgłoszeń o podejrzanych transakcjach zarejestrowana w ramach *Dodd-Frank Whistleblower Program* w USA w latach 2011–2015

2011	2012	2013	2014	2015
334 ¹⁷	3 001	3 238	3 620	3 923

Źródło: SEC, *2015 Annual Report to Congress on the Dodd-Frank Whistleblower Program*, s. 21.

Warto dodać, że SEC uwzględnia też donosy pochodzące z innych krajów. Od początku funkcjonowania programu informacje zostały przekazane z 95 krajów. W ciągu 2015 r. najwięcej donosów spoza USA dotyczyło Wielkiej Brytanii, Kanady, Chin, Australii.

5. Ochrona prawna sygnalistów w USA na tle innych krajów

Kluczowym elementem powodzenia systemu *whistleblowingu* w USA, oprócz nagród pieniężnych dla sygnalistów, jest również silna ochrona prawna tych osób. Jak wspomniano wyżej, wszelkie działania odwetowe podejmowane przez podejrzanych mogą zakończyć się 10-letnią karą więzienia i wysokimi grzywnami. Zapewnienie skutecznej ochrony sygnalistów jest właściwie podstawą systemu.

¹⁵ <http://www.sec.gov/news/pressrelease/2016-41.html> (dostęp: 26.03.2016).

¹⁶ SEC, *2015 Annual Report to Congress on the Dodd-Frank Whistleblower Program*, s. 27.

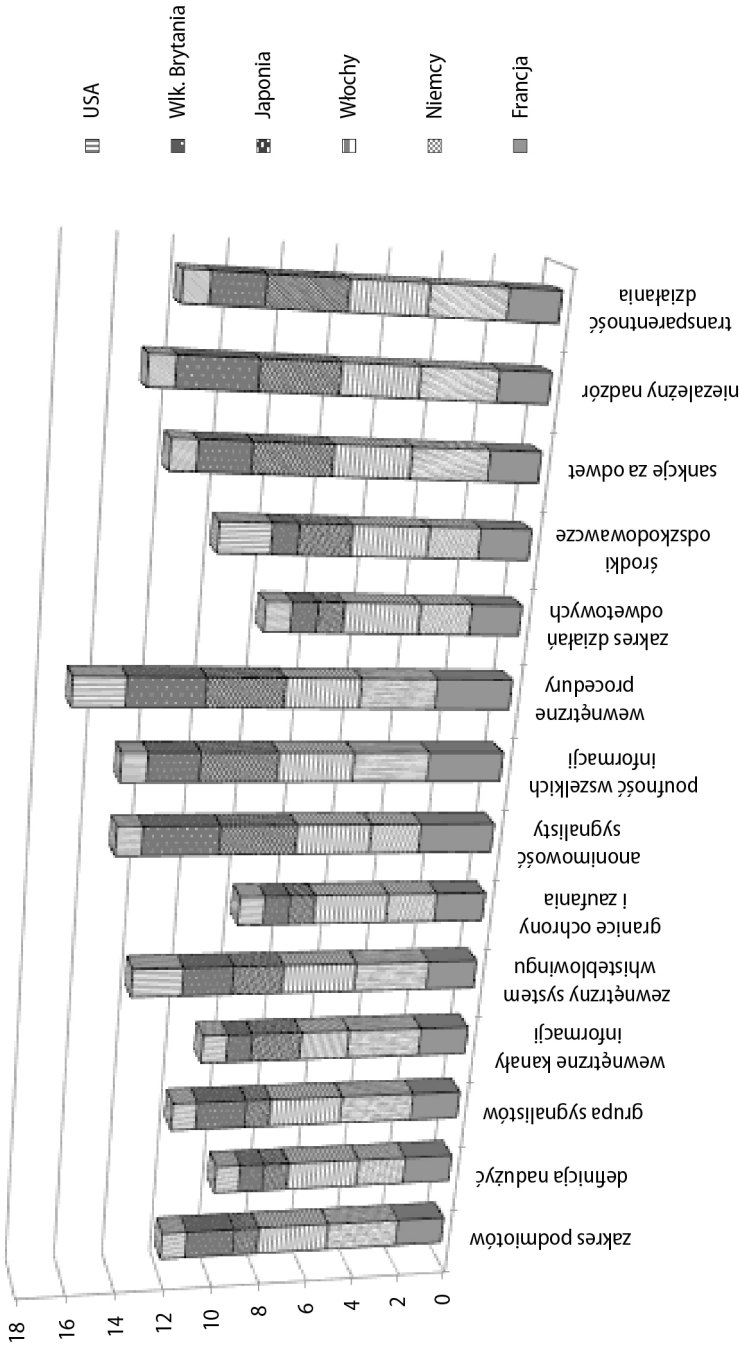
¹⁷ Ze względu na faktyczne wejście w życie zapisów w 2011 r., dane za ten rok odnoszą się tylko do okresu 7 ostatnich tygodni.

Ciekawe badania w tym zakresie zostały przeprowadzone wśród krajów grupy G-20. Szczegółowej analizie poddano przepisy prawne tych państw dotyczące ochrony osób zgłaszających potencjalne nadużycia. Na podstawie badań stworzono ranking najskuteczniejszych systemów prawnych i zestaw najlepszych kryteriów przyjętych w tym obszarze. Do najistotniejszych zaliczono następujące uregulowania¹⁸:

- obszerny zakres podmiotów prawnych, których dotyczą przepisy, tzn. pochodzących zarówno z sektora prywatnego, jak i publicznego,
- szeroka definicja nadużyć podlegających zgłoszeniu (m.in. korupcja, fałszowanie sprawozdań, nieetyczne zachowania w różnych aspektach),
- zróżnicowany profil potencjalnych sygnalistów, zgłoszenia są przyjmowane od pracowników, dostawców, odbiorców, wolontariuszy itd.,
- wiele wewnętrznych kanałów informacyjnych umożliwiających przekazanie donosu,
- istnieją również zewnętrzne systemy whistleblowingu, tzn. informacja może być przekazana do instytucji zewnętrznej (publicznej), a niekoniecznie do spółki,
- odpowiednio ustawione granice ochrony i zaufania – przyjmuje się domniemanie, że sygnaliści działają w interesie publicznym i nie chcą celowo nikogo skrzywdzić,
- zapewnienie pełnej anonimowości sygnalisty – system umożliwia złożenie anonimowego doniesienia, a w późniejszym okresie (jeśli konieczne będzie ujawnienie pewnych danych) gwarantuje pełną ochronę,
- zachowanie poufności wszelkich informacji – maksymalna w czasie ochrona wszystkich informacji związanych z doniesieniem i przebiegiem postępowania,
- szeroki i ujednolicony zestaw wewnętrznych procedur stosowanych we wszystkich etapach programu,
- uwzględnienie wielu możliwych działań odwetowych ze strony podejrzanych np. zmiana warunków zatrudnienia, zwolnienie z pracy, bezpośrednie naciski, nękanie,
- odpowiednie środki odszkodowawcze dla sygnalistów w przypadku pojawienia się krzywdzących działań podejrzanego,
- wysokie sankcje za działania odwetowe na sygnalistach zarówno w sferze prawa cywilnego, jak i karnego,
- niezależny nadzór nad systemem,
- transparentność i odpowiedzialność w stosowaniu przepisów prawa oraz podejmowanych działaniach.

¹⁸ OECD, *G20 Anti-Corruption Action Plan. Protection of Whistleblowers. Study on Whistleblower Protection Frameworks, Compendium of Best Practices and Guiding Principles for Legislation*, s. 30–33.

Wykres 3. Regulacje prawne dotyczące whistleblowingu w wybranych krajach

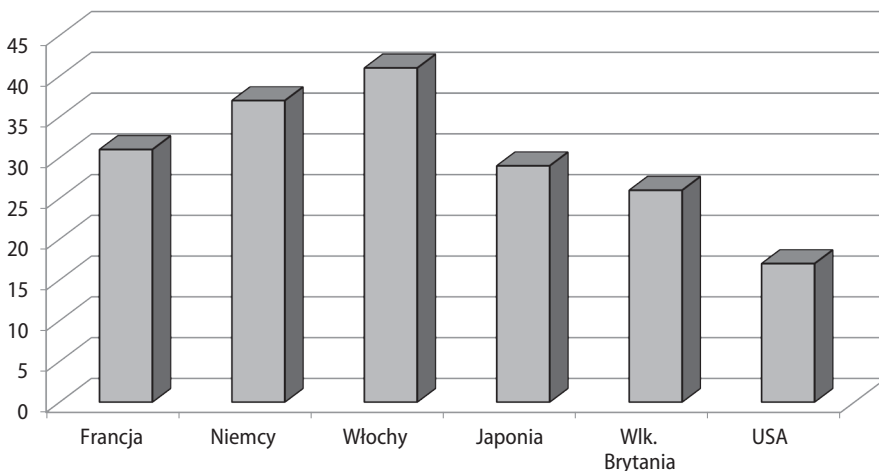
Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Wolfe, M. Worth, S. Dreyfus, A.J. Brown, *Whistleblower Protection Laws in G20 Countries. Priorities for Action*, The University of Melbourne, Griffith University, Transparency International Australia, September 2014, s. 22–65.

Podsumowanie wyników badań dla wybranych krajów grupy G-20 według powyższych kryteriów zostało przedstawione na wykresie 3. Prezentowane dane dotyczą wyłącznie systemów whistleblowingu odnoszących się do sektora prywatnego¹⁹.

Analiza wykresu wskazuje, że ogólnie najsłabszymi elementami tych systemów jest stosowanie jednolitych procedur wewnętrznych odnoszących się do zbierania i analizowania informacji pozyskiwanych od sygnalistów. Za wyjątkiem USA kraje mają też problemy z pełnym zachowaniem anonimowości i poufności danych oraz niezależnym nadzorem.

Sumaryczne wyniki dla analizowanych krajów zostały zaprezentowane na wykresie 4. Wynika z nich jednoznacznie, że największy stopień dopasowania istniejących przepisów prawnych do kryteriów ogólnie zalecanych jest w Stanach Zjednoczonych. USA stały się niejako wzorcem w tym zakresie. Stosunkowo słabo w tym ujęciu wypadają Włochy i Niemcy.

Wykres 4. Ogólna ocena przyjętego systemu whistleblowingu w wybranych krajach

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Wolfe, M. Worth, S. Dreyfus, A.J. Brown, *Whistleblower Protection Laws in G20 Countries. Priorities for Action*, The University of Melbourne, Griffith University, Transparency International Australia, September 2014, s. 22–65.

Analitycy podkreślają, że przykładowo we Włoszech duży wpływ na funkcjonowanie whistleblowingu mają czynniki kulturowe. Niezbyt popularne jest donoszenie

¹⁹ Skala ocen przyjęta w badaniu była następująca: pełna zgodność z kryterium – 1 pkt, średni poziom zgodności – 2 pkt, brak uregulowań lub mało precyzyjne w danym obszarze – 3 pkt; najlepiej w ocenie wypada system, który ma najmniejszą liczbę punktów.

na działania podejmowane przez inne osoby. Toczyła się tam ostra debata na ten temat, która zaowocowała przyjęciem standardów, ale tylko w zakresie instytucji finansów publicznych i skierowanych głównie na walkę z łapownictwem. Nie ma natomiast specjalnych uregulowań na poziomie krajowym z zakresu ochrony prawnej dla pracowników sektora prywatnego. Podobna sytuacja występuje w Niemczech. Pełną ochroną objęci są tam tylko pracownicy finansów publicznych, którzy zgłaszają przypadki łapówek²⁰. Jeśli chodzi o przedstawicieli spółek prywatnych najważniejszym aktem prawnym jest zwykły Kodeks pracy i wszystkie postępowania w tym zakresie są rozpatrywane przez sądy pracy. Stosowne systemy whistleblowingu są więc tworzone wewnątrz w przedsiębiorstwach, bez wsparcia ze strony instytucji centralnych²¹. Podobnie sytuacja wygląda również w Polsce. W naszym kraju nie ma szeroko rozwiniętych systemów whistleblowingu. Wynika to głównie z braku odpowiednich regulacji prawnych. Niektóre podmioty wprowadzają jednak dobrowolnie podobne programy, biorąc pod uwagę głównie ich skuteczność. W przypadku spółek z większościowym kapitałem zagranicznym mogą one być również narzucone przez spółki dominujące.

Nieco inaczej sytuacja wygląda w krajach anglosaskich. W Wielkiej Brytanii funkcjonują trzy podstawowe akty prawne w tym zakresie: *Public Interest Disclosure Act* (PIDA) z 1998 r., *Enterprise and Regulatory Reform Act* (2013), *Employment Rights Act* (1996). Głównym źródłem przepisów dotyczących ochrony sygnalistów jest PIDA, mocno znowelizowany w 2013 r. Dotyczy on zarówno pracowników sektora prywatnego, jak i publicznego. Nie obejmuje jednak wolontariuszy, praktykantów czy też osób ubiegających się o pracę. W Wielkiej Brytanii zdefiniowano w szeroki sposób zestaw możliwych działań odwetowych podejmowanych przez osoby podejrzane o nadużycia i określono sposoby ich rekompensaty. Najbardziej rozwinięty system whistleblowingu występuje jednak w Stanach Zjednoczonych, co zostało już wcześniej wspomniane.

Na koniec tej części rozważań warto jeszcze przytoczyć ogólne wyniki badań z zakresu ochrony prawnej sygnalistów przeprowadzone przez *Transparency International*. Ich podsumowanie zawiera tabela 2.

Jak wynika z zestawienia, stosunkowo mało krajów Unii Europejskiej ma silnie rozbudowane systemy informowania o nieprawidłowościach, zapewniające skuteczną ochronę sygnalistom. Miejsce Wielkiej Brytanii jako kraju o anglosaskiej kulturze jest tu oczywiste i pokrywa się z wynikami poprzedniego badania. Zaskakująca jest bardzo dobra ocena Rumunii i Słowenii. Jako nowi członkowie UE kraje

²⁰ *Criminal Code of Germany*, Chapter 30, Sections 331–337.

²¹ *Corporate Crime. The Age of Whistleblower*, „The Economist”, December 5th 2015.

te zaimplementowały od początku wysokie standardy, bazując na dobrych wzorcach. Najwięcej krajów mieści się w środkowej grupie (w tym również Polska). Należy jednak wspomnieć, że kilka państw europejskich w ostatnim czasie wprowadziło zmiany prawne wzmacniające ochronę sygnalistów: Austria, Belgia, Dania, Francja, Węgry, Włochy, Malta. Pozostałe pracują nad takimi przepisami, aczkolwiek czynniki polityczne, socjalne i historyczne w dużym stopniu blokują te działania. Oceniając europejskie uregulowania, trzeba stwierdzić, że najstarszym i najlepszym z nich jest brytyjski *Public Interest Disclosure Act* (PIDA) z 1998 r.

Tabela 2. Stopień ochrony prawnej sygnalistów w krajach UE

Wysoki	Średni	Niski lub brak
Luksemburg Rumunia Słowenia Wielka Brytania	Austria Belgia Cypr Czechy Dania Estonia Francja Niemcy Węgry Irlandia Włochy Łotwa Malta Holandia Polska Szwecja	Bułgaria Finlandia Grecja Litwa Portugalia Słowacja Hiszpania

Źródło: Transparency International, *Whistleblowing in Europe. Legal Protections for Whistleblowers in the EU*, 2013, s. 8.

6. Zasady tworzenia efektywnych systemów whistleblowingu

W procesie przyjmowania i rozpatrywania informacji przekazywanych w ramach wewnętrznego systemu whistleblowingu można wyróżnić kilka podstawowych etapów, na które należy zwrócić szczególną uwagę. Dla każdego z nich trzeba opracować i zaimplementować stosowne procedury, wzmacniające skuteczność całego systemu. Ma to zasadnicze znaczenie dla komitetów audytu, które ponoszą pełną odpowiedzialność za wdrożenie tych procedur. Kluczowe etapy programu whistleblowingu zostały przedstawione na rysunku 2.

Rysunek 2. Podstawowe etapy programu whistleblowingu

Źródło: opracowanie własne.

Procedury przyjmowania informacji od sygnalistów wymagają ściśle określonych i zdyscyplinowanych metod dokumentowania i weryfikacji donosów. Każda informacja przekazywana ustnie lub pisemnie powinna być zarejestrowana. Następnie zaleca się ich wstępną segregację pod względem znaczenia i istotności. Mogą tego dokonywać zarówno członkowie komitetów audytu, jak również wyspecjalizowani konsultanci mający dostęp do kierownictwa firmy i jej pracowników. Wstępna weryfikacja powinna dotyczyć dwóch aspektów:

- rzetelności – czy informacja jest wiarygodna, aktualna i uzasadniona,
- treści merytorycznej – jakich obszarów i procesów dotyczy: rachunkowości, kontroli wewnętrznej, audytu, zakupów, sprzedaży?

Na tym etapie niezwykle ważny jest sposób kontaktu z sygnalistą²². Konieczna jest przy tym możliwość zapewnienia pełnej i rzeczywistej anonimowości informatorów, jeśli tego żądają. W każdym przypadku jako minimum wymaga się zachowania poufności danych dotyczących osoby zgłaszającej problem (czyli można przekazać te dane wyłącznie wąskiej grupie ludzi, gdy jest to konieczne). Inne aspekty decydujące o efektywności rejestrowania donosów, które należy wziąć pod uwagę to:

²² Badania przeprowadzone przez ACFE w 2015 r. wyraźnie wskazują, że najpopularniejszym środkiem przekazywania informacji jest linia telefoniczna (39,5%), następnie e-mail (34,1%) i strona internetowa (23,5%). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse, 2016 Global Fraud Study*, s. 28.

- gorąca linia powinna być czynna 24 godziny przez 7 dni w tygodniu,
- przeszkoleni i umiętni wywiadowcy,
- możliwość komunikowania się w różnych podstawowych językach, gdyż zgłoszenie może pochodzić z innego kraju,
- uwzględnienie, że sygnaliści mogą mieć różny system wartości, nierzadko zupełnie inny niż kierownictwo spółki,
- system zakodowanej identyfikacji sygnalistów, np. nadawanie im niepowtarzalnych numerów, którymi będą mogli się posługiwać w przyszłości, podając szczegóły lub też nowe informacje,
- rejestrowanie wszystkich zgłoszonych przypadków niepoprawnych zachowań,
- odpowiednia i niezwłoczna odpowiedź na zgłoszenie,
- system nagród dla sygnalistów,
- szerokie propagowanie informacji o istniejącej *hot line* wśród pracowników, akcjonariuszy, dostawców, odbiorców itd.

Niezwykle ważną kwestią w tym zakresie jest odpowiednio przeszkolony i doświadczony personel obsługujący *hot lines*. Niejednokrotnie zachowanie i reakcja wywiadowcy przesądza o dalszym powodzeniu sprawy. Stąd na szkoleniach zwraca się szczególną uwagę na podstawowe zasady, jakie powinny być zachowane podczas takiego wywiadu, i kluczowe informacje, które należy pozyskać. Oto najważniejsze z nich²³:

- na początku poucz rozmówcę, że rozmowa jest w pełni poufna i nie jest rejestrowana; zapewnij go o anonimowości, chyba że sam chce ujawnić pewne dane osobiste,
- zanotuj datę i godzinę rozmowy,
- jeśli to możliwe, zanotuj operatora, numer telefonu i/lub lokalizację rozmówcy,
- nadaj rozmówcy niepowtarzalny zakodowany numer identyfikacyjny, którym będziecie się posługiwać w przyszłości w razie ewentualnych kolejnych kontaktów,
- czy rozmówca jest pracownikiem, dostawcą, odbiorcą, do jakiej grupy należy,
- o jakie naruszenie chodzi, czego dotyczy,
- w jaki sposób rozmówca zorientował się, że dochodzi do naruszenia; w jaki sposób uzyskał informację,
- kto bierze udział w nadużyciu – w tym zakresie wywiadowca powinien uzyskać możliwie najwięcej szczegółowych informacji,
- kiedy, gdzie i z jaką częstotliwością dochodziło do naruszenia,
- jak długo trwało nadużycie i czy nadal ono trwa,

²³ M.T. Biegelman, J.T. Bartow, *Executive Roadmap to Fraud Prevention and Internal Control. Creating a Culture of Compliance*, John Wiley & Sons, New Jersey 2012, s. 274.

- czy rozmówca dysponuje jakimikolwiek dokumentami związanymi z oszustwem,
- czy rozmówca zgłaszał już wcześniej podobne zdarzenie.

Po otrzymaniu wstępnie rozpoznanych informacji członkowie komitetu audytu powinni przeprowadzić pogłębioną analizę sytuacji przy wsparciu prawników. Jej celem jest zidentyfikowanie wszystkich istotnych faktów i informacji oraz określenie kierunków dalszego działania. W tym zakresie komitet audytu musi kierować się pewnymi zestandaryzowanymi procedurami, co zapewnia obiektywizm w każdym analizowanym przypadku. Pogłębiona weryfikacja powinna obejmować głównie dwa aspekty:

- merytoryczny wpływ stwierdzonych zdarzeń i okoliczności na sytuację podmiotu – jakich obszarów działalności dotyczy nadużycie, kto ponosi odpowiedzialność za ten proces i w jakim zakresie doszło do naruszenia prawa,
- istotność – próba określenia finansowego wpływu zdarzenia na sytuację spółki i podmiotów z nią związanych.

Po określeniu merytorycznego związku oszustwa z działalnością przedsiębiorstwa i jego potencjalnych skutków finansowych podejmowana jest decyzja o dalszej weryfikacji problemu. Jeśli problem nie jest znaczący, komitet audytu może zlecić wyjaśnienie tej sytuacji organom wewnętrznym przedsiębiorstwa lub wybranym jego pracownikom. Należy jednak w tym zakresie zwrócić uwagę, czy nie zachodzi konflikt interesów. Jako minimum przyjmuje się, że nadzór nad takim postępowaniem powinien mieć zewnętrzny specjalista. W przypadku poważniejszych nadużyć zalecane jest prowadzenie prac dochodzeniowych w pełni przez podmioty zewnętrzne, np. w ramach audytu śledczego.

Po etapie pełnego ustalenia stanu faktycznego i jego zakresu finansowego dochodzi do podjęcia decyzji o dalszym postępowaniu. Powinna ona dotyczyć dwóch obszarów: skierowanie sprawy na drogę prawną w celu wyciągnięcia odpowiedzialności wobec konkretnych osób i działania korygujące, które mają wzmocnić kontrolę w danym obszarze objętym nadużyciem. Należy przy tym pamiętać o sprawnym i rzetelnym podejmowaniu decyzji. Po ujawnieniu nadużycia wszystkie strony będą oczekiwały szybkich i konkretnych działań. Sygnaliści są zainteresowani bieżącym raportowaniem o postępie prac, niewinni podejrzani chcą natychmiastowego uwolnienia od nieprawdziwych zarzutów a faktyczni sprawcy nadużyć powinni być jak najszybciej osądzeni. Szczególną ostrożność należy przy tym zachować podczas komunikowania się z różnymi stronami i raportowania. Z jednej strony trzeba dbać o zachowanie poufności niektórych danych, a z drugiej informowanie musi być rzetelne, żeby postępowanie mogło być prowadzone sprawnie.

Dokumentacja związana z każdym rozpatrywanym oszustwem podlega stosownej archiwizacji. Powinna ona obejmować i identyfikować wszystkie etapy procesu

rozpatrywania donosu, poczynawszy od jego zgłoszenia. Dokumenty objęte są pełną tajemnicą ochrony informacji również po zakończeniu postępowania.

7. Podsumowanie

W związku z rosnącą skalą nadużyć finansowych szczególnego znaczenia nabiera poszukiwanie skutecznych sposobów walki z tym zjawiskiem. Ważne są przede wszystkim efektywne mechanizmy wykrywania oszustw. Badania dowodzą, że standardowe procedury związane z nadzorem korporacyjnym są w tym zakresie niewystarczające. Jak pokazuje historia narzędzia stosowane przez kontrolę wewnętrzną, audytorów, radę nadzorczą, komitety audytu często nie przynosiły pożądanych efektów. Okazuje się, że oszustwa bardzo często wykrywane są dzięki donosom osób związanych z danym przedsiębiorstwem. Stąd też rosnące zainteresowanie zjawiskiem whistleblowingu zarówno wśród teoretyków, jak i praktyków. Doprowadziło ono w wielu krajach do uchwalenia szczegółowych przepisów prawnych regulujących zasady informowania o ryzyku nadużyć. Najlepiej ten mechanizm funkcjonuje w Stanach Zjednoczonych. Inne kraje o anglosaskim systemie gospodarczym również z powodzeniem wdrażają zmiany. W mocno rozwiniętych społeczeństwach obywatelskich whistleblowing pełni ważną funkcję w ochronie szeroko rozumianego interesu społecznego. Analiza regulacji prawnych jednoznacznie ujawniła jednak duże różnice w zasadach składania donosów i zakresie ochrony prawnej sygnalistów. Do kluczowych kwestii można tu również zaliczyć definicję prawną whistleblowingu, kanały przekazywania informacji i zakres osób, które mogą tego dokonywać. Przy tworzeniu regulacji prawnych z pewnością należy uwzględnić aspekty historyczne, kulturowe i społeczne poszczególnych państw. W przeciwnym razie może się okazać, że system *whistleblowingu* będzie miał opracowane szczegółowe zasady, ale w praktyce nie będzie funkcjonował skutecznie.

Bibliografia

1. ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse, 2016 Global Fraud Study*.
2. Biegelman M. T, Bartow J.T., *Executive Roadmap to Fraud Prevention and Internal Control. Creating a Culture of Compliance*, John Wiley & Sons, New Jersey 2012.
3. Bowers J., Fodder M., Lewis J., Mitchell J., *Whistleblowing: Law and Practice*, Oxford University Press, Oxford 2012.

4. Calland R., *Whistleblowing Around the World: Law, Culture and Practice*, IDASA Publishers, 2005.
5. *Corporate Crime. The Age of Whistleblower*, „The Economist”, December 5th 2015.
6. OECD, *G20 Anti-Corruption Action Plan. Protection of Whistleblowers. Study on Whistleblower Protection Frameworks, Compendium of Best Practices and Guiding Principles for Legislation*.
7. Rogowski W., *Whistle-blowing: bohaterstwo, zdrada czy interes?*, „Przegląd Corporate Governance” 2007, nr 1.
8. SEC, *2015 Annual Report to Congress on the Dodd-Frank Whistleblower Program*.
9. Thüsing G., Forst G., *Whistleblowing – A Comparative Study*, Springer International Publishing, Switzerland 2016.
10. Transparency International, *Whistleblowing in Europe. Legal Protections for Whistleblowers in the EU*, 2013.
11. UK, *Public Interest Disclosure Act (PIDA)*.
12. US Department of Justice, *Fraud Statistics – Overview*, October 1, 1987 – September 30, 2013.
13. *Whistleblower Protection Act*, Public Law 101–12, April 10, 1989.
14. Wolfe S., Worth M., Dreyfus S., Brown A.J., *Whistleblower Protection Laws in G20 Countries. Priorities for Action*, The University of Melbourne, Griffith University, Transparency International Australia, September 2014.

Źródła internetowe

1. <https://www.workplacefairness.org/corporate-whistleblowers-Sarbanes-Oxley>.
2. <http://www.sec.gov/news/pressrelease/2016-41.html>.

Whistleblowing as a Business Fraud Detecting Instrument

Summary

At present financial abuse is a major threat to an effective operation of capital markets. Globalisation and the related liberalization as well as an unprecedented development of information technologies exceptionally favour frauds. Thus, the interest in all kinds of tools supporting their detection is on the rise. The research indicates that the key role in this area is played by the information provided by the stakeholders. Hence, systems supporting the provision of this information called whistleblowing have been created and made popular. The problem naturally arouses controversy. The present study aims primarily at the presentation of key issues connected with whistleblowing considered to be a tool to support detection business fraud. The article presents mainly the problems connected with the definition of the issue, the American model of whistleblowing (thought to be well developed) compared to other countries, analyses the scope of legal protection of whistleblowers and discusses the principles of creation of effective mechanisms of abuse in-house reporting.

Keywords: whistleblowing, whistleblower, abuse, detection, ethics

Michał Comporek

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

Efektywność gospodarowania aktywami obrotowymi publicznych przemysłowych spółek akcyjnych w obrazie memoriałowych korekt zysku netto

Streszczenie

Opracowanie ma na celu weryfikację zasadniczej hipotezy badawczej, orzekającej o istnieniu silnych pozytywnych związków między miarami przychodowości i rentowności aktywów obrotowych a wskaźnikami całkowitych i operacyjnych korekt zysku netto w przemysłowych publicznych spółkach akcyjnych. Celem drugorzędym jest dokonanie międzybranżowej analizy poziomu korekt zysku netto w giełdowych przedsiębiorstwach przemysłowych, z wykorzystaniem modeli różnic memoriałowych zaproponowanych przez L. DeAngelo i P.M. Healy'ego. Badania empiryczne zrealizowane zostały wśród 131 przedsiębiorstw wytwórczych przynależących do sektora przemysłu notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie w latach 2006–2014, których akcje były przedmiotem obrotu przez okres minimum pięciu lat. W analizach wykorzystano roczne jednostkowe sprawozdania finansowe zaczerpnięte z bazy danych *Notoria Serwis SA*.

Słowa kluczowe: różnice memoriałowe, operacyjne korekty zysku netto, intencjonalne korekty zysku netto, efektywność ekonomiczna, aktywa obrotowe

1. Wprowadzenie

Memoriałowe korekty zysku netto są niezmiernie ważnymi dla wszystkich interesariuszy przedsiębiorstwa operacjami zarządczymi, które zorientowane są na realizację różnorodnych celów działalności podmiotów gospodarczych. Ich analiza wyzwała sporo emocji i tworzy fundamenty oceny efektywności ekonomicznej jednostek gospodarczych formułowanej z wielu perspektyw zarządczych i inwestycyjnych. Emocje te związane są przede wszystkim z wykorzystaniem określonych metod i technik przeprowadzania memoriałowych korekt zysku netto, zaś bardzo duża waga i znaczenie tych korekt wynika z ich oddziaływania na wizerunek i wartość rynkową przedsiębiorstwa. Problemy te rzecz jasna nie odnoszą się wyłącznie do zagadnienia związanego z wykazywaniem memoriałowych korekt zysku netto, lecz także dotyczą całej kwestii możliwego kształtowania danych finansowych przedsiębiorstwa, które – niejednokrotnie sprowadzane do samej manipulacji owymi danymi – sugerować może nieuzasadnione, zakamuflowane oddziaływanie przedsiębiorstwa na poglądy, postawy i zachowanie interesariuszy. Abstrahując od semantycznej analizy znaczeń terminów: „kształtowanie” i „manipulowanie”, wskazać należy, że większość technik manipulacji danymi finansowymi w rachunkowości dotyczy fałszowania kategorii przychodów i kosztów, co bezpośrednio wpływa na wynik finansowy jednostki w okresie bieżącym lub kolejnym¹. Wartości wskaźników poziomu i dynamiki zmian generowanego wyniku finansowego mogą być bowiem postrzegane w oczach licznych interesariuszy przedsiębiorstwa nie tylko jako istotne mierniki obrazujące ekonomiczne rezultaty prowadzonej działalności gospodarczej, lecz także jako miary efektywności funkcjonowania jego kadry kierowniczej oraz istotne nośniki informacji o charakterze inwestycyjnym. Stąd też nieprzypadkowo zauważa się, iż „pierwszym i najważniejszym bodźcem do manipulowania danymi finansowymi jest chęć wykazania dodatniego wyniku finansowego. Gdy ten cel jest osiągnięty, przedsiębiorstwa tak próbują prezentować dane finansowe i przyjmują takie rozwiązania księgowe, by pokazać, że zysk wzrasta z roku na rok”².

¹ M. Kutera, A. Hołda, S. Surdykowska, *Oszustwa księgowe – teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006, s. 57.

² P. Dechow, D. Skinner: *Earnings Management: Reconciling the Views of Accounting Academics, Practitioners, and Regulators*, „Accounting Horizons” 2000, vol. 14, no. 2, za: J. Fijałkowska, *Bodźce dla kreowania informacji finansowo-księgowej a zasady etyczne w rachunkowości*, „Studia Ekonomiczne”, nr 180, cz. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2014, s. 81. Nadto zauważyć należy, że sztuczne zniekształcanie obrazu generowanego wyniku finansowego może również przyjmować odwrotny kierunek i wiązać się z celowym obniżaniem jego wartości m.in. w związku

W światowej literaturze przedmiotu podkreśla się, że ważnym narzędziem służącym do badania zafałszowań sprawozdań finansowych jest analiza korekt memoriałowych zysku netto. Choć w odniesieniu do instrumentalnego wymiaru oceny efektywności działania przedsiębiorstwa dokonywanie tego typu korekt ma na celu jedynie sprowadzenie wartości memoriałowych wyniku finansowego netto do jego wartości kasowych, to niektórzy badacze przedmiotu stoją na stanowisku, że im większa jest rozbieżność między zyskiem memoriałowym wygenerowanym w trakcie roku obrotowego a nadwyżką środków pieniężnych z działalności operacyjnej, tym mniejsza jest wiarygodność obrazu jednostki gospodarczej prezentowanego w sprawozdaniu finansowym³, ponieważ świadczy to o niskim jakościowo wyniku finansowym jednostki⁴.

Podkreślić należy przeto, że analiza memoriałowych korekt zysku netto nie powinna sprowadzać się tylko do oceny wartości uwidacznianych w sprawozdaniu finansowym różnic memoriałowych zysku netto, ale także do ich struktury. Wszystkie korekty całkowite, odzwierciedlające wartość różnic zachodzących między wynikiem finansowym netto i operacyjnymi przepływami pieniężnymi netto, można bowiem podzielić na dwie kategorie. O ile pierwszą z nich stanowią tzw. intencjonalne różnice memoriałowe, wynikające z subiektywnych księgowych wyborów i stanowiące wyraz dostosowywania sprawozdania finansowego dla potrzeb interesariuszy przedsiębiorstwa⁵, o tyle drugą kategorię tworzą operacyjne różnice, których wartość jest zależna zarówno od charakteru i rozmiaru produkcji i sprzedaży, jak i od wielkości poczynionych inwestycji w składniki majątku trwałego. Wzrost lub spadek wartości podstawowych składników korekt netto, do których zalicza się: amortyzację, różnice kursowe, otrzymane odsetki, zysk z działalności inwestycyjnej, rezerwy, zapasy, należności, zobowiązania krótkoterminowe i rozliczenia

z dążeniem do zmniejszenia obciążeń podatkowych poprzez przesunięcie zysków do kolejnego okresu podatkowego lub chęcią obniżenia rynkowych cen akcji.

³ R. Cieślak, *Jakość zysku spółek IPO na przykładzie GPW w Warszawie*, „Studia Ekonomiczne”, nr 201, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2014, s. 71

⁴ Przy czym jakość zysku netto wyznacza nasilenie jego czterech kluczowych cech, a mianowicie: płynności, realności, stabilności, i decyzyjności, wyrażonych za pomocą odpowiednich wskaźników. Szerzej: J. Gierusz, J. Gawrońska, *Ewolucja pojęcia wyniku finansowego a pomiar jego jakości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 66(122), SKWP, Warszawa 2012, s. 39; P. Dechow, W. Ge, C. Schrand, *Understanding Earnings Quality: A Review of the Proxies, Their Determinants and Their Consequences*, „Journal of Accounting and Economics”, no. 50(2010), s. 344–401.

⁵ S. Richardson, *Earnings Quality and Short Sellers*, „Accounting Horizons” 2003, vol. 17, s. 41–69; M. Lang, J.S. Raedy, M.H. Yetman, *How Representative Are Firms That Are Cross-listed in the United States? An Analysis of Accounting Quality*, „Journal of Accounting Research” 2003, no. 41(2), s. 363–386; S. Balsam, J. Krishnan, J.S. Yang, *Auditor Industry Specialization and Earnings Quality*, „Auditing” 2003, no. 22(2), s. 71–97.

międzyokresowe, powoduje zwiększenie lub zmniejszenie wartości operacyjnych przepływów pieniężnych netto. Tego typu podejście pozwala przedsiębiorstwom na pewien stopień swobody w zakresie kreowania obrazu wyniku finansowego, jednakże w założeniu powinno być postrzegane jako księgowy wyraz prowadzonej działalności gospodarczej.

Za jedną ze znamiennych cech działań gospodarczych uznać należy stałą obecność aktywów obrotowych. Ich wielkość i struktura powinny zapewnić nie tylko ciągłość i rytmiczność prowadzenia działalności gospodarczej z zapewnieniem minimalizacji kosztów ich nabycia i posiadania, przetworzenia i sprzedaży, lecz także kreować możliwość uzyskania określonej sytuacji finansowej przedsiębiorstwa. Na sytuację tę wpływa m.in. efektywność ekonomiczna gospodarowania aktywami obrotowymi przedsiębiorstwa. Podjęcie badań nad tą kwestią związane jest wprost z odpowiedzią na dwa następujące pytania: czy istnieją statystycznie istotne relacje wiążące efektywność ekonomiczną procesu gospodarowania aktywami obrotowymi z kształtowaniem różnic memoriałowych? A tym samym, czy wieloetapowy proces pozyskiwania, gromadzenia i wykorzystywania aktywów obrotowych w przedsiębiorstwie uznać można za swoistą determinantę tychże korekt?

Z tak postawionymi pytaniami badawczymi wiąże się zasadniczy cel opracowania, jakim jest weryfikacja hipotezy głównej, traktującej o istnieniu silnych pozytywnych związków między miarami przychodowości i rentowności aktywów obrotowych a wskaźnikami całkowitych i operacyjnych korekt zysku netto w przemysłowych publicznych spółkach akcyjnych. Celem drugorzędny jest natomiast dokonanie międzybranżowej analizy poziomu korekt zysku netto we wskazanych przedsiębiorstwach, z wykorzystaniem m.in. modeli zaproponowanych przez L. DeAngelo i P.M. Healy'ego.

Badania empiryczne zrealizowane zostały wśród przedsiębiorstw wytwórczych przynależących do sektora przemysłu notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie w latach 2006–2014, których akcje były przedmiotem obrotu przez okres minimum pięciu lat. Dodatkowym kryterium wyboru przedsiębiorstw do badań była dostępność rocznych jednostkowych sprawozdań finansowych. Tak wyodrębniona próba badawcza pozwoliła na zakwalifikowanie do grupy podmiotów gospodarczych poddanych analizie łącznie 131 przemysłowych spółek giełdowych należących do dwunastu branż przemysłu. Badania empiryczne przeprowadzone zostały na podstawie informacji finansowych zaczerpnięte z bazy danych *Notoria Serwis SA*.

2. Istota i modele memoriałowych korekt zysku netto

Wartość całkowitych korekt zysku netto (*total accruals* – *TACC*) jest różnicą między zyskiem memoriałowym osiągniętym w danym roku obrachunkowym a powstałą nadwyżką środków pieniężnych z działalności operacyjnej. Jej wartość powstaje wskutek memoriałowej ewidencji wszystkich zdarzeń gospodarczych o charakterze niegotówkowym i gotówkowym, a następnie wskutek sprowadzenia ich do wartości kasowych. Ponieważ wyodrębniane na zasadzie memoriału zdarzenia gospodarcze o niegotówkowym charakterze z natury mają charakter uznaniowy i ustalane są na zasadzie wyceny bilansowej, pozwala to przedsiębiorstwom wybrać alternatywne sposoby postępowania w ramach określonych praw wyboru i obszarów swobody. Z tego też powodu poznanie i ocena zmian poszczególnych pozycji tworzących podstawowe korekty zysku netto w istotny sposób wzmacniają nie tylko wartość predykcyjną rachunku operacyjnych przepływów pieniężnych, lecz także pozwalają lepiej zaspokoić potrzeby informacyjne użytkowników sprawozdań⁶.

Wartość całkowitych korekt memoriałowych zysku netto można przedstawić za pomocą równania⁷:

$$TACC_t = EAT_t - OCF_t$$

gdzie:

$TACC_t$ – wartość całkowitych korekt memoriałowych zysku netto w roku t

EAT_t – wynik finansowy netto w roku t

OCF_t – operacyjne przepływy pieniężne w roku t

Jednakże w tak przyjętym modelu wykazywana wartość różnic memoriałowych zysku netto obliczona dla danego przedsiębiorstwa nie powinna być wprost porównywana z wartością korekt uwidacznianych przez inne jednostki gospodarcze – nawet

⁶ M.E. Barth, D.P. Cram, K.K. Nelson, *Accruals and the Prediction of Future Cash Flows*, „The Accounting Review” 2001, vol. 76, s. 27–58; C.S. Agnes Cheng, D. Hollie, *Do Core and Non-Core Cash Flows from Operations Persist Differentially in Predicting Future Cash Flows?*, „Review Quantitative Financial Accounting” 2008, s. 29–53.

⁷ Zaprezentowana formuła służąca do obliczania wartości całkowitych korekt memoriałowych nie jest jedyną formułą pozwalającą na ich wyznaczenie. W literaturze zagranicznej poświęconej rozpatrywanemu zagadnieniu przedstawia się inne sposoby służące do obliczenia wartości tychże korekt, zarówno na podstawie bilansu, jak i rachunku przepływów pieniężnych oraz z uwzględnieniem zarówno wartości absolutnych, jak i wartości względnych. Szerzej: L. Shi, H. Zhang, *On Alternative Measures of Accruals*, „Accounting Horizons” 2011, vol. 25(4), American Accounting Association, s. 814–815; P. Hribar, D. Collins, *Errors in Estimating Accruals: Implications for Empirical Research*, „Journal of Accounting Research”, March 2002, no. 40(1), s. 107–109.

w przypadku, gdy działają one w tej samej branży przemysłu. Postulat ten wynika z faktu, że podmioty prowadzące działalność gospodarczą w większej skali wykazywać będą wyższe wartości korekt zysku netto. Stąd też, dla zachowania pewnej porównywalności danych, w literaturze przedmiotu proponuje się odnoszenie wartości korekt zysku netto do wielkości majątku całkowitego przedsiębiorstwa, który wskazywać może skalę prowadzonej działalności gospodarczej. W ten sposób dla określenia wartości całkowitych różnic memoriałowych w artykule zastosowana została następująca formuła, a mianowicie:

$$TACC'_t = \frac{TACC_t}{TA_t}$$

gdzie:

$TACC'_t$ – wskaźnik całkowitych korekt memoriałowych zysku netto w roku t

TA_t – wartość aktywów ogółem na początku roku t

pozostałe oznaczenia jak wyżej

Jak już wcześniej wskazano, na wartość całkowitych korekt zysku netto składają się dwie kategorie różnic memoriałowych, tj.:

- operacyjne korekty zysku netto (*normal accruals, non-discretionary accruals* – $NACC$), których wartość jest zależna od charakteru i rozmiaru prowadzonej działalności i w poczet których wpisują się korekty dotyczące przede wszystkim: kosztów i przychodów zaliczających się do inwestycyjnej i finansowej działalności gospodarczej przedsiębiorstwa (np. zapłacone odsetki od kredytów, otrzymane dywidendy itp.), kosztów niepieniężnych, niebędących wydatkami (np. amortyzacja), a w szczególności zmian poszczególnych składników kapitału obrotowego netto w ciągu roku obrotowego (np. część przychodów pozostająca w należnościach, która nie zmieniła się w przychody pieniężne),
- intencjonalne korekty zysku netto (*abnormal accruals, discretionary accruals* – $AACC$), których wartość nie odzwierciedla charakteru i rozmiaru prowadzonej działalności gospodarczej, lecz wynika z praktyki powszechniej realizacji w przestrzeni gospodarczej działań z zakresu tzw. kreatywnej lub agresywnej rachunkowości.

Tym samym, wyróżniając powyższe dwa rodzaje różnic memoriałowych, możemy zapisać, że:

$$TACC_t = NACC_t + AACC_t$$

gdzie:

$NACC_t$ – wartość operacyjnych korekt zysku netto w roku t

$AACC_t$ – wartość intencjonalnych korekt zysku netto w roku t

pozostałe oznaczenia jak wyżej

W literaturze przedmiotu zastosowanie znalazły liczne modele służące do estymacji wartości operacyjnych i intencjonalnych korekt zysku netto. Dla potrzeb niniejszego opracowania do predykcji wartości operacyjnych korekt zysku netto wykorzystany został model zaproponowany przez L. DeAngelo, z kolei do oszacowania wartości intencjonalnych różnic memoriałowych posłużył model P.M. Healy'ego. Wybór i zastosowanie wskazanych modeli korekt zysku netto w sektorowej i całościowej analizie ocenianych związków może być uzasadnionym podejściem metodologicznym z uwagi na fakt, że w obu tych modelach wartość całkowitych korekt zysku netto jest porównywana z wartością aktywów całkowitych z okresu poprzedzającego. Wynika to z przyjętego założenia, że skoro w jednostce może mieć miejsce sytuacja związana z manipulowaniem wynikami finansowymi, możliwe będzie także „kreatywne księgowo” wpływanie na wartość bieżącą majątku przedsiębiorstwa.

W wykorzystanym do badań empirycznych modelu DeAngelo wartość operacyjnych korekt zysku netto w danym roku jest równa wartości całkowitych korekt zysku netto, które przedsiębiorstwo wykazało w roku poprzednim. W ten sposób wzrost poziomu korekt memoriałowych w stosunku do roku poprzedniego, zgodnie z założeniami tego modelu, jest podstawą do uznania manipulacji danymi za dowody praktyki stosowania w przedsiębiorstwie rachunkowości kreatywnej⁸. W spółkach o stabilnej sytuacji finansowej wartość wskaźnika operacyjnych korekt zysku netto powinna być równa wartości tego wskaźnika w roku poprzednim (zatem $NACC_t = NACC_{t-1}$). Przy obliczaniu wartości wskaźnika operacyjnych różnic memoriałowych według modelu DeAngelo wartość operacyjnych korekt zysku netto jest relacją całkowitej wartości memoriałowych korekt zysku netto z okresu $t-1$ do wartości aktywów całkowitych przedsiębiorstwa z roku poprzedniego (tj. okresu $t-2$). Formuła obliczeniowa wskaźnika operacyjnych korekt zysku netto przedstawia się zatem następująco:

$$NACC'_t = \frac{TACC_{t-1}}{TA_{t-2}}$$

gdzie:

$NACC'_t$ – wartość wskaźnika operacyjnych korekt zysku netto w roku t
pozostałe oznaczenia jak wyżej

Natomiast w modelu intencjonalnych korekt zysku netto Healy'ego przyjmuje się, że gdy wartość oczekiwana intencjonalnych różnic memoriałowych jest równa zero, wówczas przedsiębiorstwo nie realizuje kreatywnej rachunkowości;

⁸ R. Cieślak, *Jakość zysku spółek IPO na przykładzie GPW w Warszawie*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 201, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, s. 66.

jej odzwierciedleniem są przeto różne od zera wartości całkowitych korekt zysku ($TACC_t \neq 0$)⁹. Wartość intencjonalnych korekt zysku netto jest równa relacji wartości całkowitych korekt zysku netto z badanego roku¹⁰ i wartości aktywów ogółem przedsiębiorstwa z roku poprzedniego. Model Healy'ego posiada przybiera następującą postać:

$$AACC'_t = \frac{TACC_t}{TA_{t-1}}$$

gdzie:

$AACC'_t$ – wartość wskaźnika intencjonalnych korekt zysku netto w roku t
pozostałe oznaczenia jak wyżej

3. Poziom całkowitych, operacyjnych i intencjonalnych korekt zysku netto w publicznych przemysłowych spółkach akcyjnych

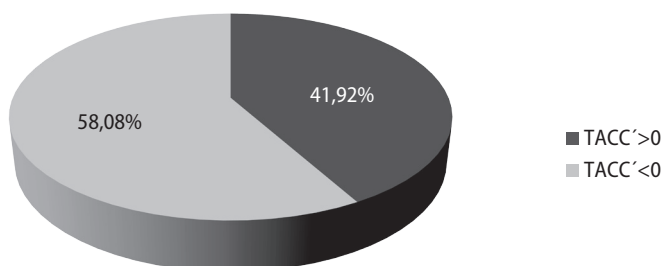
Z analizy przeprowadzonych badań wynika, że w horyzoncie 2006–2014 ponad 58% badanych przedsiębiorstw wykazywało ujemne średnie wartości współczynnika całkowitych korekt zysku netto ($TACC'$) (zob. rys. 1). Oznacza to, że podmioty te generowały wyższe wartości operacyjnych przepływów pieniężnych, aniżeli stanowiła wartość wykazywanego w rachunku zysków i strat wyniku finansowego netto.

Na podstawie analizy średnich 9-letnich wartości wskaźnika całkowitych korekt zysku netto można stwierdzić, że jedynie w przemysłach elektromaszynowym i farmaceutycznym zanotowano dodatnie 9-letnie średnie wartości analizowanej miary (zob. rysunek 2). W przypadku przedsiębiorstw prowadzących działalność w pozostałych branżach przemysłu zrealizowane zostały ujemne 9-letnie średnie wartości wskaźnika całkowitych korekt zysku netto, przy czym dla podmiotów gospodarczych przynależących do branż przemysłu: spożywczego, surowcowego, motoryzacyjnego, drzewnego, lekkiego i tworzyw sztucznych średnie 9-letnie wartości analizowanego wskaźnika przybrały wartości poniżej przeciętnej dla całego sektora.

⁹ T. Chen, *Analysis on Accrual-based Models in Detecting Earnings Management*, „Lingnan Journal of Banking, Finance and Economics” 2010/2011, no. 2, s. 58.

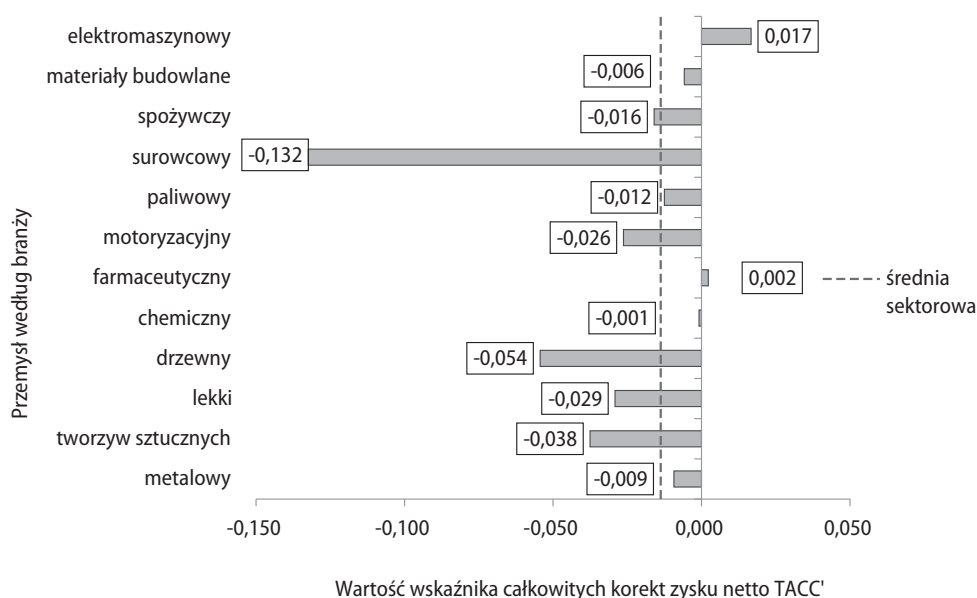
¹⁰ Healy wykazał, że wielkość i kierunek wykazywanych różnic memoriałowych zależą od takich czynników, jak: oczekiwany wynik finansowy (przed dokonaniem korekt), nakreślony limit operacyjnych korekt zysku netto, preferencje w zakresie podejmowanego ryzyka, stopa dyskonta itd. P.M. Healy, *The Effect of Bonus Schemes on Accounting Decisions*, „Journal of Accounting and Economics” 1985, no. 7, s. 92.

Rysunek 1. Struktura giełdowych spółek przemysłowych oparta na osiągniętych rocznych wartościach wskaźnika całkowitych korekt zysku netto $TACC'$ w okresie 2006–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych giełdowych spółek akcyjnych zamieszczonych w *Notoria Serwis SA*.

Rysunek 2. Średnie 9-letnie branżowe wartości wskaźnika całkowitych korekt zysku netto $TACC'$ obliczone dla giełdowych spółek przemysłowych w okresie 2006–2014

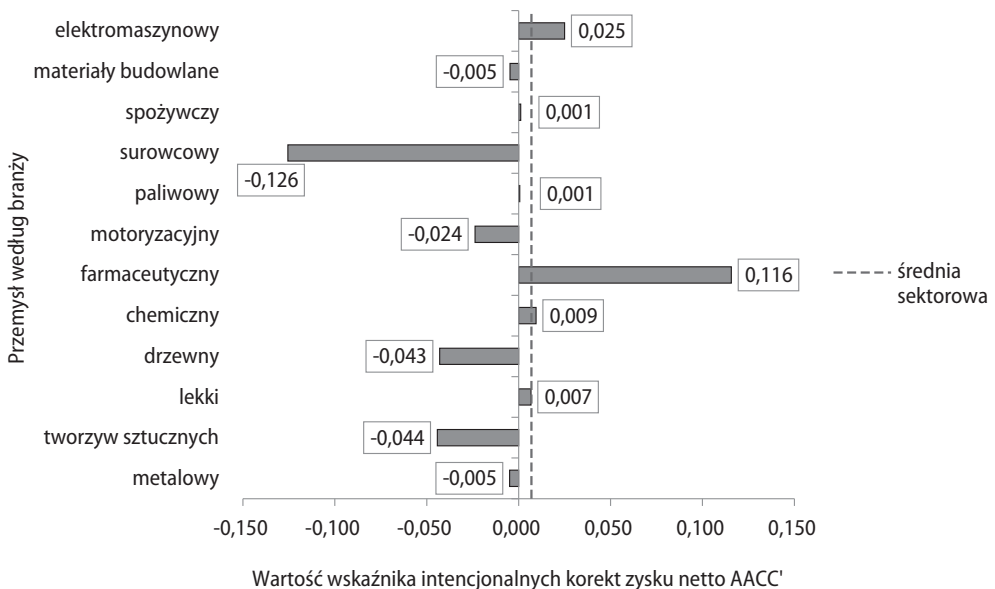

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych giełdowych spółek akcyjnych zamieszczonych w *Notoria Serwis SA*.

Przeprowadzona analiza 9-letnich średnich wartości wskaźnika intencjonalnych korekt memoriałowych zysku netto $AACC'$ wyodrębnianych wśród przemysłowych spółek giełdowych za pomocą modelu Healy'ego wskazuje na występowanie znaczących branżowych odchyień tych wartości (zob. rysunek 3). W latach 2006–2014 ujemnymi średnimi wartościami omawianej miary charakteryzowały się podmioty gospodarcze zaszeregowane do następujących branż przemysłu, a mianowicie: materiałów budowlanych, surowcowego, motoryzacyjnego, drzewnego, tworzyw sztucznych i metalowego. Zauważyć przeto należy, że średnia wartość wskaźnika intencjonalnych korekt zysku netto obliczona dla ogółu populacji była dodatnia ($AACC' = 0,007$), zaś ponadprzeciętne wartości tej miary zanotowano w odniesieniu do spółek z następujących branż przemysłu, a mianowicie: chemicznej, elektromaszynowej, a zwłaszcza farmaceutycznej.

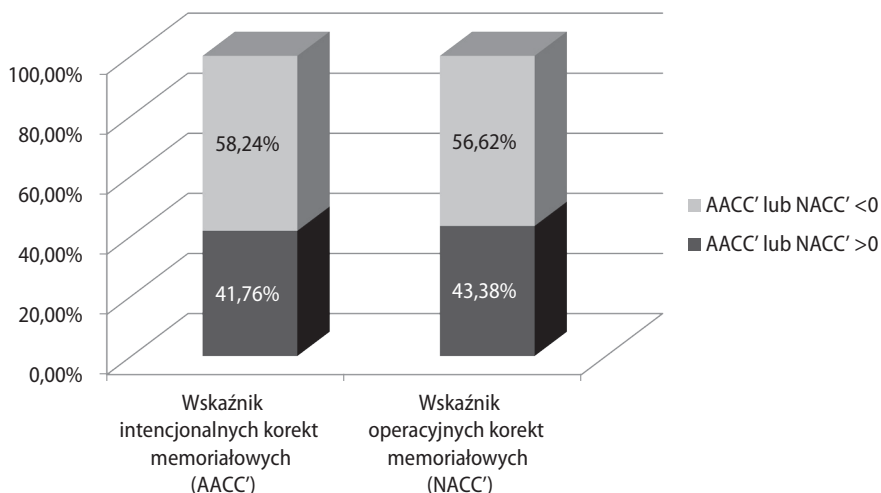
Podobnie jak miało to miejsce w przypadku wskaźnika całkowitych różnic memoriałowych, tak i w odniesieniu do wskaźnika intencjonalnych korekt zysku netto zanotowano około 58% odsetek podmiotów gospodarczych wykazujących ujemne wartości analizowanej miary (zob. rysunek 4).

Rysunek 3. Średnie 9-letnie branżowe wartości wskaźnika intencjonalnych korekt zysku netto $AACC'$ obliczone dla giełdowych spółek przemysłowych w okresie 2006–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych giełdowych spółek akcyjnych zamieszczonych w *Notoria Serwis SA*.

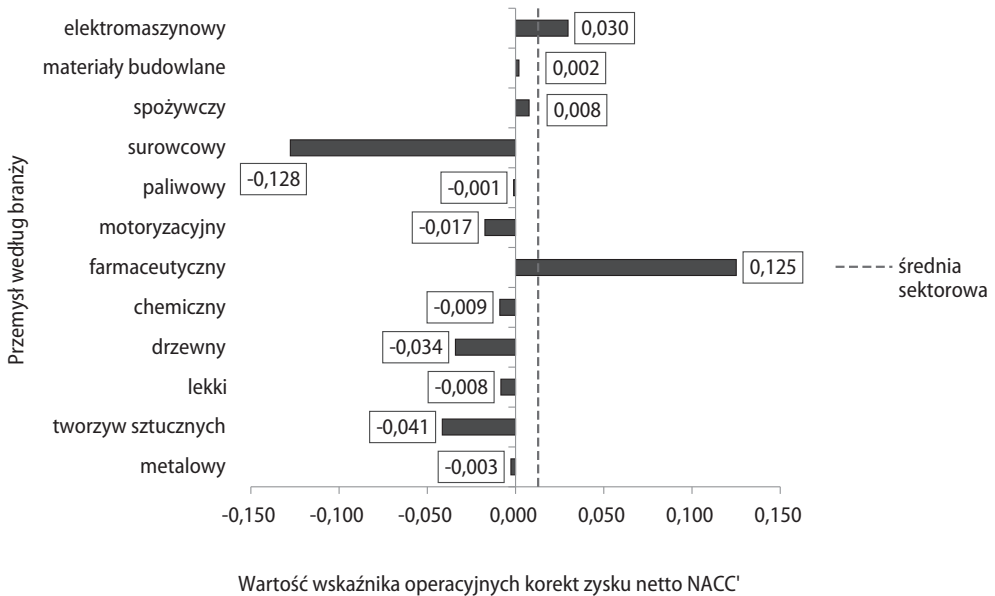
Rysunek 4. Struktura giełdowych spółek przemysłowych oparta na osiągniętych rocznych wartościach wskaźników: intencjonalnych i operacyjnych korekt zysku netto (odpowiednio: AACC' i NACC') w okresie 2006–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych giełdowych spółek akcyjnych zamieszczonych w *Notoria Serwis SA*.

Z kolei na podstawie obliczonych 9-letnich średnich wartości wskaźnika operacyjnych korekt zysku netto (NACC') opisanych za pomocą modelu DeAngelo orzec można, że jedynie w spółkach prowadzących działalność w branżach przemysłu: elektromaszynowego i farmaceutycznego zrealizowano ponadprzeciętne wartości omawianej miary (zob. rysunek 5). W generalnym ujęciu dla przedsiębiorstw działających w ośmiu innych branżach przemysłu (tj.: surowcowego, paliwowego, motoryzacyjnego, chemicznego, drzewnego, lekkiego, tworzyw sztucznych i metalowego) zanotowano ujemne 9-letnie średnie wartości wskaźnika operacyjnych korekt zysku netto. Zauważyć można przy tym, że branżowy rozkład analizowanej miary był podobny do rozkładu wskaźnika intencjonalnych różnic memoriałowych. Dla porządku dodać również należy, iż w rozpatrywanym horyzoncie niespełna 57% badanej populacji charakteryzował ujemny wskaźnik operacyjnych korekt zysku netto (zob. rysunek 4).

Rysunek 5. Średnie 9-letnie branżowe wartości wskaźnika operacyjnych korekt zysku netto NACC' obliczone dla giełdowych spółek przemysłowych w okresie 2006–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych giełdowych spółek akcyjnych zamieszczonych w *Notoria Serwis SA*.

4. Związki efektywności ekonomicznej gospodarowania aktywami obrotowymi z memoriałowymi korektami zysku netto

Do oceny efektywności ekonomicznej gospodarowania aktywami obrotowymi w publicznych przemysłowych spółkach giełdowych wykorzystane zostały następujące mierniki:

- współczynnik przychodowości aktywów obrotowych ($Wrca$), będący miarą określającą wartość przychodów ze sprzedaży netto przypadającą na jedną złotówkę ulokowaną w tych aktywach. Przyjmuje on następującą formułę:

$$Wrca = \frac{R_t}{CA_t}$$

gdzie:

$Wrca$ – współczynnik przychodowości aktywów obrotowych

CA_t – wartość aktywów obrotowych w okresie t

R_t – wartość przychodów ze sprzedaży w okresie t

- współczynnik kosztochłonności majątku obrotowego ($Wkca$), będący miarą określającą poziom kosztów własnych przedsiębiorstwa (z podstawowej działalności operacyjnej), generowany jest przez jedną złotówkę zaangażowaną w aktywa obrotowe. Postać współczynnika kosztochłonności aktywów obrotowych wygląda następująco:

$$Wkca = \frac{K_t}{CA_t}$$

gdzie:

$Wkca$ – współczynnik kosztochłonności aktywów obrotowych

K_t – koszty uzyskania przychodów w okresie t

pozostałe oznaczenia jak wyżej

- współczynnik rentowności aktywów obrotowych ($RoSCA$), będący miarą ukazującą generowany wynik ze sprzedaży przypadający na jedną złotówkę zaangażowaną w aktywa obrotowe przedsiębiorstwa. Współczynnik ten przybiera następującą postać:

$$RoSCA = \frac{ZS_t}{CA_t}$$

gdzie:

$RoSCA$ – współczynnik rentowności aktywów obrotowych

ZS_t – zysk ze sprzedaży w okresie t

pozostałe oznaczenia jak wyżej

- współczynnik wydajności gotówkowej aktywów obrotowych ($RoCFCA$), określający zdolność aktywów obrotowych do pomnażania środków pieniężnych z podstawowej działalności przedsiębiorstwa. Opisana miara przybiera następującą postać:

$$RoCFCA = \frac{OCF_t}{CA_t}$$

gdzie:

$RoCFCA$ – współczynnik wydajności gotówkowej aktywów obrotowych

pozostałe oznaczenia jak wyżej

Natomiast dla obliczeń i charakterystyki poszczególnych kategorii korekt zysku netto przyjęte zostały wcześniej analizowane formuły:

- wskaźnika całkowitych memoriałowych korekt zysku netto ogółem:

$$TACC'_t = \frac{TACC_t}{TA_t}$$

- wskaźnika wartości operacyjnych korekt zysku netto według modelu DeAngelo:

$$NACC_t = \frac{TACC_{t-1}}{TA_{t-2}}$$

- wskaźnika wartości intencjonalnych korekt zysku netto według modelu Healy'ego:

$$AACC_t = \frac{TACC_t}{TA_{t-1}}$$

Wyniki badań empirycznych¹¹, przedstawione w tabeli 1 i zawierające wartości obliczonych wartości współczynników korelacji rang Spearmana¹², wskazują na występowanie znaczących różnic wartości i kierunków zależności pojawiających się między czterema badanymi czynnikami efektywności ekonomicznej gospodarowania aktywami obrotowymi oraz trzema miarami wartości memoriałowych korekt zysku netto w przedsiębiorstwach przemysłowych notowanych na GPW w Warszawie.

Rezultaty analizy korelacji przeprowadzonej w odniesieniu do ogółu przemysłowych spółek giełdowych wskazują, że tylko zależności między rentownością aktywów obrotowych (RoSCA) a wartością wskaźnika całkowitych korekt zysku netto (TACC'), jak również rentownością aktywów obrotowych a wartością wskaźnika

¹¹ Dokładniejszą charakterystykę badań teoretyczno-empirycznych odnoszących się do analizy relacji między memoriałowymi korektami zysku netto a efektywnością procesu gospodarowania aktywami obrotowymi odnaleźć można w: M. Comporek, *Zróżnicowanie czynników wpływających na efektywność ekonomiczną aktywów obrotowych przemysłowych spółek giełdowych*, rozprawa doktorska wykonana w Katedrze Analizy i Strategii Przedsiębiorstwa Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem dr hab. Nataszy Duraj, prof. nazw. UŁ, Łódź 2016.

¹² Zasadnicze badania empiryczne ogniskują się wokół wartości obliczonych współczynników korelacji za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana. W opracowaniu, za J. Guilfordem, przyjęto następującą interpretację wyliczonych współczynników korelacji (r):

$r = 0$ – brak korelacji,

$0 < |r| < 0,3$ – korelacja nikła,

$0,3 \leq |r| < 0,5$ – korelacja przeciętna,

$0,5 \leq |r| < 0,7$ – korelacja wysoka,

$0,7 \leq |r| < 0,9$ – korelacja bardzo wysoka,

$|r| \geq 0,9$ – korelacja niemal pełna,

$|r| = 1$ – korelacja pełna (J.P. Guilford, *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, wydanie 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1964).

intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*) były istotnymi statystycznie¹³ korelacjami o pozytywnym charakterze (zob. tabela 1). Pozostałe istotne ze statystycznego punktu widzenia związki przybrały postać negatywnych relacji o zróżnicowanej sile zależności. Można zatem stwierdzić, że postawiona hipoteza badawcza okazała się być stwierdzeniem niepotwierdzonym wynikami przeprowadzonych badań empirycznych.

Tabela 1. Zależności między efektywnością aktywów obrotowych a memoriałowymi korektami zysku netto w giełdowych spółkach przemysłowych w latach 2006–2014

Rodzaj zależności		Kategorie memoriałowych korekt zysku netto			Interpretacja dla oceny wpływu efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi na kształtowanie wartości <i>NACC'</i> i <i>AACC'</i>	
		<i>TACC'</i>	<i>NACC'</i>	<i>AACC'</i>	siła związku	charakter związku
Publiczne przemysłowe spółki akcyjne razem	<i>Wrca</i>	-0,096	-0,098	-0,065	<i>NACC'</i> – nikła	<i>NACC'</i> – negatywny
	<i>Wkca</i>	-0,116	-0,116	-0,101	<i>NACC'</i> – nikła <i>AACC'</i> – nikła	<i>NACC'</i> – negatywny <i>AACC'</i> – negatywny
	<i>RoSCA</i>	0,101	0,022	0,149	<i>AACC'</i> – nikła	<i>AACC'</i> – pozytywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,437	-0,062	-0,448	<i>AACC'</i> – przeciętna	<i>AACC'</i> – negatywny

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Notoria Serwis SA*.

Analiza statystyczna zależności zachodzących między miarami efektywności ekonomicznej gospodarowania aktywami obrotowymi a wartością różnic memoriałowych zysku netto wykazała przy tym, że w obrębie całej badanej populacji do zbioru zależności o przeciętnej sile zakwalifikować należy związki zachodzące pomiędzy współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) a wskaźnikiem całkowitych korekt zysku netto (*TACC'*), jak również między współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) a wskaźnikiem intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*) (zob. tabela 1). Siła tych ujemnie skorelowanych związków, mierzona za pomocą średniego współczynnika korelacji rang Spearmana, wyniosła odpowiednio 43,7% i 44,8%. W pozostałych przypadkach zanotowano związki zaledwie o nikłej sile.

Dalsze pogłębione badania nad zależnościami występującymi między analizowanymi zmiennymi przeprowadzone w poszczególnych branżach przemysłu pozwoliły wykazać znaczne zróżnicowanie charakteru i siły badanych związków (zob. tabela 2).

¹³ Badania realizowano przy przyjętej wartości krytycznej na poziomie $\alpha = 0,05$.

Rezultaty przeprowadzonej analizy korelacji dowiodły występowania jednego, bardzo silnego związku korelacyjnego zachodzącego między miarami efektywności ekonomicznej gospodarowania aktywami obrotowymi a wartościami wskaźników różnic memoriałowych. Został on odnotowany wśród spółek przemysłu motoryzacyjnego i dotyczył zależności pomiędzy współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) i wskaźnikiem intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*). Siła tego ujemnego związku, mierzona przy użyciu współczynnika korelacji rang Spearmana, wyniosła 74,9%.

Dodatkowo w badanej populacji do grupy silnych, ujemnie skorelowanych zależności zaliczono związki:

- w przedsiębiorstwach przemysłu metalowego – pomiędzy współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) a wskaźnikiem intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*) Siła przedstawionego związku, mierzona przy użyciu współczynnika korelacji rang Spearmana, wyniosła 54,2%;
- w spółkach giełdowych przemysłu tworzyw sztucznych – między współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) i wskaźnikiem intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*) (korelacja określona w 55,6%);
- w przedsiębiorstwach przemysłu motoryzacyjnego – pomiędzy współczynnikiem przychodowości aktywów obrotowych (*Wrca*) i modelem operacyjnych korekt zysku netto (*NACC'*) (związek określony w 51,8%) oraz między współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) i wskaźnikiem całkowitych korekt zysku netto (*TACC'*) (związek określony w 52,7%);
- w spółkach przemysłu spożywczego – pomiędzy współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) i wskaźnikiem całkowitych korekt zysku netto (*TACC'*) oraz współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) i wskaźnikiem intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*) (związki określone odpowiednio w 57,5% i 53,3%);
- w przedsiębiorstwach elektromaszynowych – pomiędzy współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) a wskaźnikiem całkowitych korekt zysku netto (*TACC'*) oraz współczynnikiem wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) i wskaźnikiem intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*) (związki opisane odpowiednio w 53,7% i w 57,3%).

Ponadto w badanej populacji odnotowano istnienie jednego silnego, lecz pozytywnego związku korelacyjnego między rozpatrywanymi cechami. Dotyczył on zależności zachodzącej w spółkach przemysłu drzewnego pomiędzy współczynnikiem rentowności aktywów obrotowych (*RoSCA*) i wskaźnikiem intencjonalnych korekt zysku netto (*AACC'*). W odniesieniu do wskazanej relacji rezultaty badań

uwidoczniły występowanie związku określonego przy pomocy współczynnika korelacji rang Spearmana w 51,9%.

Dla porządku należy dodać, że w badanej zbiorowości odnotowano liczne związki korelacyjne o przeciętnej i nikłej sile (zob. tabela 2). W generalnym ujęciu spośród analizowanych czterech miar służących do oceny efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi to współczynnik wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCA*) w największym stopniu okazał się być skorelowany z poszczególnymi kategoriami korekt zysku netto. Zauważalne stało się także bliższe ze statystycznego punktu widzenia powiązanie kryteriów oceny efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi ze wskaźnikami: korekt całkowitych zysku netto (*TACC'*) i korekt intencjonalnych zysku netto (*AACC'*) obliczanych na podstawie modelu Healy'ego, aniżeli z wartościami różnic memoriałowych wynikających z działalności operacyjnej (*NACC'*) i wyodrębnianych za pomocą modelu DeAngelo.

Tabela 2. Związki efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi z wartością memoriałowych korekt zysku netto w spółkach akcyjnych notowanych na GPW w Warszawie w latach 2006–2014

Rodzaj zależności w spółkach przemysłowych		Kategorie memoriałowych korekt zysku netto			Interpretacja dla oceny efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi na kształtowanie wartości <i>NACC</i> i <i>AACC</i>	
		<i>TACC</i>	<i>NACC</i>	<i>AACC</i>	siła związku	charakter związku
1		2	3	4	5	6
Spółki z przemysłu metalowego	<i>Wrca</i>	0,063	0,079	0,118	–	–
	<i>Wkca</i>	0,107	0,034	0,086	–	–
	<i>RoSCA</i>	0,209¹⁴	0,043	0,159	<i>AACC</i> – nikła	<i>AACC</i> – pozytywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,468	-0,065	-0,542	<i>AACC</i> – silna	<i>AACC</i> – negatywny
Spółki z przemysłu lekkiego	<i>Wrca</i>	-0,140	-0,096	-0,112	–	–
	<i>Wkca</i>	-0,102	-0,067	-0,078	–	–
	<i>RoSCA</i>	0,080	0,096	0,090	–	–
	<i>RoCFCA</i>	-0,451	-0,053	-0,443	<i>AACC</i> – przeciętna	<i>AACC</i> – negatywny
Spółki z przemysłu tworzyw sztucznych	<i>Wrca</i>	-0,210	-0,347	-0,394	<i>NACC</i> – przeciętna <i>AACC</i> – przeciętna	<i>NACC</i> – negatywny <i>AACC</i> – negatywny
	<i>Wkca</i>	-0,254	-0,356	-0,425	<i>NACC</i> – przeciętna <i>AACC</i> – przeciętna	<i>NACC</i> – negatywny <i>AACC</i> – negatywny
	<i>RoSCA</i>	0,190	-0,042	0,023	–	–
	<i>RoCFCA</i>	-0,420	0,184	-0,556	<i>AACC</i> – silna	<i>AACC</i> – negatywny

¹⁴ Czcionką pogrubioną zaznaczono korelacje istotne ze statystycznego punktu widzenia.

Rodzaj zależności w spółkach przemysłowych		Kategorie memoriałowych korekt zysku netto			Interpretacja dla oceny efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi na kształtowanie wartości NACC i AACC	
		TACC	NACC	AACC	siła związku	charakter związku
1		2	3	4	5	6
Spółki z przemysłu drzewnego	<i>Wrca</i>	-0,173	-0,056	-0,02	-	-
	<i>Wkca</i>	-0,233	-0,139	-0,16	-	-
	<i>RoSCA</i>	0,202	0,228	0,519	AACC – silna	AACC – pozytywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,300	0,063	-0,036	-	-
Spółki z przemysłu chemicznego	<i>Wrca</i>	-0,045	0,006	-0,037	-	-
	<i>Wkca</i>	-0,042	0,046	-0,048	-	-
	<i>RoSCA</i>	-0,070	-0,292	-0,051	-	-
	<i>RoCFCA</i>	-0,405	-0,101	-0,398	AACC – przeciętna	AACC – negatywny
Spółki z przemysłu farmaceutycznego	<i>Wrca</i>	-0,216	-0,275	-0,154	NACC – przeciętna	NACC – negatywny
	<i>Wkca</i>	-0,247	-0,328	-0,339	NACC – przeciętna AACC – przeciętna	NACC – negatywny AACC – negatywny
	<i>RoSCA</i>	-0,064	-0,054	0,138	-	-
	<i>RoCFCA</i>	-0,407	-0,221	-0,326	AACC – przeciętna	AACC – negatywny
Spółki z przemysłu surowcowego	<i>Wrca</i>	0,084	0,274	-0,398	AACC – przeciętna	AACC – negatywny
	<i>Wkca</i>	0,095	0,018	-0,465	AACC – przeciętna	AACC – negatywny
	<i>RoSCA</i>	0,142	0,468	0,377	NACC – przeciętna	NACC – pozytywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,055	0,247	0,011	-	-
Spółki z przemysłu paliwowego	<i>Wrca</i>	0,153	0,17	0,119	-	--
	<i>Wkca</i>	0,145	0,195	0,101	-	-
	<i>RoSCA</i>	0,420	0,145	0,358	AACC – przeciętna	AACC – pozytywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,108	0,128	-0,066	-	-
Spółki z przemysłu motoryzacyjnego	<i>Wrca</i>	-0,212	-0,518	-0,241	NACC – silna	NACC – negatywny
	<i>Wkca</i>	-0,224	-0,473	-0,232	NACC – przeciętna	NACC – negatywny
	<i>RoSCA</i>	0,016	-0,381	-0,042	NACC – przeciętna	NACC – negatywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,527	-0,430	-0,749	NACC – przeciętna AACC – bardzo silna	NACC – negatywny AACC – negatywny
Spółki z przemysłu spożywczego	<i>Wrca</i>	-0,294	-0,334	-0,284	NACC – przeciętna AACC – przeciętna	NACC – negatywny AACC – negatywny
	<i>Wkca</i>	-0,312	-0,353	-0,324	NACC – przeciętna AACC – przeciętna	NACC – negatywny AACC – negatywny
	<i>RoSCA</i>	0,068	-0,067	0,089	-	-
	<i>RoCFCA</i>	-0,575	-0,189	-0,533	NACC – nikła AACC – silna	NACC – negatywny AACC – negatywny

Rodzaj zależności w spółkach przemysłowych		Kategorie memoriałowych korekt zysku netto			Interpretacja dla oceny efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi na kształtowanie wartości NACC i AACC	
		TACC	NACC	AACC	siła związku	charakter związku
1		2	3	4	5	6
Spółki z przemysłu materiałów budowlanych	<i>Wrca</i>	0,123	-0,005	0,085	-	-
	<i>Wkca</i>	0,107	-0,007	0,075	-	-
	<i>RoSCA</i>	0,222	0,147	0,168	AACC – nikła	AACC – pozytywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,402	0,003	-0,488	AACC – przeciętna	AACC – negatywny
Spółki z przemysłu elektromaszynowego	<i>Wrca</i>	0,005	0,052	0,100	-	-
	<i>Wkca</i>	-0,011	0,025	0,072	-	-
	<i>RoSCA</i>	0,129	0,120	0,183	AACC – nikła	AACC – pozytywny
	<i>RoCFCA</i>	-0,537	0,141	-0,573	AACC – silna	AACC – negatywny

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych giełdowych spółek akcyjnych zamieszczonych w *Notoria Serwis SA*.

5. Podsumowanie

Analiza memoriałowych korekt zysku netto może być postrzegana jako ważne narzędzie służące do pełniejszego rozpoznania i oceny wiarygodności sytuacji finansowej jednostki gospodarczej. Korekty te mają bowiem swoją predykcijną i rynkową wartość i odgrywają poważną rolę w kształtowaniu rezultatów funkcjonowania przedsiębiorstwa.

Przeprowadzone badania nad kształtowaniem związków zachodzących między miarami efektywności procesu gospodarowania aktywami obrotowymi a wartościami wskaźników obrazujących poziom różnic memoriałowych pozwoliły na negatywną weryfikację hipotezy badawczej, traktującej o istnieniu silnych dodatnich związków między miarami przychodowości i rentowności aktywów obrotowych a wskaźnikami całkowitych i operacyjnych korekt zysku netto w przemysłowych publicznych spółkach akcyjnych. Z syntetycznego zestawienia rezultatów badawczych wynika wyraźnie, że związki między współczynnikiem przychodowości aktywów obrotowych (*Wrca*) a wartościami wskaźników różnic memoriałowych – choć różniły się ze względu na siłę zależności – każdorazowo przyjęły postać korelacji ujemnych. Co prawda w odniesieniu do relacji zachodzących między współczynnikiem rentowności aktywów obrotowych (*RoSCA*) a wskaźnikami korekt zysku netto zaobserwowano występowanie korelacji dodatnich, jednakże (poza jednym przypadkiem) przyjmowały one postać związków o przeciętnej lub nikłej sile.

Rezultaty przeprowadzonych badań uwypukliły nadto, że wśród giełdowych spółek przemysłowych miarą efektywności gospodarowania aktywami obrotowymi najlepiej powiązaną z wartościami wskaźników korekt zysku netto okazał się być współczynnik wydajności gotówkowej aktywów obrotowych (*RoCFCFA*). Analiza empiryczna dowiodła również występowania w badanej populacji znacznych odchyleń międzybranżowych w zakresie kształtowania wartości wskaźników: całkowitych, operacyjnych i intencjonalnych korekt zysku netto. Warty podkreślenia jest jednak fakt, że dla przedsiębiorstw działających w branży przemysłu surowcowego zanotowano zdecydowanie najniższe 9-letnie średnie wartości wszystkich trzech wspomnianych miar. Można zatem – jak się wydaje – sformułować wniosek o realizacji przez przemysłowe spółki akcyjne zindywidualizowanych strategii kształtowania operacyjnych przepływów pieniężnych z wykorzystaniem memoriałowych korekt zysku netto odnoszących się do efektywności aktywów obrotowych.

Bibliografia

1. Agnes Cheng C.S., Hollie D., *Do Core and Non-Core Cash Flows from Operations Persist Differentially in Predicting Future Cash Flows?*, „Review Quantitative Financial Accounting” 2008.
2. Balsam S., Krishnan J., Yang J.S., *Auditor Industry Specialization and Earnings Quality*, „Auditing” 2003, no. 22(2).
3. Barth M.E., Cram D.P., Nelson K.K., *Accruals and the Prediction of Future Cash Flows*, „The Accounting Review” 2001, no. 76.
4. Cieślak R., *Jakość zysku spółek IPO na przykładzie GPW w Warszawie*, „Studia Ekonomiczne”, nr 201, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2014.
5. Comporek M., *Zróżnicowanie czynników wpływających na efektywność ekonomiczną aktywów obrotowych przemysłowych spółek giełdowych*, rozprawa doktorska wykonana w Katedrze Analizy i Strategii Przedsiębiorstwa Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem dr hab. Nataszy Duraj, prof. nazw. UŁ, Łódź 2016.
6. Dechow P., Ge W., Schrand C., *Understanding Earnings Quality: A Review of the Proxies, Their Determinants and Their Consequences*, „Journal of Accounting and Economics” 2010, no. 50.
7. Dechow P., Skinner D., *Earnings Management: Reconciling the Views of Accounting Academics, Practitioners, and Regulators*, „Accounting Horizons” 2000, vol. 14, no. 2.

8. Fijałkowska J., *Bodźce dla kreowania informacji finansowo-księgowej a zasady etyczne w rachunkowości*, „Studia Ekonomiczne”, nr 180, cz. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2014.
9. Gierusz J., Gawrońska J., *Ewolucja pojęcia wyniku finansowego a pomiar jego jakości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, tom 66(122), SKwP, Warszawa 2012.
10. Guilford J.P., *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, wydanie 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1964.
11. Healy P.M., *The Effect of Bonus Schemes on Accounting Decisions*, „Journal of Accounting and Economics” 1985, vol. 7.
12. Hribar P., Collins D., *Errors in Estimating Accruals: Implications for Empirical Research*, „Journal of Accounting Research”, 40(1), March 2002.
13. Kutera M., Hołda A., Surdykowska S., *Oszustwa księgowe – teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006.
14. Lang M., Raedy J.S. Yetman M.H., *How Representative Are Firms That Are Cross-listed in the United States? An Analysis of Accounting Quality*, „Journal of Accounting Research” 2003, no. 41(2).
15. Richardson S., *Earnings Quality and Short Sellers*, „Accounting Horizons” 2003, vol. 17, American Accounting Association.
16. Shi L., Zhang H., *On Alternative Measures of Accruals*, „Accounting Horizons” 2011, vol. 25(4), American Accounting Association.

The Efficiency of Management of Current Assets of Public Industrial Joint Stock Companies as Viewed by Net Profit Accrual Corrections

Summary

The basic aim of this study is to verify the basic research hypothesis on the existence of strong positive relations between measures like productivity ratio and profitability of current assets and indicators of overall and operational corrections of net profit in industrial public stock companies. A secondary aim is to make a cross-sectoral analysis of the level of net profit corrections in industrial stock companies, using accrual models proposed by L. DeAngelo and P.M. Healy. The empirical research was pursued in 131 manufacturing companies belonging to the industrial sector listed on the Warsaw Stock Exchange in the years 2006–2014, whose shares were

subject to trading for at least five years. The analyses made use of annual financial individual reports from the database of *Notoria Serwis SA*.

Keywords: accrual differences, net profit operational corrections, net profit intentional corrections, economic efficiency, current assets

Małgorzata Kamieniecka

Wydział Ekonomiczny

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Ocena prezentacji nieruchomości inwestycyjnych w sprawozdaniach finansowych wybranych spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie

Streszczenie

Przedmiotem opracowania jest ocena prezentacji nieruchomości inwestycyjnych przez wybrane spółki notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie. Przeanalizowano zapisy ustawy o rachunkowości i MSR w zakresie wymaganych ujawnień, a następnie poddano analizie sprawozdania finansowe wybranych firm za dwa lata bilansowe (2013/2014). Wykazano, że wycena nieruchomości inwestycyjnych na poziomie wartości godziwych może istotnie wpływać na wysokość pozostałych przychodów/kosztów (a w konsekwencji na wynik do podziału), więc ważną kwestią są szczegółowe ujawnienia dotyczące powodów zmian tych wartości. Wykazano, że wycena według modelu kosztu daje istotnie różne wartości bilansowe od wyceny według modelu wartości godziwej, a więc rzetelna informacja o wartości godziwej inwestycji w nieruchomości jest jednym z ważniejszych elementów ujawnień sprawozdawczych. Należy uznać prezentacje nieruchomości inwestycyjnych w badanych sprawozdaniach za dostateczne. Jednocześnie wykazano, że nie zawierają one wszystkich wymaganych prawem ujawnień, a więc nie w pełni zapewniają informacje spełniające najważniejsze cechy jakościowe (wiarygodność i wartość prognostyczną).

Słowa kluczowe: nieruchomości inwestycyjne, sprawozdawczość finansowa, MSR 40, wartość godziwa

1. Wprowadzenie

Nieruchomości inwestycyjne są specyficznym składnikiem majątkowym z uwagi na fakt, że mają zarówno cechy inwestycji, jak i środka trwałego. Ich ujęcie w sprawozdaniu finansowym wiąże się z szeregiem ujawnień, które są wymagane przez regulacje prawne dotyczące sprawozdawczości.

Z uwagi na fakt, że wszelkie zmiany, zarówno ilości, jak i wartości posiadanych inwestycji w nieruchomości są rozliczane wynikowo, tj. znajdują odzwierciedlenie w wyniku finansowym okresu, w którym tych zmian dokonano, właściwa informacja o powodach i skutkach tych zmian jest szczególnie istotna dla użytkownika sprawozdania, m.in. z tego powodu, że wynik jest tą kategorią, która podlega ewentualnemu podziałowi. Jednocześnie alternatywne modele wyceny nieruchomości inwestycyjnych, dopuszczone przez polskie przepisy i międzynarodowe standardy rachunkowości stwarzają warunki do manipulacji danymi wykazanymi w sprawozdaniu. Dotyczy to szczególnie modelu ich wyceny na poziomie wartości godziwej, która to od czasu jej wprowadzenia do rachunkowości (sprawozdawczości) budzi nieustające kontrowersje związane z rzetelnością jej pomiaru. Kontrowersje te są, a przynajmniej powinny być, niwelowane przez właściwe ujawnienia, jakich oczekuje się od prawidłowo przygotowanego sprawozdania finansowego. Zapewnienie właściwej jakości ujawnień informacji o inwestycjach w nieruchomości jest jednym ze sposobów zapobiegania oszustwom czy nadużyciom w rachunkowości. Jednocześnie brak takich informacji może być symptomem ryzyka popełnienia takiego oszustwa w sprawozdaniu finansowym.

Przedmiotem opracowania jest ocena prezentacji nieruchomości inwestycyjnych przez wybrane spółki, których papiery są notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie pod kątem spełniania wymogów sprawozdawczych wynikających z obowiązujących przepisów. W tym celu dokonana zostanie analiza zapisów ustawy o rachunkowości i międzynarodowych standardów rachunkowości w zakresie wymaganych ujawnień sprawozdawczych, a następnie zostaną poddane analizie sprawozdania finansowe wybranych firm za dwa ostatnio prezentowane lata bilansowe (2013 i 2014).

2. Przegląd literatury przedmiotu

Problematyce nieruchomości inwestycyjnych w rachunkowości poświęcono w ostatnich latach w Polsce sporo uwagi. Wyrazem tego są publikacje poświęcone inwestycjom w nieruchomości całościowo traktujące o zasadach ujęcia tych składników majątkowych w systemie informacyjnym rachunkowości, spośród których należy przytoczyć m.in. opracowania: J. Gierusza¹, M. Gmytrasiewicz², S. Hońki³, R. Ignatowskiego⁴ czy P. Kabalskiego⁵. Zasadami wyceny nieruchomości inwestycyjnych zajmowali się m.in.: J. Gierusz⁶, S. Hońko⁷, A. Kuzior⁸, K. Romanowski⁹, M. Rówińska¹⁰, K. Tkacz-Wolny¹¹. Temat dylematów wyboru polityki rachunkowości

¹ J. Gierusz, *Inwestycje w nieruchomości – polskie prawo bilansowe na tle MSR 40*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, nr 691, Wrocław 2002.

² M. Gmytrasiewicz, *Aktywa inwestycyjne przedsiębiorstw*, Difin, Warszawa 2002.

³ S. Hońko, *Inwestycje w nieruchomości w polskim prawie bilansowym. Mało zobowiązań, dużo swobody*, „Rachunkowość” 2014, nr 11, s. 2–9; *Inwestycje w nieruchomości w polskim prawie bilansowym – dokończenie*, „Rachunkowość” 2015, nr 1, s. 20–26.

⁴ R. Ignatowski, *Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej a ustawa o rachunkowości. Część 5 – Nieruchomości inwestycyjne*, „Rachunkowość” 2014, nr 6, s. 10–19.

⁵ P. Kabalski, *Rzeczowe aktywa trwałe, nieruchomości inwestycyjne, koszty zewnętrznego finansowania aktywów, aktywa trwałe przeznaczone do sprzedaży oraz aktywa w leasingu*, w: *Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej. Kluczowe zagadnienia i rozwiązania praktyczne*, red. A. Jaruga, SKwP, Warszawa 2006.

⁶ J. Gierusz, *Dylematy wyceny inwestycji w nieruchomości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, t. 53(109), s. 51–62.

⁷ S. Hońko, *Wycena w rachunkowości. Znaczenie, podstawy, parametry, zasady*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2013.

⁸ A. Kuzior, *Dylematy wyceny inwestycji niefinansowych*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2014, nr 106, s. 5–19.

⁹ K. Romanowski, *Praktyczne problemy wyceny nieruchomości inwestycyjnych w wartości rynkowej*, „Rachunkowość” 2015, nr 7, s. 2–5.

¹⁰ M. Rówińska, *Wycena inwestycji niefinansowych*, w: *Kształtowanie zysków podmiotów sprawozdawczych w Polsce. MSR/MSSF a ustawa o rachunkowości*, red. A. Piosik, C.H. Beck, Warszawa 2013; *Modele wyceny inwestycji niefinansowych – zasady odzwierciedlania skutków wyceny w kontekście międzynarodowych i polskich regulacji rachunkowości*, w: *Rachunkowość w teorii i praktyce*, red. T. Kiziu-kiewicz, „Zeszyty Naukowe. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” nr 668(41), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.

¹¹ K. Tkacz-Wolny, *Istota wartości nieruchomości inwestycyjnych*, w: *Za i przeciw wartości godziwej w rachunkowości. Problemy stosowania i wykorzystania wartości godziwej*, red. H. Buk, A. Kostur, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 126, Katowice 2012, s. 303–316.

w zakresie nieruchomości inwestycyjnych podjęła K. Tkacz-Wolny¹², a zasadami i skutkami przekwalifikowania nieruchomości z aktywów inwestycyjnych do operacyjnych (i odwrotnie) zajął się m.in. E. Pielichaty¹³.

Celem częściowym autora niniejszego opracowania jest więc wypełnienie luki publikacyjnej w zakresie prezentacji informacji o inwestycjach w nieruchomości w sprawozdaniach finansowych jednostek gospodarczych funkcjonujących w Polsce.

3. Zakres ujawnień nieruchomości inwestycyjnych wymaganych przez prawo bilansowe

Informacje dotyczące posiadania, obrotu czy zmian wartości nieruchomości inwestycyjnych znajdują odzwierciedlenie w wielu elementach sprawozdania finansowego (z wyłączeniem zestawienia zmian w kapitale własnym¹⁴).

W bilansie sporządzanym według zapisów ustawy o rachunkowości nieruchomości, traktowane jako inwestycje zalicza się do majątku trwałego i wykazuje się w pozycji IV–Inwestycje długoterminowe¹⁵.

Według MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych” (który, jak wiadomo, nie zawiera wzorca sprawozdania finansowego) pozycja nieruchomości inwestycyjne znajduje się w wykazie obowiązkowym ujawnień¹⁶. Jednostka prezentuje je w osobnej pozycji aktywów długoterminowych. Przy czym, gdy jednostka posiadaną nieruchomość w części wykorzystuje dla celów podstawowej działalności, a w części utrzymuje dla osiągnięcia korzyści ekonomicznych w postaci czynszu i części te można oddzielnie sprzedąć, to powinna poszczególne części nieruchomości wykazywać oddzielnie: jako środek trwały i nieruchomość inwestycyjną. Jednak jeśli przedsiębiorstwo

¹² K. Tkocz-Wolny, *Polityka rachunkowości w zakresie nieruchomości inwestycyjnych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 201 („Polityka rachunkowości a kształtowanie wyniku finansowego”), Katowice 2014, s. 379–392.

¹³ E. Pielichaty, *Nieruchomości inwestycyjne – wycena i przekwalifikowanie w świetle prawa bilansowego*, w: *Środki trwałe – ujmowanie, wycena, prezentacja*, red. T. Cebrowska, W. Dotkuś, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 255, Wrocław 2012, s. 199–208.

¹⁴ Jeśli chodzi o przepisy ustawowe, to od nowelizacji ustawy o rachunkowości w 2009 r. wzrostu wartości rynkowej nieruchomości inwestycyjnych wycenianych w wartości godziwej nie odnosi się na kapitał (fundusz) z aktualizacji wyceny, a rozlicza wynikowo.

¹⁵ Ustawa z dnia 29 czerwca 1994 r. o rachunkowości, Dz.U 2013 poz. 330 z późn. zm. (dalej: uor), Załączniki 1 i 5. Jednostki mikro nie mają obowiązku prezentacji tej pozycji w bilansie (por. Załącznik 4 do uor).

¹⁶ MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”, MSSF. Oficjalne dokumenty wydane według stanu na dzień 1 stycznia 2011 r., część A, IFRS Foundation, Londyn 2011, (dalej: MSR 1), par. 54.

tylko niewielką część nieruchomości wykorzystuje na cele działalności statutowej, to może wykazywać ją w całości w nieruchomościach inwestycyjnych¹⁷.

W rachunku zysków i strat przygotowywanym według ustawy o rachunkowości efekty posiadania i obrotu nieruchomościami inwestycyjnymi prezentuje się w segmencie dotyczącym pozostałej działalności operacyjnej, przy czym sprzedaż ujmowana jest wynikowo, tj. zysk na sprzedaży jako przychód, a strata jako pozostały koszt operacyjny (i w przypadku jednostek niekorzystających z uproszczeń prezentacyjnych, tj. stosujących Załącznik 1 uor, wynik na sprzedaży ujmowany jest jako odrębna pozycja pozostałych przychodów i kosztów). W oddzielnej pozycji w tym segmencie rachunku zysków i strat (jako element aktualizacji wartości aktywów niefinansowych) prezentuje się odpis z tytułu utraty wartości nieruchomości inwestycyjnych wycenianych według modelu kosztu. Natomiast jako inne przychody lub koszty operacyjne ujmowane są korzyści ekonomiczne z posiadania nieruchomości inwestycyjnych (np. przychody z czynszów, dzierżawy) oraz koszty ich utrzymania (np. podatek od nieruchomości). Jako inne przychody traktuje się także otrzymane nieodpłatnie nieruchomości inwestycyjne (ujmowane proporcjonalnie do dokonywanych odpisów amortyzacyjnych).

Jeśli chodzi o sprawozdanie z zysków i strat i innych całkowitych dochodów, to minimalny zakres ujawnień określony w MSR 1¹⁸ nie narzuca podziału kosztów na poszczególne rodzaje działalności, ale jeśli jednostka uzna jakieś pozycje przychodów i kosztów za istotne, to powinna prezentować je oddzielnie¹⁹.

Wpływy i wydatki pieniężne związane z inwestycjami w nieruchomości, zarówno według polskich regulacji prawnych, jak i według standardów międzynarodowych, prezentowane są w części rachunku przepływów pieniężnych poświęconym działalności inwestycyjnej. Przy czym przy ustalaniu przepływów pieniężnych metodą pośrednią wynik finansowy netto pomniejsza się zysk, a powiększa o stratę na sprzedaży inwestycji (w tym w nieruchomości) i koryguje o aktualizację ich wyceny (korekty te znajdują się w pozycji „Zysk (strata) z działalności inwestycyjnej”)²⁰.

Uszczegółowienie treści zawartych w powyżej wymienionych elementach sprawozdania finansowego znajduje się w dodatkowych informacjach i objaśnieniach.

¹⁷ MSR 40 „Nieruchomości inwestycyjne”, MSSF. Oficjalne dokumenty wydane według stanu na dzień 1 stycznia 2011 r., część A, IFRS Foundation, Londyn 2011 (dalej: MSR 40), par. 10.

¹⁸ MSR 1, par. 82.

¹⁹ MSR 1, par. 97.

²⁰ MSR 7 „Rachunek przepływów pieniężnych”, MSSF. Oficjalne dokumenty wydane według stanu na dzień 1 stycznia 2011 r., część A, IFRS Foundation, Londyn 2011, par. 16; KSR 1 „Rachunek przepływów pieniężnych”, Dz. Urz. Ministerstwa Finansów z dnia 2 sierpnia 2011 r., nr 6, poz. 26, rozdz. VII, pkt 4 i 6.

Jeśli chodzi o wymogi ustawy o rachunkowości, to w odniesieniu do nieruchomości inwestycyjnych oczekujemy w nich danych o wartości posiadanych nieruchomości inwestycyjnych na początek i koniec roku oraz przyczynach ich zwiększenia i zmniejszenia (nabycie, rozchód, aktualizacja wartości, amortyzacja). Jeśli wystąpiły odpisy z tytułu trwałej utraty wartości nieruchomości jednostka powinna ujawnić ich przesłanki i kwotę. W przypadku zmiany metody wyceny nieruchomości jednostka podaje przyczyny tej zmiany, wartości przed i po zmianie wyceny oraz skutki wynikające z tej zmiany. Natomiast jeśli jednostka stosuje model wartości godziwej, to powinna ujawnić: istotne założenia przyjęte do ustalenia wartości godziwej (w przypadku gdy dane przyjęte do ustalenia tej wartości nie pochodzą z aktywnego rynku) oraz skutki przeszacowania wpływające na wynik finansowy²¹.

W standardach międzynarodowych do zakresu wymaganych ujawnień w informacji dodatkowej przykładą się dużą wagę, gdyż mają one często kluczowe znaczenie dla zrozumienia samego sprawozdania i dla właściwej oceny dokonania jednostki. Ujawnienia jakich oczekujemy o inwestycjach w nieruchomości określone są w MSR 40 w podziale na trzy części:²²

- 1) wspólne dla każdej metody wyceny,
- 2) dotyczące wyłącznie modelu wartości godziwej,
- 3) dotyczące wyłącznie modelu kosztu (ceny nabycia/kosztu wytworzenia).

Ad 1. W notach uzupełniających do sprawozdania finansowego należy m.in. umieścić informacje dotyczące kryteriów, jakimi kieruje się jednostka w celu odróżnienia nieruchomości inwestycyjnych od środków trwałych, oraz podać informacje na temat stosowanego modelu wyceny. Jeśli jednostka dokonuje wyceny według wartości godziwej, należy ujawnić informacje o stosowanych metodach i założeniach związanych z określeniem tej wartości. Dodatkowo należy podać kwoty dotyczące osiągniętych przychodów z czynszów oraz koszty związane z utrzymaniem i remontem tych nieruchomości, w podziale na dotyczące nieruchomości, które w danym okresie przyniosły przychody z czynszów lub nie. Ponadto podać należy informacje o kwotach zmian wynikających z przeniesienia nieruchomości inwestycyjnych do lub z zapasów lub środków trwałych oraz zaklasyfikowanych jako przeznaczone do sprzedaży w ciągu najbliższego roku²³.

Ad 2. W tym przypadku jednostka dodatkowo ujawnia wartości godziwe nieruchomości na początek i koniec okresu sprawozdawczego, w tym kwoty i przyczyny zwiększenia wartości nieruchomości, ze szczególnym uwzględnieniem

²¹ Uor, Załączniki 1 i 5.

²² MSR 40, par. 74–79.

²³ Szczegółową listę ujawnień zawiera par. 75 MSR 40.

kwot przypadających na nabycie nowych nieruchomości i kosztów wynikających z prac modernizacyjnych. Należy ujawnić także kwotę zysków lub strat powstałych w wyniku korekty wyceny wartości godziwej. W rzadkim przypadku, gdy jednostka nie jest w stanie wiarygodnie określić wartości godziwej któregoś z obiektów inwentarzowych, to powinna wyraźnie o tym fakcie poinformować, wyjaśnić dlaczego tej wartości nie można ustalić i podać przedział szacunkowych wartości, w którym prawdopodobnie znalazłaby się jego wartość godziwa²⁴.

Ad. 3. W takim przypadku należy przede wszystkim ujawnić stosowane metody i stawki amortyzacji wraz z przewidywanymi okresami użytkowania nieruchomości inwestycyjnych. W informacji dodatkowej powinny znaleźć się wartości brutto nieruchomości oraz kwoty odpisów umorzeniowych i odpisów z tytułu trwałej utraty wartości, jeśli takowe wystąpiły, a także kwota ich odwrócenia w ciągu roku. Jednostka powinna ujawnić wartości nieruchomości na początek i koniec okresu sprawozdawczego oraz wartości zwiększeń i zmniejszeń, jakie wystąpiły w ciągu okresu, w tym wynikających z nabycia nowych nieruchomości lub modernizacji już posiadanych, oraz z tytułu amortyzacji. Ponadto obowiązkowo należy ujawnić wartość godziwą nieruchomości inwestycyjnych (i tak jak w przypadku wyboru modelu wartości godziwej w przypadku braku możliwości jej wiarygodnego ustalenia należy o tym wyraźnie poinformować).

Zakres obowiązkowych ujawnień w notach do sprawozdania finansowego dotyczących nieruchomości inwestycyjnych, zawarty w MSR 40 jest zdecydowanie szerszy od obowiązkowych informacji wymaganych przez ustawę o rachunkowości. Gdyby jednak jednostki przestrzegały wymagań prezentacyjnych, należy uznać, że informacja sprawozdawcza o tej specyficznej grupie majątkowej byłaby wystarczająca niezależnie od tego, czy podstawą jej przygotowania jest ustawa o rachunkowości czy standardy międzynarodowe.

4. Charakterystyka próby badawczej

Badaniu poddano sprawozdania finansowe za lata 2013–2014²⁵ wszystkich jednostek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie, które na dzień 1 lutego 2016 r. miały siedzibę w województwie lubelskim. W ten sposób wyłoniona próba badawcza składa się z 10 spółek (tabela 1).

²⁴ MSR 40, par. 78 i 53.

²⁵ Rok 2014 był ostatnim okresem, za który, na moment badania, spółki opublikowały swoje sprawozdania, a sprawozdania za 2013 r. zostały zbadane jako sprawozdania za okres porównawczy.

Tabela 1. Wykaz spółek notowanych na GPW w Warszawie na dzień 1 lutego 2016 r. mających siedzibę w województwie lubelskim

LP.	NAZWA SPÓŁKI	SKRÓT
1	ASSECO BUSINESS SOLUTIONS SPÓŁKA AKCYJNA	ABS
2	BIOMED-LUBLIN WYTWÓRNIĄ SUROWIC I SZCZEPIONEK SPÓŁKA AKCYJNA	BML
3	EMPERIA HOLDING SPÓŁKA AKCYJNA	EMP
4	INTERBUD-LUBLIN SPÓŁKA AKCYJNA	ITB
5	LUBELSKI WĘGIEL BOGDANKA SPÓŁKA AKCYJNA	LWB
6	PROTEKTOR SPÓŁKA AKCYJNA	PRT
7	SANWIL HOLDING SPÓŁKA AKCYJNA	SNW
8	URSUS SPÓŁKA AKCYJNA	URS
9	WIKANA SPÓŁKA AKCYJNA	WIK
10	GRUPA AZOTY ZAKŁADY AZOTOWE PUŁAWY SPÓŁKA AKCYJNA	ZAP

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.gpw.pl/lista_spolek?search=1&query=&country=&voivodship=5§or=&x=30&y=14 (dostęp: 1.02.2016).

Na 1 lutego 2016 r. na GPW w Warszawie notowanych było 486 spółek. Wybrana do badania próba stanowi więc 2,58% całej populacji spółek giełdowych. Z uwagi na przedmiot badania (ocena prezentacji nieruchomości inwestycyjnych w sprawozdaniu finansowym) uznać ją można za reprezentatywną dla badania pilotażowego. Dodatkowo w próbie znaleźli się przedstawiciele różnorodnych sektorów gospodarki (zob. tabela 2). Tylko dwie jednostki reprezentowały ten sam sektor (przemysł lekki). Taki układ próby badawczej należy uznać za właściwy, gdyż sposób prezentacji informacji o nieruchomościach inwestycyjnych nie zależy od profilu działalności jednostki.

Ważną informacją z punktu widzenia wywiązywania się jednostek z obowiązków informacyjnych jest podstawa sporządzania sprawozdań finansowych: dziewięć spółek przygotowywało sprawozdania według Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej, a tylko jedna (Biomed-Lublin S.A.) na podstawie przepisów ustawy o rachunkowości²⁶.

²⁶ Na podstawie przeglądu sprawozdań finansowych badanych firm dostępnych na ich stronach internetowych: <https://www.assecobs.pl/pl/relacje-inwestorskie/raporty/raporty-roczone>, http://www.biomed.lublin.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=163&Itemid=141, <http://emperia.pl/index.php?id=917>, http://www.interbud.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=122&Itemid=153, <http://ri.lw.com.pl/raporty-okresowe>, <http://www.protektora.pl/raporty-okresowe.html>, http://www.sanwil.com/pdf/raporty_roczne/RS_2014/RS_2014_HOLDING_SPR_FIN.pdf, <http://www.ursus.com/images/files/Skonsolidowane%20Sprawozdanie%20Finansowe%20GK%20>

Tabela 2. Charakterystyka próby badawczej w przekroju sektorów gospodarki

LP.	SKRÓT	SEKTOR
1	ABS	Informatyka
2	BML	Przemysł farmaceutyczny
3	EMP	Handel detaliczny
4	ITB	Budownictwo
5	LWB	Przemysł surowcowy
6	PRT	Przemysł lekki
7	SNW	Przemysł lekki
8	URS	Przemysł elektromaszynowy
9	WIK	Deweloper
10	ZAP	Przemysł chemiczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie kart spółek dostępnych na stronie <https://www.gpw.pl> (dostęp: 1.02.2016).

W analizowanym okresie 2013–2014 w sześciu badanych jednostkach nie ujawniono w sprawozdaniu aktywów w formie nieruchomości inwestycyjnych (Asseco, Bio-Med., Emperia, Bogdanka, Protektor i Sanwil). Przy czym w czterech z tych sześciu jednostek nie odniesiono się także do przyjętych zasad ich ewentualnego ujmowania i wyceny. W przypadku spółki Protektor w informacjach dodatkowych wskazano, że podstawą wyceny bilansowej nieruchomości inwestycyjnych jest wartość godziwa, a w przypadku Emperii – model kosztu. Dodatkowo w spółce Emperia, która przygotowuje sprawozdanie skonsolidowane według segmentów operacyjnych (zgodnie z MSSF 8) wskazano, że nieruchomości grupy, które są w posiadaniu segmentu „nieruchomości”, są wykorzystywane na potrzeby operacyjne innych segmentów działalności i w związku z tym są prezentowane w sprawozdaniu jako środki trwałe²⁷.

Ursus%202014.pdf, http://www.wikana.pl/raporty_okresowe_id_76.html, <http://www.zapulawy.pl/195-raporty-okresowe/lang/pl-PL/default.aspx> (dostęp: 1–3.02.2016).

²⁷ Sprawozdanie GK Emperia Holding SA za 2014 r., s. 36, <http://emperia.pl/index.php?id=901> (dostęp: 2.02.2016).

5. Udział nieruchomości inwestycyjnych w majątku jednostek i modele ich wyceny wybrane przez spółki

W tej części opracowania analizie zostaną poddane sprawozdania finansowe czterech spółek: Interbud-Lublin, Ursus, Wikana i Zakłady Azotowe Puławy, działających odpowiednio w branżach: budownictwo, przemysł maszynowy, deweloper, przemysł chemiczny.

W poniższej tabeli przedstawiono wartości bilansowe nieruchomości inwestycyjnych oraz ich udział w globalnej wartości majątków spółek i w wartości aktywów trwałych.

Tabela 3. Wartość bilansowa nieruchomości inwestycyjnych i ich znaczenie w bilansach badanych jednostek

Lp.	Spółka	Wartość bilansowa nieruchomości inwestycyjnych (tys. zł)		Udział nieruchomości inwestycyjnych w sumie bilansowej (%)		Udział nieruchomości inwestycyjnych w aktywach trwałych (%)	
		2014	2013	2014	2013	2014	2013
1	ITB	23 910	49 854	17,56	28,59	74,10	85,99
2	URS	15 007	18 473	4,83	9,83	14,88	19,96
3	WIK	79 985	93 486	35,30	34,24	75,78	72,89
4	ZAP	18 928	16 798	0,53	0,49	0,89	0,85
Średnia				14,56	18,29	41,41	44,92
				16,43		43,17	

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych badanych jednostek za lata 2013–2014.

Wartość bilansowa nieruchomości inwestycyjnych w analizowanej grupie spółek wyniosła w 2014 r. od 15 do niemal 80 mln zł (w 2013 r. od 18 do ponad 90 mln zł). Nieruchomości inwestycyjne stanowią ważny składnik aktywów jednostek: średni udział nieruchomości inwestycyjnych w sumie bilansowej kształtował się na poziomie nieco ponad 16%, a w sumie aktywów trwałych – 43%, przy czym w jednostkach reprezentujących sektor budownictwo i deweloperów znacznie przekraczał średnią (dla spółki Interbud było to odpowiednio: ponad 17% i 74% w 2014 r., a dla spółki Wikana: 35% i 75%). Natomiast w Zakładach Azotowych Puławy nieruchomości inwestycyjne nie są istotną pozycją bilansową, co prawda ich wartość w 2014 r. przekraczała 18 mln zł, ale udział w sumie bilansowej był niewielki (około 0,5%).

W kolejnej tabeli zestawiono politykę rachunkowości w zakresie wyboru modelu wyceny bilansowej nieruchomości inwestycyjnych badanych jednostek.

Tabela 4. Model wyceny nieruchomości inwestycyjnych wybrany przez badane podmioty

Lp.	Spółka	Model wyceny
1	ITB	model kosztu
2	URS	model wartości godziwej
3	WIK	model wartości godziwej
4	ZAP	model kosztu

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych badanych jednostek za lata 2013–2014.

Dwie z badanych spółek stosują model kosztu i dwie model wartości godziwej. Żadna z nich nie zmieniła w żadnym z okresów porównawczych (tj. na przestrzeni lat 2012–2014) modelu wyceny nieruchomości inwestycyjnych.

Analiza danych zestawionych w dwu powyższych tabelach wskazuje, że wybór modelu wyceny nieruchomości inwestycyjnych nie ma związku z udziałem tej pozycji majątkowej w wartości majątku (nie znajduje potwierdzenia hipoteza stanowiąca, że im wyższy udział nieruchomości inwestycyjnych w majątku ogółem, tym chętniej jednostka wykorzystuje model wartości godziwej).

6. Wpływ zastosowanego modelu wyceny na wybrane kategorie finansowe

Pierwsze pytanie badawcze z tego obszaru dotyczyć będzie wpływu modelu wyceny na wartość bilansową nieruchomości inwestycyjnych. W tym celu należałoby porównać wartości nieruchomości inwestycyjnych określonych na poziomie wartości godziwych i na poziomie kosztu. Niestety porównanie takie nie jest możliwe dla wszystkich czterech spółek ze względu na brak w sprawozdaniach finansowych niektórych informacji:

- w spółkach stosujących model wartości godziwej (Ursus SA i Wikana SA) nie ma możliwości na podstawie sprawozdań finansowych ustalenia wartości nieruchomości inwestycyjnych według modelu kosztu,
- w przypadku Interbud-Lublin SA, która wycenia nieruchomości inwestycyjne w cenach nabycia, w sprawozdaniach nie podano szacunków wartości godziwej (z uwagi na fakt, że w tej grupie majątkowej znajdują się grunty utrzymywane w posiadaniu ze względu na długoterminowy wzrost ich cen, brak informacji o ich wartości godziwej należy uznać za istotny mankament sprawozdania, tym bardziej że ujawnienie takie, w świetle MSR 40, jest obligatoryjne).

Stąd tylko w przypadku Zakładów Azotowych Puławy SA (stosującej w wycenie model kosztu) tego typu badanie jest możliwe. W poniższej tabeli zestawiono wartości bilansowe i szacowane wartości godziwe nieruchomości inwestycyjnych na dwa kolejne dni bilansowe.

Tabela 5. Porównanie wartości nieruchomości inwestycyjnych wycenionych według modelu kosztu i modelu wartości godziwej spółki Zakłady Azotowe Puławy

Rok	Wartość bilansowa (w tys. zł)	Wartość godziwa (w tys. zł)	Różnica wartości (w tys. zł, w %)
2014	18 928	24 777	5 849 tys. zł 30,90%
2013	16 798	24 000	7 202 tys. zł 42,87%

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych ZAP za lata 2013–2014.

Zakłady Azotowe Puławy jako nieruchomości inwestycyjne wykazują głównie wydzierżawione budynki, lokale i grunty, a przy wycenie bilansowej (tak jak już wspomniano, opartej na modelu kosztu) stosują amortyzację liniową (podają w sprawozdaniach przeciętny dalszy czas użytkowania tych nieruchomości). Szacunki wartości godziwej nieruchomości inwestycyjnych na obydwie dni bilansowe były oparte na wycenie niezależnego rzeczoznawcy przeprowadzonej na dzień 18 stycznia 2013 r. (w szacunku na dzień bilansowy kończący 2014 r. uwzględniono ocenę stopnia zużycia aktywów).

Wyliczenia przedstawione w powyższej tabeli wskazują, że wycena według modelu kosztu daje istotnie różne wartości bilansowe od wyceny według modelu wartości godziwej. Wartość godziwa nieruchomości inwestycyjnych jest odpowiednio o 30% (w 2014 r.) i ponad 40% (w 2013 r.) wyższa od wartości bilansowej ustalonej na poziomie cen nabycia z uwzględnieniem dotychczasowego zużycia i utraty wartości. Ta jednostkowa obserwacja pozwala na postawienie tezy, że ujawnienie wartości godziwej inwestycji w nieruchomości jest ważnym elementem ujawnień sprawozdawczych. Oczywiście wpływ tego typu ujawnień na ocenę sytuacji majątkowo-finansowej jednostki będzie zależał zarówno od kierunku zmian wartości bieżących nieruchomości, jak i od udziału tych nieruchomości w majątku przedsiębiorstwa.

Dalsza analiza dotyczyć będzie wpływu przeszacowań nieruchomości inwestycyjnych w spółkach stosujących model wartości godziwej na wybrane kategorie wynikowe. W poniższej tabeli zestawiono dane o zmianach wartości godziwych inwestycji w nieruchomości dla spółki Ursus i Wikana oraz obliczono ich siłę oddziaływania na odpowiednią grupę przychodów (w przypadku gdy wartość godziwa

nieruchomości wzrosła) lub kosztów (w przypadku gdy wartość godziwa nieruchomości uległa zmniejszeniu). Kategorią wynikową właściwą dla tego typu analizy są pozostałe przychody/koszty (tj. z wyłączeniem przychodów/kosztów podstawowej działalności operacyjnej i z działalności finansowej).

Tabela 6. Wpływ przeszacowań nieruchomości inwestycyjnych na wybrane kategorie wynikowe w spółkach stosujących model wartości godziwej

Spółka	Rok	Zmiana wartości (mln zł)	Zmiana wartości (% bieżącej wartości bil.)	Pozostałe przychody (Pozostałe koszty)* (mln zł)	Wpływ przeszacowania na kategorię wynikową	
					(mln zł)**	(%)
Ursus	2014	+4 034	26,88 (wzrost)	1 838	5 872	219,48
	2013	brak przeszacowania	–	–	–	–
Wikana	2014	–2 635	3,29 (spadek)	(24 584)	(27 219)	10,72
	2013	–3 229	3,45 (spadek)	(13 939)	(17 168)	23,17

* bez przychodów/kosztów z przeszacowania

** przychody/koszty z uwzględnieniem przeszacowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych spółek Ursus i Wikana za 2013 i 2014 r.

W przypadku spółki Ursus w 2014 r. nastąpiło istotne przeszacowanie wartości bilansowej nieruchomości inwestycyjnych – ponad 26% wzrost wartości. W 2013 r. spółka nie wprowadziła do sprawozdania zmian wartości szacunkowych, gdyż nie została przeprowadzona wycena ekspercka – w sprawozdaniu za 2013 r. podano tylko informację o prawdopodobnym wzroście ich wartości godziwej. Stąd przeszacowanie z 2014 r. zawiera w sobie skutki zmian wartości bieżących zarówno z 2014, jak i z 2013 r., co może wskazywać na naruszenie zasady współmierności, zgodnie z którą skutki zdarzeń danego okresu powinny znaleźć odzwierciedlenie w sprawozdaniu finansowym za ten okres. Prawdopodobnie kierownictwo spółki, wążąc zasadę współmierności oraz zasadę rzetelnego i wiernego obrazu, zdecydowało o priorytetowym potraktowaniu tej ostatniej (uznano, że brak wyceny rzeczoznawcy nie pozwoliłoby na rzetelną wycenę majątku na podstawie własnych szacunków). Zmiana wartości szacunkowych w 2014 r. istotnie wpłynęła na pozostałe przychody – wzrost o ponad 200%.

W przypadku spółki Wikana przeszacowania nie były aż tak istotne: około 3% zmiany wartości inwestycji (zarówno w 2013, jak i w 2014 r. zmniejszenie wartości

bilansowych) oraz od 10% (w 2014 r.) do nieco ponad 20% (w 2013 r.) zmiany pozostałych kosztów.

Przeprowadzona powyżej analiza wskazuje, że wycena nieruchomości inwestycyjnych na poziomie wartości godziwych może istotnie wpływać na wysokość wykazywanych pozostałych przychodów lub kosztów operacyjnych, a w konsekwencji korygować wynik przeznaczony do podziału. Z tego powodu niezmiernie ważną kwestią są szczegółowe ujawnienia dotyczące powodów zmian tych wartości.

7. Ocena stopnia spełniania wymogów sprawozdawczych w odniesieniu do nieruchomości inwestycyjnych w badanej grupie spółek

Dla właściwej oceny stopnia spełnienia wymogów sprawozdawczych w przedmiocie badania w pierwszej kolejności zostanie przeprowadzona analiza sprawozdań pod kątem ujawnień:

- 1) metod i istotnych założeń przyjętych do ustalania wartości godziwych nieruchomości inwestycyjnych (w tym informacji o tym, czy ustalając wartość godziwą uzyskano dowody pochodzące z rynku, czy w związku z charakterem nieruchomości i brakiem porównywalnych danych rynkowych w większym zakresie oparto się na innych czynnikach i czy je ujawniono),
- 2) na ile wartość godziwa inwestycji w nieruchomości wynika z ekspertyz wydanych przez niezależnych rzeczoznawców, posiadających uznane kwalifikacje zawodowe, którzy ostatnio przeprowadzali wyceny nieruchomości inwestycyjnych w podobnej lokalizacji.

Są to ujawnienia określone w MSR 40 (pkt 75), wymagane niezależnie od wybranego modelu wyceny nieruchomości inwestycyjnych, stąd badaniu zostaną poddane wszystkie cztery spółki wykazujące tego typu majątek w sprawozdaniach finansowych. Podstawowe ujawnienia dokonane przez badane podmioty i uwagi autora zestawiono w formie tabelarycznej.

Analiza ujawnień dokonanych przez badane jednostki (zebranych w tabeli 7) wskazuje, że w trzech przypadkach można je uznać za dostateczne. Tylko w sprawozdaniach spółki Interbud-Lublin ocena ujawnień w zakresie wartości godziwych nieruchomości inwestycyjnych jest niedostateczna. Jest to szczególnie niepokojące, gdy weźmiemy pod uwagę udział tej grupy majątku w całości majątku spółki i w sumie aktywów trwałych (por. tabela 3). Oczywiście negatywną ocenę łągodzi fakt, że jednostka ta wybrała do wyceny nieruchomości inwestycyjnej model kosztu, więc nie ma podstaw do podważania prawidłowości ich wyceny bilansowej. Niemniej jednak brak

informacji o wartości godziwej nieruchomości inwestycyjnych powoduje, że wartość prognostyczna takiego sprawozdania jest niedostateczna. Natomiast najpełniejsze i najbardziej czytelne ujawnienia danych dotyczących wartości godziwych posiadanych nieruchomości inwestycyjnych zawierają sprawozdania Grupy Azoty Puławy SA.

Zwrócić uwagę należy na fakt, że – po pierwsze – nie wszystkie badane jednostki korzystają systematycznie przy szacowaniu wartości godziwych nieruchomości inwestycyjnych z usług niezależnych rzeczoznawców oraz – po drugie – nie zawsze ujawniono metody zastosowane przez rzeczoznawców i brakuje opisów założeń, które przyjęli eksperci do przygotowania operatów szacunkowych, m.in. stóp dyskontujących, a przy metodach dochodowych nie podano głównych elementów wpływających na taką wycenę, takich jak wielkość powierzchni czy stawka czynszu. W żadnym z badanych sprawozdań nie odniesiono się do czynników rynkowych (np. zmian cen wynajmu czy czynników makroekonomicznych, takich jak wpływ zmian stóp procentowych kredytów czy ich dostępności, prognoz rozwoju konkurencji, co jest szczególnie ważne w przypadku deweloperów itp.). Jednostki korzystające z wycen eksperckich nie informują o podmiocie dokonującym wyceny, co najwyżej (w dwóch przypadkach) podają ogólnikowo, że były to podmioty posiadające uznane kwalifikacje zawodowe.

Ocenie poddano także ujawnienia sprawozdawcze dotyczące:

- 1) przeklasyfikowywania inwestycji w nieruchomości,
- 2) przychodów i kosztów użytkowania nieruchomości inwestycyjnych,
- 3) kryteriów uznawania nieruchomości za inwestycje.

Prezentację przeklasyfikowań z i do nieruchomości inwestycyjnych w badanych sprawozdaniach należy uznać za mało czytelne. W jednostkach, w których przeklasyfikowania te miały miejsce, w sposób mało jasny przedstawiono ich skutki na podstawowe kategorie rachunkowości.

Jeśli chodzi o prezentację przychodów i kosztów z tytułu użytkowania nieruchomości inwestycyjnych, to w przypadku dwóch spółek (Wikana i Azoty Puławy) przedstawiono zarówno przychody, jak i koszty utrzymania nieruchomości inwestycyjnych (przy czym w przypadku Azotów podano także wartość amortyzacji inwestycji przynoszących przychody z najmu czy dzierżawy²⁸). Inter-bud SA wyodrębnił w rachunku zysków i strat tylko przychody ze sprzedaży działek inwestycyjnych i koszty ich sprzedaży, a Ursus SA nie podaje informacji na temat kosztów użytkowania nieruchomości inwestycyjnych poniesionych w okresie (w notach znajdujemy tylko kwoty dotyczące przychodów z dzierżawy).

²⁸ Azoty Puławy wyceniają bowiem nieruchomości inwestycyjne według modelu kosztu, stąd ujawnienie takie jest obligatoryjne.

Tabela 7. Ocena ujawnień nieruchomości inwestycyjnych w zakresie informacji o szacunkach ich wartości godziwych

Spółka	Rok	Ujawnienie wartości godziwej	Podstawa szacowania wartości godziwej	Inne ujawnienia		Uwagi (ocena ujawnień)
				brak informacji	brak informacji	
Interbud-Lublin	2014	nie	brak informacji	- wycena gruntów inwestycyjnych na poziomie cen nabycia		- istotny brak wymaganych ujawnień
	2013	nie	brak informacji			
Ursus	2014	tak	wycena rzeczoznawcy na dzień 31 grudnia 2014 r.	- w eksperckich operatach zastosowano metodę dochodową i porównawczą określenia wartości rynkowej, - wycena na poziomie 3 hierarchii wartości godziwej		- ujawnienia dotyczące 2014 r. na wystarczającym poziomie, - w sprawozdaniu za 2013 r. nie przeprowadzono wyceny eksperckiej, więc wartość bilansowa może odbiegać od wartości bieżącej (brak wyraźnej informacji tego typu)
	2013	tak	własne szacunki wskazujące na wzrost wartości, nie poparte wyceną rzeczoznawcy (planowana wycena ekspercka w 2014 r.), brak przeszacowań	- różne metody dla poszczególnych nieruchomości (podejście porównawcze metodą korygowania ceny średniej, metoda dochodowa, jedna z nieruchomości wg wyceny rzeczoznawcy)		
Wikana	2014	tak	operaty szacunkowe przygotowane wewnętrznie, oparte na operatach przygotowanych przez niezależnych rzeczoznawców majątkowych (ostatnie operaty sporządzone wg stanu: odpowiednio na 31 grudnia 2014 r. i 31 grudnia 2013 r.)	- wycena przy zastosowaniu podejścia porównawczego metodą korygowania ceny średniej lub metodą porównania parami lub metodą inwestycyjną podejście dochodowe, - szczegółowe ujawnienia poszczególnych nieruchomości (grupa rodzajowa, tj. grunty, komercyjne, mieszkania, miejsca garażowe, w tym adresy)		- podstawowe ujawnienia zachowane, - niezbyt jasny opis podstawy szacowania wartości godziwej (nie wiadomo, które operaty, wewnętrzne czy eksperckie, przygotowano na 31 grudnia 2014 r.), stąd ujawnienia należałoby rozszerzyć o zastosowane w wycenie czynniki (inne niż rynkowe)
	2013	tak				
Zakłady Azotowe Puławy	2014	tak	wycena niezależnego rzeczoznawcy na 18 stycznia 2013 r.	- wyjaśniono podstawowe parametry zastosowane do szacowania nieruchomości z zastosowaniem modelu kosztu (metodę amortyzacji i przeciętny dalszy czas użytkowania), - informacja o przeprowadzeniu testu na utratę wartości, - informacja o głównych rodzajach nieruchomości inwestycyjnych (wydzierżawione budynki i lokale oraz grunty)		- wymagane ujawnienia zachowane
	2013	tak	(w sprawozdaniu za 2014 r. uwzględniono ocenę stopnia zużycia do dnia bilansowego)			

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych badanych jednostek za lata 2013-2014.

Duży niedosyt budzi sposób ujawniania kryteriów stosowanych przez jednostki, które pozwalają na odróżnienie nieruchomości inwestycyjnych od nieruchomości zajmowanych przez właściciela lub przeznaczonych na sprzedaż w ramach zwykłej działalności operacyjnej. Właściwie wszystkie badane jednostki wykazujące w swoich sprawozdaniach inwestycje w nieruchomości poprzestały na przytoczeniu definicji z MSR 40. Szczególnie w przypadku dewelopera²⁹ (Wikana), który wykazuje nieruchomość w trzech grupach majątkowych (w zapasach, w środkach trwałych i w inwestycjach) ujawnienia tego typu byłyby niezwykle istotne dla czytelnika sprawozdania finansowego.

8. Podsumowanie

Wysoki poziom ujawnień dotyczących nieruchomości inwestycyjnych jest ważnym kryterium oceny poprawności sprawozdania finansowego z uwagi na rosnący udział tego rodzaju majątku w sprawozdaniach firm.

Analiza sprawozdań finansowych badanej grupy spółek pozwala na wyciągnięcie wniosku ogólnego o następującej treści: można uznać, że ujawnienia dotyczące nieruchomości inwestycyjnych w sprawozdaniach finansowych jednostek notowanych na GPW w Warszawie są dostateczne. Nie oznacza to jednak, że sprawozdania te zawierają wszystkie wymagane prawem ujawnienia, a więc jednocześnie, że w pełni zapewniają użytkownikom sprawozdań finansowych informacje spełniające najważniejsze cechy jakościowe, w tym wiarygodność i wartość prognostyczną.

W badanym obszarze istnieją więc luki informacyjne, których wypełnienie w przyszłości w największym stopniu może zależeć od pracy audytorów badających sprawozdania finansowe oraz, w przypadku jednostek giełdowych, od instytucji nadzorujących obrót papierami wartościowymi.

Wykazany w opracowaniu brak pełnych informacji sprawozdawczych w sprawozdaniach finansowych jednostek, które można uznać za elitę sprawozdawczości (wszak podlegają wymagającym giełdowym obowiązkom sprawozdawczym i obowiązkowi badania sprawozdań finansowych, a w większości przypadków sprawozdają na podstawie wymagających większych umiejętności i kwalifikacji w zakresie rachunkowości standardów międzynarodowe) rodzi uzasadnione obawy o jakość

²⁹ Ciekawe opracowanie dotyczące porównywalności sprawozdań finansowych deweloperów patrz: J. Kalinowski, *Porównywalność sprawozdań finansowych firm deweloperskich na tle krajowych i międzynarodowych regulacji rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 60, s. 145–168.

sprawozdań finansowych pozostałych firm, a szczególnie tych, których sprawozdania nie podlegają obowiązkowi badania przez biegłego rewidenta.

Bibliografia

1. Gierusz J., *Dylematy wyceny inwestycji w nieruchomości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, t. 53(109).
2. Gierusz J., *Inwestycje w nieruchomości – polskie prawo bilansowe na tle MSR 40*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu”, nr 691, Wrocław 2002.
3. Gmytrasiewicz M., *Aktywa inwestycyjne przedsiębiorstw*, Difin, Warszawa 2002.
4. Hońko S., *Inwestycje w nieruchomości w polskim prawie bilansowym – dokończenie*, „Rachunkowość” 2015, nr 1.
5. Hońko S., *Inwestycje w nieruchomości w polskim prawie bilansowym. Mało zobowiązań, dużo swobody*, „Rachunkowość” 2014, nr 11.
6. Hońko S., *Wycena w rachunkowości. Znaczenie, podstawy, parametry, zasady*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2013.
7. Ignatowski R., *Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej a ustawa o rachunkowości. Część 5 – Nieruchomości inwestycyjne*, „Rachunkowość” 2014, nr 6.
8. Kabalski P., *Rzeczowe aktywa trwałe, nieruchomości inwestycyjne, koszty zewnętrznego finansowania aktywów, aktywa trwałe przeznaczone do sprzedaży oraz aktywa w leasingu*, w: *Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej. Kluczowe zagadnienia i rozwiązania praktyczne*, red. A. Jaruga, SKwP, Warszawa 2006.
9. Kalinowski J., *Porównywalność sprawozdań finansowych firm deweloperskich na tle krajowych i międzynarodowych regulacji rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 60.
10. Kuzior A., *Dylematy wyceny inwestycji niefinansowych*, „Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2014, nr 106.
11. Pielichaty E., *Nieruchomości inwestycyjne – wycena i przekwalifikowanie w świetle prawa bilansowego*, w: *Środki trwałe – ujmowanie, wycena, prezentacja*, red. T. Cebrowska, W. Dotkuś, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2012, nr 255.
12. Romanowski K., *Praktyczne problemy wyceny nieruchomości inwestycyjnych w wartości rynkowej*, „Rachunkowość” 2015, nr 7.
13. Rówińska M., *Wycena inwestycji niefinansowych*, w: *Kształtowanie zysków podmiotów sprawozdawczych w Polsce. MSR/MSSF a ustawa o rachunkowości*, red. A. Piosik, C.H. Beck, Warszawa 2013.

14. Rówińska M., *Modele wyceny inwestycji niefinansowych – zasady odzwierciedlenia skutków wyceny w kontekście międzynarodowych i polskich regulacji rachunkowości*, w: *Rachunkowość w teorii i praktyce*, red. T. Kiziukiewicz, „Zeszyty Naukowe. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” nr 668(41), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.
15. Tkocz-Wolny K., *Istota wartości nieruchomości inwestycyjnych*, w: *Za i przeciw wartości godziwej w rachunkowości. Problemy stosowania i wykorzystania wartości godziwej*, red. H. Buk, A. Kostura, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2012, nr 126.
16. Tkocz-Wolny K., *Polityka rachunkowości w zakresie nieruchomości inwestycyjnych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 201 („Polityka rachunkowości a kształtowanie wyniku finansowego”), Katowice 2014.

Akty prawne

1. KSR 1 „Rachunek przepływów pieniężnych”, Dz. Urz. Ministerstwa Finansów z 2 sierpnia 2011 r. nr 6 poz. 26.
2. MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”, MSSF. Oficjalne dokumenty wydane według stanu na dzień 1 stycznia 2011 r., część A, IFRS Foundation, Londyn 2011.
3. MSR 7 „Rachunek przepływów pieniężnych”, MSSF. Oficjalne dokumenty wydane według stanu na dzień 1 stycznia 2011 r., część A, IFRS Foundation, Londyn 2011.
4. MSR 40 „Nieruchomości inwestycyjne”, MSSF. Oficjalne dokumenty wydane według stanu na dzień 1 stycznia 2011 r., część A, IFRS Foundation, Londyn 2011.
5. Ustawa z dnia 29 czerwca 1994 r. o rachunkowości, Dz.U 2013 poz. 330 z późn. zm.

Źródła internetowe

1. Lista jednostek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie, <https://www.gpw.pl>.
2. Sprawozdania finansowe Asseco SA, <https://www.assecobs.pl/pl/relacje-inwestorskie/raporty/raporty-roczone>.
3. Sprawozdania finansowe Biomed SA, http://www.biomed.lublin.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=163&Itemid=141.
4. Sprawozdania finansowe Emperia S.A., <http://emperia.pl/index.php?id=917>.
5. Sprawozdania finansowe <http://ri.lw.com.pl/raporty-okresowe>.
6. Sprawozdania finansowe Inter-bud Lublin SA, http://www.interbud.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=122&Itemid=153.

7. Sprawozdania finansowe Protektor SA, <http://www.protektorsa.pl/raporty-okresowe.html>.
8. Sprawozdania finansowe Snawil SA, http://www.sanwil.com/pdf/raporty_roczne/RS_2014/RS_2014_HOLDING_SPR_FIN.pdf.
9. Sprawozdania finansowe Ursus SA, <http://www.ursus.com/images/files/Skonsolidowane%20Sprawozdanie%20Finansowe%20GK%20Ursus%202014.pdf>.
10. Sprawozdania finansowe Wikana SA, http://www.wikana.pl/raporty_okresowe_id_76.html.
11. Sprawozdania finansowe Zakłady Azotowe Puławy SA, <http://www.zapulawy.pl/195-raporty-okresowe/lang/pl-PL/default.aspx>.

The Assessment of the Presentation of Investment Property in Financial Reports of Selected Companies Listed on the Warsaw Stock Exchange

Abstract

The study is meant to assess the presentation of investment property by selected companies listed on the Warsaw Stock Exchange. It analyses the regulations of the act on accounting and IAS in the area of required disclosures, and then it analyses financial reports made by selected companies in two balance years (2013/14). It proves that the fair value investment property valuation may significantly affect the volume of remaining incomes/costs (and as a consequence the financial result and its division), so the detailed disclosures of the reasons behind changes in these values are an important issue. It also proves that cost model valuation gives rise to essentially different balance values, so reliable information about the fair value of property investment is one of the most important elements of reporting disclosures. The examined presentations of investment disclosures are to be regarded sufficient. However, at the same time it has been shown that they do not include all the disclosures required by the law; so they do not fully provide the information meeting the most important quality features (credibility and prognostic value).

Keywords: investment property, financial reporting, IAS 40, fair value
